

UNIVERZITA KARLOVA
EVANGELICKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA

Diplomová práce

**„Spravedlivý cítí i se svým
dobytkem, kdežto nitro svévolníků je
nelítostné“:
reflexe velkochovů z pohledu
environmentální teologie**

Bc. et Bc. Matúš Kočalka, DiS.

Katedra: Katedra teologické etiky
Vedoucí práce: Mgr. Jan Zámečník, Ph.D.
Studijní program: Teologie
Studijní obor: Komunitní krizová a pastorační práce – diakonika

Praha 2024

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci s názvem „*Spravedlivý cítí i se svým dobytkem, kdežto nitro svévolníků je nelitostné*“: *reflexe velkochovů z pohledu environmentální teologie* napsal samostatně a výhradně s použitím uvedených pramenů.

V Praze dne 30. 6. 2024

.....

Anotace

Tato diplomová práce s názvem *Spravedlivý cítí i se svým dobytkem, kdežto nitro svévolníků je nelítostné: reflexe velkochovů z pohledu environmentální teologie* se zabývá problematikou velkochovů z perspektivy environmentální teologie a teologické etiky. V práci se vychází z české i cizojazyčné teologické tvorby, která se zabývá environmentální teologií, teologií stvoření a teologií zvířat. V práci je kladen důraz na vysvětlení základních pojmů, které souvisejí s environmentální teologií. Vychází se zde např. z přínosu papeže František nebo Alberta Schweitzera. Dále se v práci klade důraz na nacházení environmentálních motivů v Bibli. Práce kriticky reflektuje biblické pověření vládnout nad světem a rozebírá koncept Božího obrazu jako vzoru zodpovědné a milující správy světa. Jedním z hlavních důrazů této práce je systematický rozbor christocentrického motivu vlády, s nímž přichází významný anglický teolog Andrew Linzey. Práce se kriticky vymezuje vůči velkochovům, a to v souvislosti s krutostí, která je páchána na zvířatech, a v souvislosti s ekologickou devastací přírody, kterou velkochovy způsobují. V jednotlivých etických implikacích se staví na teologické reflexi, která je ve svých důzřazech v oblasti environmentální teologie v protikladu s praktikami ve velkochovech.

Klíčová slova: blaho zvířat, velkochovy, mimolidské tvorstvo, příroda, ekologie, zvířata, hodnota života, vztah člověk – zvíře, křesťanství, Bible, etika, teologie stvoření, teologie zvířat, environmentální teologie, christocentrický přístup

Abstract

This diploma thesis, entitled *A Righteous Man Regards the Life of His Animal, but the Tender Mercies of the Wicked are Cruel: Reflection on Factory Farming from the Perspective of Environmental Theology* addresses the issue of factory farming from the perspective of environmental theology and theological ethics, drawing on both Czech and foreign theological works that deal with environmental theology, the theology of creation, and animal theology. The thesis emphasizes the fundamental concepts related to environmental theology. It draws, for example, on the contributions of Pope Francis or Albert Schweitzer. Furthermore, the thesis focuses on identifying environmental motifs in the Bible. The thesis critically reflects the biblical mandate to rule over the world and explores the concept of the image of God as a model of responsible and loving stewardship. One of the main emphases of this work is a systematic analysis of the Christocentric motif of dominion, introduced by the eminent English theologian Andrew Linzey. The thesis takes a critical stance against factory farming, particularly regarding the cruelty inflicted on animals and the ecological devastation it causes. It explores the ethical implications within the theological context, which contradicts the practices of factory farming in the realm of environmental theology.

Keywords: animal welfare, factory farming, non-human creatures, nature, ecology, animals, value of life, human – animal relationship, Christianity, Bible, ethics, theology of creation, animal theology, environmental theology, Christocentric approach

Poděkování

Chtěl bych poděkovat jednotlivým pedagogům na Evangelické teologické fakultě Univerzity Karlovy, se kterými jsem se mohl během svého studia seznámit a nacházet u nich akademickou i osobní inspiraci. Zejména bych chtěl poděkovat svému školiteli, dr. Zámečníkovi, díky jehož působení jsem se seznámil s environmentální teologií. Děkuji za jeho veškerou podporu, pomoc a inspiraci v oblasti mého vlastního teologického studia.

Obsah

Úvod	8
1. Environmentálna teológia.....	11
1.1. Biblický vzťah ku svetu a k mimofudskému tvorstvu.....	13
1.1.1. Starozákonný pohľad – zvieratá a príbeh o stvorení sveta	15
1.1.2. Starozákonný pohľad – spoločný údel ľudí i zvierat.....	21
1.1.3. Starozákonný pohľad – Božia zmluva so svetom.....	25
1.1.4. Starozákonný pohľad – porušená a obnovená zmluva	29
1.1.5. Starozákonný pohľad – obetný systém.....	36
1.1.6. Novozákonný pohľad – reflexia vtelenia Ježiša Krista v prizme systematickej teológie.....	40
1.1.7. Novozákonný pohľad – Kristus so zvieratami.....	48
1.1.8. Novozákonný pohľad – eschatológia.....	54
1.2. Rané kresťanstvo a teológia stvorenia	56
1.3. Albert Schweitzer a etika úcty k životu	61
1.4. Pápež František a encyklika <i>Laudato Si'</i>	65
1.5. Zhrnutie kapitoly.....	70
2. Vládnutie nad svetom	75
2.1. Biblické poverenie k vláde nad svetom	76
2.1.1. <i>Naplňte zem a podmaňte si ju</i>	76
2.1.2. Boží obraz ako vzor vlády	82
2.2. Vládnutie v prítomnosti hriechu	86
2.2.1. Augustín, Akvinský, Descartes.....	87
2.2.2. Environmentálny hriech.....	95
2.3. Christocentrický prístup.....	99
2.3.1. Christocentrický prístup ako vzor vlády.....	100
2.3.2. Teologická reflexia Linzeyho prístupu	105
2.4. Zhrnutie kapitoly.....	108

3. Veľkochovy: peklo na zemi.....	111
3.1. Emočný a sociálny život zvierat	112
3.2. Zvieratá pod krutovládou človeka	120
3.2.1. Individuálny rozmer utrpenia zvierat.....	122
3.2.2. Ničenie celej zeme	138
3.3. Etické implikácie v reflexii environmentálnej teológie	143
3.4. Zhrnutie kapitoly.....	153
Záver.....	155
Zoznam literatúry	157

Úvod

V téme mojej diplomovej práce sa zameriavam na kritickú reflexiu veľkochovov v kontexte environmentálnej teológie a teologickej etiky. V tejto práci používam pojmy, ktoré sú príznačné pre systematickú teológiu a teologickú etiku. V jednotlivých kapitolách rozoberám základné argumenty, ktoré súvisia s tromi ústrednými pojmami práce – s environmentálnou teológiou, teológiou stvorenia a teológiou zvierat. Mojim hlavným cieľom je ukázať etický prínos jednotlivých teologických dôrazov plynúcich z environmentálnej teológie v kontexte kresťanskej tradície. Mojim zámerom je tak snaha poukázať na zásadný nesúlad medzi jednotlivými teologickými dôrazmi, a medzi problematikou veľkochovu zvierat.

Prácu rozdeľujem do troch hlavných kapitol. V prvej kapitole s názvom *Environmentálna teológia* predstavujem základné koncepty environmentálnej teológie, teológie stvorenia a teológie zvierat. V úvode kapitoly sa zameriavam na reflexiu environmentálnej teológie v kontexte Biblie, pričom tento rozbor slúži na vytvorenie základného teologického rámca, na ktorom staviam hlavné dôrazy v nasledujúcich kapitolách tejto práce. Ďalej sa taktiež zameriavam na reflexiu teológie stvorenia v ranom kresťanstve, a v tejto časti identifikujem motívy environmentálnej teológie. Následne sa zaoberám predstavením pojmov environmentálnej teológie a teologickej etiky cez prínos významných osobností kresťanskej tradície, konkrétne cez teologický prínos Alberta Schweitzera, ktorého základnou etickou myšlienkou je úcta k životu a cez teologický prínos pápeža Františka v jeho encyklike *Laudato Si'*.

Druhá kapitola s názvom *Vládnutie nad svetom* priamo nadväzuje na dôrazy v oblasti environmentálnej teológie v predošlej kapitole, avšak taktiež

uvádza nové dôrazy, ktoré sa viažu k teologickej etike. V tejto kapitole sa zaoberám teologickou reflexiou biblického poverenia vlády nad svetom. Taktiež analyzujem dejinný výklad tohto poverenia, a to v súvislosti s interpretáciami pojmu „vlády“ na kresťanskom Západe, najmä v kontexte novoplatónskeho dualizmu a taktiež v kontexte inštrumentálneho vnímania mimofudského tvorstva. V závere tejto časti sa zameriavam na christocentrický výklad vlády nad svetom, ktorý vo svojom jadre predstavuje dôraz na sebaobetujúcu sa lásku.

V úvode tretej kapitoly s názvom *Veľkochovy: peklo na zemi* uvádzam koncept veľkochovov, ako aj základné fakty, ktoré sa viažu k zvieratám zabíjaným vo veľkochovoch. Taktiež sa v tejto kapitole zameriavam na hlavné dopady, ktoré plynú z veľkochovov, a to v súvislosti s individuálnym utrpením jednotlivých zvierat, ale taktiež v súvislosti s dopadmi na životné prostredie. Následne v tejto kapitole predstavujem vlastnú kritickú reflexiu veľkochovov, ktorá priamo nadväzuje na jednotlivé teologické dôrazy v predošlých kapitolách tejto práce.

V závere práce predstavujem zhrnutie hlavných dôrazov, ktoré som v práci rozobral. V oblasti zdrojovej literatúry vychádzam z primárnej a sekundárnej literatúry, na základe ktorej som určil jednotlivé dôrazy, ktorými sa v tejto práci zaoberám. Vychádzam prevažne z cudzojazyčných zdrojov – tzn. z kníh, akademických článkov a internetových zdrojov, ktoré sú v angličtine, a preto sa v citáciách jedná o môj vlastný preklad. Pri písaní práce som zvolil metódu, v ktorej analyzujem niektoré základné dôrazy v oblasti environmentálnej teológie, pričom jednotlivé teologické dôrazy priamo reflektujem v súvislosti s etickými implikáciami, ktoré plynú z kritickej reflexie veľkochovov zvierat.

1. Environmentálna teológia

Environmentálna teológia je súčasťou teologického premýšľania o Bohu-Stvoriteľovi, o úlohe človeka vo svete, a o etických implikáciách, ktoré vyvstávajú z jednotlivých teologických dôrazov. Zaraďuje do systematickej teológie, pričom analyzuje, ako teológia interpretuje ľudskú zodpovednosť za starostlivosť o Zem a o zvieratá, a vyvíja etické rámce podporujúce ochranu životného prostredia, vrátane mimoludského tvorstva. Environmentálna teológia sa taktiež zaoberá teologickou antropológiou, a skúma, na akej báze sa človek vzťahuje ku svetu a k mimoludskému tvorstvu. V jednotlivých dôrazoch integruje náboženské, filozofické a vedecké perspektívy na podporu ekologickej zodpovednosti, pričom jedným z hlavných záujmov environmentálnej teológie je kriticky a reflexívne rozoberať dôvod vnútornej motivácie k tomu, prečo by mal človek jednať ekologicky zodpovedne. S environmentálnou teológiou úzko súvisí aj teológia stvorenia, a taktiež teológia zvierat, ktorá sa špecificky venuje mimoludskému tvorstvu a ktorá je v kontexte mojej diplomovej práce kľúčová.

V úvode tejto kapitoly, v podkapitole 1.1. sa zameriam na uchopenie niektorých základných dôrazov v Starom a v Novom zákone, a prinesiem reflexiu týchto dôrazov z pohľadu systematickej teologickej tvorby, predovšetkým v kontexte environmentálnej teológie. Vychádzať budem z autorov, ktorí sa zaoberajú primárne alebo okrajovo environmentálnou teológiou. Táto podkapitola je zároveň kľúčovou v koncepte mojej práce, nakoľko v nej predstavím základné dôrazy, ktoré sú z pohľadu systematického uchopenia vzťahu k mimoludskému tvorstvu v tejto práci dôležité, a to aj vzhľadom na etické implikácie, ktorými sa budem zaoberať v nasledovných kapitolách.

V nasledujúcej podkapitole 1.2. sa zameriam na stručný prehľad

kresťanských mysliteľov v ranej cirkvi, ktorí sa vo svojej teologickej tvorbe zaoberali vzťahom človeka ku svetu a k mimoludskému tvorstvu. Mojim cieľom v tejto podkapitole je ukázať prepojenosť kresťanskej tradície prvej cirkvi s teológiou stvorenia, a poukázať tak na motívy, ktoré je možné reflektovať cez prizmu environmentálnej teológie.

Následne sa v podkapitolách 1.3. a 1.4. v súvislosti s predstavením základných pojmov environmentálnej teológie zameriam na priblíženie niektorých dôrazov, ktoré sú prítomné v teológii 20. a 21. storočia. V podkapitole 1.3. predstavím teologickú etiku úcty k životu, ktorá súvisí priamo so vzťahom k mimoludskému tvorstvu, a vychádzať budem z prínosu významného protestantského teológa Alberta Schweitzera. Následne sa v podkapitole 1.4. zameriam na teologickú tvorbu vrcholného predstaviteľa rímskokatolíckej cirkvi – pápeža Františka. Z dôvodu obmedzeného rozsahu tejto práce neuvediem teologické prínosy mnohých ďalších osobností, avšak mojou snahou bude uviesť dva významné teologické hlasy, ktoré sú prezentované poprednými osobnosťami z kresťanského prostredia súčasnejšej teológie. V súvislosti s ďalšími osobnosťami, ktoré sa angažujú v oblasti environmentálnej teológie upozorňujem, že súhrnný prehľad československej teologickej tvorby v oblasti environmentálnej teológie je dostupný napr. v doslove knihy *Teológia zvierat (Teologie zvířat)*¹, v kapitole s názvom *Andrew Linzey – kresťanský obhajca slabších (Andrew Linzey – křesťanský obhájce slabších)*², a súhrnný prehľad celosvetovej tvorby, vrátane jednotlivých prístupov environmentálnej teológie (tj. antropocentrické prístupy, theocentrické prístupy a ekocentrické prístupy), je dostupný v knihe *Životné*

¹ Linzey, A. (2018). *Teologie zvířat*. Praha: Triton. ISBN: 978-80-7553-487-3, s. 237-287.

² Zámečník, J. ‚Andrew Linzey – křesťanský obhájce slabších,‘ v Linzey, A. (2018). *Teologie zvířat*, s. 237-287.

prostredie a kresťanská etika (The Environment and Christian Ethics),³
v kapitole s názvom *Rozkvet ekoteológie (The Flowering of Ecotheology)*.⁴

1.1. Biblický vzťah ku svetu a k mimoludskému tvorstvu

Táto podkapitola je zameraná na prehľad niektorých hlavných motívov v kontexte biblického vzťahu ku svetu a k mimoludskému tvorstvu. V reflexii Starého zákona predstavím napr. biblický postoj vzťahovania sa ku svetu, ktorého dôležitou súčasťou je hebrejský zmluvný koncept vzťahu medzi Hospodínom, človekom, svetom a zvieratami. Následne sa zameriam na dôrazy Nového zákona, a to aj v súvislosti s rozmerom vtelenia Ježiša Krista, ktorého kresťania považujú za súčasť Božej Trojice.

Nakoľko je Biblia v kresťanských cirkvách podstatným zdrojom v oblasti morálnych a etických zásad aplikovaných do života kresťanov, je táto podkapitola zároveň kľúčovou z pohľadu celkového konceptu práce, pretože v nasledujúcej kapitole s názvom *Vládnutie nad svetom* sa budem venovať rozboru biblického poverenia človeka spravovať tento svet, a zároveň uvediem christocentrický dôraz aplikovaný na koncept vlády.

V tejto podkapitole sa preto pokúsim predostrieť základný pojmový rámec, z ktorého budem v nasledujúcej kapitole vychádzať. Na úvod je nutné poznamenať, že Biblia je pevne zasadená v kontexte svojej doby. V rámci

³ Northcott, M. (1996). *The Environment and Christian Ethics*. Cambridge: Cambridge University Press. ISBN: 978-05-2144-481-1.

⁴ Ibid, s. 124–163.

dobového kontextu⁵ a rôznych žánrov⁶ literárnej tvorby, odpovedá Biblia prevažne antropocentrickému a maskulínnemu svetu, pričom v jednotlivých biblických knihách sa narába napr. s reáliami vojny, otroctva atď., ktoré sú dnešnému západnému človeku vzdialené. Avšak i napriek tomu, že je Biblia zasadená do konkrétneho času a do konkrétnej doby, je zároveň – pre kresťanov – aj prorockým hlasom, v ktorom je možné nachádzať inšpiráciu i v dnešnom svete. Navyše, Biblia je zdrojom mnohých morálnych dôrazov, na ktorých stojí západný svet a kresťanstvo.⁷

Biblia je vo vzťahu k mimol'udskému tvorstvu antropocentrická, a ľuďom dáva výrazne vyššie postavenie na hierarchickej rovine stvoreného sveta, ako zvieratám a celkovo prírode. I napriek tomu však môžeme v Biblii nachádzať motívy, ktoré vypovedajú o dôležitej rovine vzťahu biblického človeka ku zvieratám a ku svetu ako takému. Autor komplexného a obsiahleho diela environmentálnej teológie, anglický environmentálny teológ Michael S. Northcott (1955)⁸ dokonca vidí v dôrazoch Starého zákona bohatý filozoficko-teologický zdroj, z ktorého sa dá vychádzať v modernej environmentálnej filozofii.⁹

⁵ V tomto ohľade upozorňujem na hermeneutiku Písma, ktorá je nevyhnutná v snahe interpretovať biblické texty a snažiť sa porozumieť významu, ktorý v textoch zamýšľali ich autori. Vid' Oeming M. (2016). *Úvod do biblické hermeneutiky*. 2. vyd. Praha: Vydavateľstvo Vyšehrad. ISBN: 978-8-074-29524-9.

⁶ V súvislosti s prítomnosťou jednotlivých biblických žánrov v Biblii je dôležité upozorniť na reflexiu žánrov. Vid' Fee, G. D, Stuart, D. K. (2012). *Jak číst Bibli s porozuměním*. 3. vyd. Praha: Návrat domů. ISBN: 978-80-7255-270-2.

⁷ V tomto ohľade upozorňujem na diela významného švajčiarskeho teológa a religionistika, Hansa Künga (1928–2021), ktorý sa vo svojej tvorbe zaoberá napr. prínosom náboženstva k rozvoju globálnej etiky. Vid' Küng, H. (1992). *Světový étos: projekt*. Zlín: Archa. ISBN: 80-900249-4-7.

⁸ Michael S. Northcott sa taktiež špecializuje na teologickú etiku a na vzťah medzi náboženstvom a ekológiou. Je emeritným profesorom etiky na New College, University of Edinburgh. Vid' The University of Edinburgh. (2024). *Professor Michael S Northcott*. Dostupné na <https://www.ed.ac.uk/profile/professor-michael-s-northcott>.

⁹ Northcott, M. (1996). *The Environment and Christian Ethics*, s. 164–198.

V neposlednom rade je nutné pripomenúť, že v Biblii sa ocitáme na dvoch rovinách – prvou rovinou je prorocký hlas biblických autorov, ktorý je vyjadrením ideálneho Božieho zámeru so svetom, a druhou rovinou je skutočnosť života vo svete, v ktorom je prítomný hriech a utrpenie. V Biblii tak stojíme na pomedzí prorockého hlasu, ktorý neustále zdôrazňuje nutnosť usilovať sa o ideálny stav a vykúpenie sveta, a reality, ktorá na mnohých úrovniach neodpovedá Bohom zamýšľanému svetu.

1.1.1. Starozákonný pohľad – zvieratá a príbeh o stvorení sveta

V Starom zákone sú zvieratá viackrát zmieňované – a to najmä v spojitosti vzťahu, ktorý majú s ľuďmi. Česká teologička Lucie Kolářová (1970)¹⁰ sa vo svojom príspevku s názvom *Zviera vo stvorení: Myšlienky kresťanskej teológie (The Animal within Creation: Thoughts from Christian Theology)*¹¹ venuje rozboru biblického pohľadu na zvieratá a pripomína, že autori Starého zákona boli vo svojej dobe zvieratám oveľa bližšie, než dnešná spoločnosť.¹²

Biblická doba v sebe preto zahŕňa vzájomný vzťah medzi zvieratami a ľuďmi. Zvieratá boli vnímané ako nevyhnutné v pomoci pri obrábaní pôdy, preprave, ale taktiež pri spracovávaní produktov¹³ atď. Boli však taktiež

¹⁰ Lucie Kolářová pôsobí ako prodekanka pre študijnú a pedagogickú činnosť a ako odborná asistentka na katedre teologických vied na Juhočeskej univerzite v Českých Budějoviciach. Jej akademická a výskumná práca sa zameriava na rôzne aspekty aplikovanej etiky. Je autorkou viacerých odborných publikácií. Vid' Jihočeská univerzita v Českých Budějoviciach. (2024). *Mgr. Lucie Kolářová, Dr. theol.* Dostupné na https://www.jcu.cz/cz/univerzita/lide/clovek?identita=Kolarova_Lucie_44954.

¹¹ Kolářová, L. (2023). *The Animal within Creation: Thoughts from Christian Theology*. *Auc Theologica*, 13(1), 43–66. <https://doi.org/10.14712/23363398.2023.14>.

¹² *Ibid.*, s. 46.

¹³ Vid' Gn 18,6–8; Gn 27,15–16 atď. Jednotlivé biblické citáty budú zo slovenského ekumenického prekladu Biblie. Vid' Biblia. (2008). *Biblia: slovenský ekumenický preklad: bez deuterokanonických kníh*. Banská Bystrica, SR: Slovenská biblická spoločnosť. ISBN: 978–80–85486–47–6.

predmetom údivu, úžasu a inšpiráciou k velebeniu Boha¹⁴. Kolářová píše: „I keď sa špecifický vzťah ku zvieratám v Starom zákone mení z (primárne) teologickej pozície na (viacej) pragmatickú rovinu, všetky pozície ukazujú základnú biblickú citlivosť na stvorenú prírodu a na všetky živé bytosti.“¹⁵

Podobný argument uvádzajú aj autori knihy *Život so zvieratami: Spoločenstvo božích tvorov (Život se zvířaty: Společenství božích tvorů)*¹⁶ – austrálsky biológ Charles Birch (1918–2009)¹⁷ a švajčiarsky teológ Lukas Vischer (1926–2008)¹⁸, ktorí sa vymedzujú voči postojom, ktoré zdôrazňujú menejcennosť sveta a mimoludského tvorstva: „Biblia vidí zvieratá v blízkosti ľudí a ako súčasť ich bezprostredného okolia. Sú to boží tvorovia a ako všetko, čo Boh stvoril, majú i oni Boha chváliť.“¹⁹ Birch a Vischer preto konštatujú²⁰, že v Biblii pre takéto tvrdenia nenachádzame žiadne odôvodnenie: „Písmo dosvedčuje, že ľudia a zvieratá tvoria jedno spoločenstvo.“²¹

Švajčiarsky teológ Albert De Pury (1940)²² si v starozákonnom vzťahu

¹⁴ Vid' VĽp 1,15 a VĽp 2,8–9: „Môj milý je podobný gazele alebo jelenčatú ...“; Prís 6,6–11: „Lenivec, zájdi k mravenisku, pozoruj cestičky mravca a zmúdrej ...“; Dt 32,11–12 atď.

¹⁵ Kolářová, L. (2023). *The Animal within Creation*, s. 46.

¹⁶ Birch, Ch, Vischer, L. (2007). *Život se zvířaty: Společenství božích tvorů*. Praha: Kalich. ISBN: 978–80–7017–068–7.

¹⁷ Charles Birch bol významnou postavou v oblasti ekológie a environmentálnej etiky. Jeho práca zahŕňala koncepty ako ekologická harmónia, udržateľný rozvoj a etická zodpovednosť voči prírode. Bol zástancom ekumenického dialógu. Vid' Australian Academy of Science. (2024). *Professor Charles Birch (1918–2009), ecologist*. Dostupné na <https://www.science.org.au/learning/general-audience/history/interviews-australian-scientists/professor-charles-birch-1918-2009>.

¹⁸ Lukas Vischer sa zaoberal teologickou etikou a spiritualitou. Bol dôležitou postavou v ekumenickom hnutí Svetovej rady cirkví, kde pôsobil ako vedúci Komisie pre vieru a poriadok. Vischer sa aktívne podieľal na formovaní ekumenických vzťahov medzi rôznymi kresťanskými tradíciami a podporoval snahy o jednotu a spoluprácu medzi cirkvami. Vid' Protestant Church in Switzerland. (2024). *Lukas Vischer*. Dostupné na <https://www.evref.ch/en/topics/assembly-world-council-of-churches/disciples/lukas-vischer/>.

¹⁹ Birch, Ch, Vischer, L. (2007). *Život se zvířaty*, s. 13.

²⁰ Ibid, s. 13.

²¹ Ibid, s. 15.

²² Albert de Pury (1940) je švajčiarsky teológ, ktorý sa ako biblista špecializuje na starozákonnú literatúru a na analýzu starovekého Blízkeho východu. Ako profesor Starého zákona pôsobil na

so zvieratami všima tri podstatné oblasti, ktoré uvádza Kolářová:

„1) nejestvuje žiadna podstatná, ontologická (bytosťná) odlišnosť medzi ľuďmi a zvieratami; 2) zvieratá sú stvorené na to, aby žili vo vzťahu s ľuďmi; a 3) zvieratá sú považované za ‚pomoc‘ pre ľudí.“²³

V biblických príbehoch o stvorení sveta v knihe Genezis²⁴ sa kladú teologické základy v pohľade na prírodu, na mimoludské tvorstvo a na človeka vo svete. Zvieratá sú v oboch mýtoch o stvorení v knihe Genezis stvorené na vrchol stvorenia, spolu s ľuďmi. Prvý príbeh o stvorení má jasnú chronológiu, ktorá postupne graduje až k vrcholu, ktorým je šabat²⁵ – deň, kedy Boh odpočíva po dovŕšení tvorivého procesu. Najprv Boh tvorí noc a deň, oblohu, vody, svetlá atď., a až na záver – takmer pred vrcholom a dovŕšením stvorenia – tvorí zvieratá, a v ten istý deň i ľudí. Zvieratá sú však stvorené tesne pred človekom, čo je v kontexte hierarchickej štruktúry významné – človek stojí nad zvieratami, i keď je v Biblii stvorený spolu so zvieratami na vrchol stvorenia.

V druhom biblickom príbehu o stvorení je zároveň zmienené, že zvieratá dostávajú od človeka meno. V tomto istom príbehu neskôr človek muž – *Adam*, pomenováva človeka ženu – *Evu*. Nachádzame sa tak v dôležitom rozmere, ktorý je v príbehu o stvorení explicitne zmienený. V knihe Genezis sa princíp pomenovania vzťahuje len na človeka a na zvieratá. Tak ako Boh pomenováva

Univerzite v Ženeve a na Univerzite v Neuchâtel. Je autorom mnohých publikácií a odborných článkov. Vid' Université de Geneve. (2024). *De Puris Albert*. Dostupné na <https://www.unige.ch/theologie/faculte/collaborateurs/professeurs-honoraires/depury>.

²³ Kolářová, L. (2023). *The Animal within Creation*, s. 47.

²⁴ Vid' Gn 1,24–27 a Gn 2,18–23.

²⁵ Šabat je významným sviatkom, ktorý – ako upozorňuje významný nemecký teológ Jürgen Moltmann (1926–2024) – je súčasťou Božieho tvorivého procesu, a nie je oddelený. Moltmann píše: „Zameranie stvorenia na jeho spásu je podľa biblických tradícií dané od počiatku, pretože stvorenie sveta je zamerané na šabat ‚sviatok stvorenia‘, ... Je to šabat, ktorý žehná, posväcuje a zjavuje svet ako stvorenie Boha. ... Až vo svojom pokoji počas šabatu dochádza tvoriaci Boh ku svojmu cieľu, totiž k sebe samému, ku svojej sláve. Ľudia slávici šabat vnímajú svet ako Božie stvorenie, pretože v jeho pokoji nechávajú svet, aby bol Božím stvorením.“ Moltmann, J. (1999). *Bůh ve stvoření: ekologická nauka o stvoření*. Praha: Vyšehrad. ISBN: 80–7021–233–0, s. 14–15.

človeka – *Adama*, tak človek „dal mená všetkému dobytku, všetkým nebeským vtákom a všetkým poľným zvieratám.“²⁶ Kolářová píše:

„Ľudstvo dostáva privilegium pomenovať zvieratá. Tým im udeľuje ľudstvo osobnú identitu analogickú s ich vlastnou a takpovediac s nimi (zvieratami) vstupuje do dialógu.“²⁷

K princípu pomenovania zvierat sa vyjadruje aj Northcott, ktorý v kapitole s názvom *Stvoriteľský rád (The Order of Creation)*²⁸ uvádza, že v hebrejskom myslení je pomenovávanie spojené s hlbokým osobným významom: „Poznanie mena osoby poskytuje poznanie podstaty tejto osoby. Pomenovanie zvierat ustanovuje ich odlišnosť, ich existenciu odlišnú od ľudí, ich samostatné bytie a účel v živote.“²⁹ Človek a zviera sa tak v biblickom príbehu o stvorení stávajú subjektami, ktoré sa k sebe navzájom vzťahujú. Northcott vidí práve v procese menovania poverenie k spoluúčasti na tvorbe sveta, avšak ako podotýka, človek toto poverenie dostáva v ešte bezhriešnom stave, tzn. v záhrade Eden. Morálna zodpovednosť vo vzťahu k stvorenému svetu, si tak podľa Northcotta v súvislosti s biblickým poverením vyžaduje ľudskú spoluúčasť a angažovanosť, ktorou manifestujeme Božie poverenie starať sa o záhradu a pomenovávať zvieratá. Človek je v biblickom mýte o stvorení pozvaný do procesu spolutvorenia.

Okrem vytvárania vzťahu so zvieratami je taktiež budované akési prvotné spoločenstvo, ktoré sa vzťahuje k Bohu-Stvoriteľovi. Kolářová píše:

„Pomenovanie nevyhnutne znamená vytvorenie vzťahu ... , čo však neodporuje vytvoreniu určitej hierarchie. Je to práve ľudstvo, ktoré sa obracia na zvieratá, nie naopak, rovnako ako – teologicky – je to Boh,

²⁶ Gn 2,20.

²⁷ Kolářová, L. (2023). *The Animal within Creation*, s. 48.

²⁸ Northcott, M. (1996). *The Environment and Christian Ethics*, s. 164–198.

²⁹ *Ibid*, s. 182.

kto sa primárne obracia na ľudstvo, a nie naopak.“³⁰

V príbehu o stvorení je v procese pomenovania vyjadrený princíp vzťahovosti, ktorý je prv theocentrický, najprv sa Boh vzťahuje k ľuďom, a následne antropocentrický, teda človek sa vzťahuje ku zvieratám. Inými slovami, tak ako sa Boh vzťahuje k človeku, tak sa vzápätí vzťahuje človek ku zvieratú, a to na základe poverenia od Boha. Birch a Vischer k tejto skutočnosti píšú:

„Tým, že ľudia zvieratá pomenovali, vstúpili s nimi do zvláštneho vzťahu. Nemajú pomenovávať všetko, čo Boh stvoril. Táto úloha sa obmedzuje len na zvieratá. Ľudí a zvieratá spája zvláštne puto, pretože Boh ich označil ako pomocníkov ľudstva. Každé zviera dostalo od človeka svoje meno. ... Ľudia a zvieratá sa tak spojili do nerozlučiteľného spoločenstva.“³¹

Birch a Vischer k hierarchickému postaveniu človeka v stvorení píšú: „V tomto ohľade sú ľudia stvorení ako bytosti, ktoré stoja nad ostatnými tvormi a v istom zmysle sú v centre spoločenstva božích tvorov.“³² V tomto kontexte je nutné poznamenať, že tým, že človek dostáva výsadu menovať zvieratá, je tak v príbehu o stvorení vyjadrovaný vo vzťahu ku zvieratám.

Okrem dôležitého prvku pomenovania zvierat, je vo vzťahu k mimoludskému tvorstvu nutné opätovne vychádzať z úmyslu, ktorý je predstretý v príbehu o stvorení sveta biblickými pisateľmi. Primárnou motiváciou k tomu, aby okrem človeka vznikli aj zvieratá, je pre biblických autorov Božia snaha o to, aby človek nebol sám – teda aby mohol mať vzťah a tvoriť spoločenstvo (so zvieratami):

„Nie je dobré človekovi byť samému. Urobím mu pomoc, ktorá mu bude rovnocenná. Keď Hospodin Boh stvárnil z hlíny všetku poľnú zver

³⁰ Kolářová, L. (2023). *The Animal within Creation*, s. 48.

³¹ Birch, Ch, Vischer, L. (2007). *Život se zvířaty*, s. 15.

³² Ibid, s. 16.

a všetko nebeské vtáctvo, priviedol ich k človekovi, aby videl, ako ich pomenuje.“³³

Kolářová pripomína, že zvieratá sú v druhom príbehu o stvorení predstavené v rovine vzťahovej podstaty. Boh cez zvieratá hľadá odpoveď na ľudskú osamelosť, a zvieratá sú tak „prezentované ako forma vykúpenia pre ľudskú osamelosť.“³⁴ Človek však nenachádza v zvieratách rovnocennú pomoc, a tak Boh v mýte o stvorení až následne tvorí druhého človeka – ženu. Opätovne vidíme, že biblické texty sú značne maskulínne, avšak v jadre príbehu o stvorení je snaha vyjadriť, že prv než bol vzťah človeka s človekom, bola Božia snaha, aby bol vzťah človeka rovnocenný vzťahu so zvieratami. Kolářová píše, že

„zvieratá sú v príbehu predovšetkým na to, aby pomohli ľuďom v bytostnom slova–zmysle. Ľudia potrebujú zvieratá, potrebujú sa vzájomne, a v tomto zmysle, spoločne predstavujú pomoc pre život ako taký.“³⁵

Človek *Adam* nachádza v príbehu o stvorení plnosť vzťahu, a pravú schopnosť vzťahovať sa ako subjekt k subjektu jedine s druhým človekom. To však neznamená, že zvieratá strácajú svoje výnimočné postavenie, predstavené v Božom úmysle. Napríklad v nasledujúcom príbehu o potope sveta je záchrana nielen pre Noeho a jeho rodinu, ale aj pre zvieratá, ktoré má Noe po vzore správcu zeme zachrániť na Boží príkaz, a tak Noe vychádza z korábu v spoločenstve svojej rodiny, ale taktiež v spoločenstve zvierat. Inými slovami, ani v tomto príbehu o potope sveta sa Hospodin nevzdáva výlučnosti vzťahu so zvieratami, ktorý je v Biblii výrazným motívom – vid' napr. žalm 36,7: „Ty,

³³ Gn 2,18–19. Upozorňujem na použitie hebrejského slova *ezer* – pomoc. V pôvodnom texte dokonca s adjektívom *ka-negdóv*, teda dostatočná pomoc. Zvieratá majú tak vo svojej ontologickej podstate plniť úlohu „rovnocenných“ partnerov v spoločenstve s človekom. Vzápätí sa od tohto úmyslu ustupuje.

³⁴ Kolářová, L. (2023). *The Animal within Creation*, s. 48.

³⁵ *Ibid*, s. 48.

Hospodin, zachraňuješ ľudí i zver.“³⁶

1.1.2. Starozákonný pohľad – spoločný údel ľudí i zvierat

V oblasti ontologickej (bytostnej) podstaty v príbehu o stvorení človeka Kolářová upozorňuje, že ľudia sú v biblickom pohľade jediné bytosti, ku ktorým je priradená charakteristika Božieho obrazu³⁷. To znamená, že v príbehu o stvorení je hierarchické odlišenie medzi ľudským a mimoludským stvorením, a v ontologickej rovine je toto odlišenie charakterizované stvorením človeka na obraz Boží.

Avšak v oblasti duchovnej schopnosti zvierat a ľudí sa v Biblii neraz ocitáme v zdôrazňovaní spoločnej duchovnej stránky ľudí i zvierat. Zvieratá i ľudia majú „chváliť Hospodina,“³⁸ a sú schopné – vo svojej vlastnej miere – nielen rozoznať Božiu prítomnosť, ale na ňu i odpovedať. Napr. dravé levy v knihe Daniel³⁹ sa na Boží pokyn zdržali zabíjania. Sú to práve zvieratá, ktoré majú dosvedčiť príchod mesiáša – vid' Iz 1,3.⁴⁰ Birch a Vischer píšu:

„Nie je náhoda, že v pobiblických časoch začali byť vól a osol uvádzaní v súvislosti s Ježišovým narodením, ... , pretože tam zvieratá dokážu rozpoznať to, čo nerozpoznali ľudia.“⁴¹

Niekedy sa dokonca ocitáme v kontraste – zatiaľ čo je človek „duchovne slepý,“ zvieratá dokážu vypočuť Božie volanie. V príbehu o Bileámovej oslici, vidíme, že oslica bola schopná rozoznať prítomnosť Boha, zatiaľ čo Bileám anjela

³⁶ Tiež Jer 8,7; Iz 43,18–21; Jób 12,7–10; Jób 38,39–41; Jób 39,1–30: „Pozoruješ pôrodné bolesti jeleníc? Počítaš mesiace, kým donosia mladé a poznáš čas ich vrhu? ...“; Jon 4,11: „Mne zasa nemá byť ľúto Ninive, veľkého mesta, v ktorom je ... mnoho dobytku?“

³⁷ Vid' Gn 1,27: „Boh stvoril človeka na svoj obraz, na Boží obraz ho stvoril.“

³⁸ Motív chvály celého stvorenstva je opakovane prítomný v knihe Žalmov, vid' napr. Ž 145,9–21: „Hospodin je dobrotivý voči všetkým, zľutováva sa nad všetkými stvoreniami. ... Moje ústa budú chváliť Hospodina, a všetko tvorstvo nech dobrorečí jeho svätému menu na večné veky.“

³⁹ Dan 6,17–23.

⁴⁰ „Vól pozná svojho gazdu, osol jasle svojho pána.“

⁴¹ Birch, Ch, Vischer, L. (2007). *Život se zvířaty*, s. 27.

nevidel.⁴² Kolářová k tomuto textu píše, že „zatiaľ čo duchovne mŕtve oči ľudí nie sú schopné čítať a rozumieť Božím príkazom, zvieratá sú často charakterizované prekvapivým súcitným správaním ...“⁴³

Profesor morálnej teológie Martin M. Lintner (1972)⁴⁴ konštatuje, že „biblický pohľad na ľudí a na zvieratá vyjadruje úzku spolupatričnosť“,⁴⁵ pretože ľudia i zvieratá majú v očiach biblických pisateľov rovnaký údel a rovnaký teologický pôvod u Boha-Stvoriteľa. Napr. v knihe *Kazateľ* je reflektovaný rovnaký údel pre ľudí aj pre zvieratá, ktorý sa zakončuje provokatívnou otázkou: „Kto vie, či ľudský duch vystupuje nahor a duch zvierat zostupuje nadol do zeme?“⁴⁶ Autori biblickej knihy *Kazateľ* tak reflektujú otázku posmrtného života u zvierat. Pre biblického pisateľa je podľa Lintnera „nevyhnutné reflektovať inklúziu zvierat do histórie spásy.“⁴⁷

V kontexte žalmov sú pre biblických pisateľov zdrojom inšpirácie často zvieratá v prírode, na ktorých autori pomenovávajú svoje pozorovania sveta, ktoré vzťahujú k Bohu.⁴⁸ Autori žalmov si taktiež všímajú vzťah medzi zvieratami a Bohom – ktorý popisujú ako „modlitbu zvierat“ – vid' napr. žalm 104,21: „Levičatá revú za korisťou, od Boha žiadajú potravu.“ Podľa Kolářovej

⁴² Nm 22, 22–33: „Hospodínov anjel mu povedal: Prečo si už trikrát zbil svoju oslicu? Ja som prišiel, aby som ti prekážal v ceste, lebo ťa vedie do záhuby. Oslica ma videla a trikrát sa mi vyhla. Keby sa mi nebola vyhla, bol by som ťa zabil a ju by som nechal nažive.“

⁴³ Kolářová, L. (2023). *The Animal within Creation*, s. 48.

⁴⁴ Martin M. Lintner sa vo svojej tvorbe aktívne venuje oblasti morálnej teológie, zaoberá sa témami ako napr. bioetika, ekológia a etika starostlivosti o zvieratá. Je autorom viacerých odborných publikácií, ktoré sa zaoberajú morálnymi otázkami súčasnej spoločnosti, vrátane etického prístupu ku zvieratám v kresťanskej teológii. Vid' Catholic Theological Ethics. (2024). *Martin M. Lintner*. Dostupné na <https://catholicethics.com/ethicists/martin-m-lintner/>.

⁴⁵ Lintner, M. M. (2023). *Just Good Enough to Eat? Animals in Theological Ethics Approaches*. *Auc Theologica*, 13(1), 11–20. <https://doi.org/10.14712/23363398.2023.12>, s. 13.

⁴⁶ Koh 3,18–21: „Veď údel ľudských synov a údel zvierat je rovnaký: ako zomrie jeden, tak zomrie i druhý, jeden dych je pre všetkých. Človek nemá prednosť pred zvieratami, lebo všetko je márnosť.“

⁴⁷ Lintner, M. M. (2023). *Just Good Enough to Eat?*, s. 13.

⁴⁸ Vid' Ž 8,7–9; Ž 89,10; Ž 104 atď.

môžu na zvieratá orientované texty v Biblii vypovedať o ľudskej túžbe „spoznávať svet zvierat a mať so zvieratami hlbšie spoločenstvo.“⁴⁹ V žalme 148,7–10 sa píše:

„Chváľ Pána, tvorstvo pozemské:
obludy morské a všetky hlbiny,
oheň, kamenec, sneh a dym,
výchrica, čo jeho slovo poslúcha,
vrchy a všetky pahorky,
ovocné stromy a všetky cédre,
divá zver a všetok dobytok,
plazy a okrídlené vtáctvo.
Králi zeme a všetky národy,
kniežatá a všetci zemskí sudcovia,
mládenci a panny,
starci a junáci!“

Chválospev tvorstva je v reflexii Bircha a Vischera „chválou spoločenstva tvorov, ktorí závisia jeden na druhom, aby mohli žiť.“⁵⁰ Obaja konštatujú, že „spoločná chvála Boha je najhlbším zdrojom úcty k životu.“⁵¹ Podobný názor vyjadruje aj Northcott, ktorý píše:

„Hebrejská Biblia identifikuje základnú morálnu zodpovednosť všetkého života, vrátane ľudského života, ... , aby odpovedalo Bohu v chvále a uctievaní. Táto odpoveď vďaka je základnou charakteristikou bytia, ktorá je vlastná všetkému stvorenstvu na zemi, ľuďom i zvieratám, krajinám, moriam a horám, zemi, vetru, ohňu i dažďu.“⁵²

Český teológ, biológ a rímskokatolícky kňaz Marek Vácha (1966)⁵³ v kapitolách svojej knihy *Tvárou v tvár Zemi (Tváří tvář Zemi)*⁵⁴ upozorňuje na

⁴⁹ Kolářová, L. (2023). *The Animal within Creation*, s. 47.

⁵⁰ Birch, Ch, Vischer, L. (2007). *Život se zvířaty*, s. 44.

⁵¹ Ibid, s. 45.

⁵² Northcott, M. (1996). *The Environment and Christian Ethics*, s. 180.

⁵³ Marek Vácha je prednostom Ústavu etiky a humanitných štúdií na 3. lekárskej fakulte UK. Napísal viaceré odborné publikácie a hlavné témy, ktorými sa vo svojej tvorbe zaoberá súvisia s evolučnou biológiou a environmentálnou etikou. Vid' Akademická farnosť Praha. (2024). *Marek Orko Vácha*. Dostupné na <https://www.farnostsalvator.cz/marek-orko-vacha>.

⁵⁴ Vácha, M. O. (2016). *Tváří v tvář Zemi*. Brno: Cesta. ISBN: 978-80-7295-212-0.

nutnosť vnímať komplexnú sieť vzťahov, ktoré utvárajú náš svet.⁵⁵ Vácha zdôrazňuje, že žiadny organizmus v tomto svete – vrátane ľudí – nemôže žiť izolovane, a používa pojem „sieť života“, ktorým označuje vzájomnú mikroskopickú a makroskopickú prepojenosť človeka so svetom. Píše:

„Človek tak nemôže žiť samostatne, bez rastlín, bez fotosyntetizujúcich organizmov. ... Pokiaľ by všetky organizmy vymizli, človek by nie len zomrel na veľkú samotu ducha, ale predovšetkým by sa udusil. S koľkými druhmi sme podobným spôsobom spojení tak, že ich vyhynutie by znamenalo náš koniec, a s koľkými druhmi sú oni spojené, že ich vyhynutie by znamenal ich koniec, a tým aj náš koniec?“⁵⁶

Spoločná chvála tvorstva v motívoch Starého zákona je preto reflektovaná aj v liturgii rímskokatolíckej cirkvi, v ktorej je uznaním spoločného pôvodu u Stvoriteľa⁵⁷, a motiváciou úcty k životu. Biblický človek popisuje krásu stvoreného sveta, ktorá je vyjadrená v schopnosti vzdávať chválu: „Ako veľa je tvojich diel, Hospodin! Všetky si múdro utvoril: zem je plná tvojho tvorstva.“⁵⁸ V kanonickom rozložení Biblie je to práve žalm 150, v ktorom sa v úplnom

⁵⁵ Ibid, s. 94–170.

⁵⁶ Ibid, s. 125. Ako príklad prepojenosti jednotlivých ekosystémov uvediem známy prípad navrátenia vlkov do Yellowstonského národného parku v roku 1995. Po ľudskom zásahu a vyhubení vlkov v dvadsiatych rokoch 20. storočia, sa v parku výrazne zvýšila populácia jeleňov, čo malo dopad na celý ekosystém, a vysoká populácia jeleňov viedla k nadmernému spásaniu vegetácie, čo následne viedlo k erózii brehov riek, a k zníženiu populácie mnohých iných živočíšnych druhov. Keď koncom 20. storočia ľudia znovu vypustili vlkov do yellowstonského parku, vďaka následnému predátorstvu sa znížili počet jeleňov, čo umožnilo regeneráciu vegetácie, a taktiež to viedlo napr. k návratu bobrov, ktoré vytvorili bobrie hrádze, a tie zase vytvorili nové biotopy pre ryby, obojživelníky, plazy atď. Tento prípad ilustruje, ako zásadný môže byť vplyv jedného druhu na širší ekosystém, a yellowstonský príklad sa dá v kontexte Biblie interpretovať ako komplexná sieť vzťahov, o ktorej píše Vácha. Vid' National Geographic. (2024). *Wolves of Yellowstone*. Dostupné na <https://education.nationalgeographic.org/resource/wolves-yellowstone/>.

⁵⁷ Dôraz na spoločnú chválu celého tvorstva, vrátane ľudí, je napr. súčasťou liturgických textov rímskokatolíckej cirkvi: „Dobrotivý Otče, nám všetkým, tvojim deťom, pomôž dosiahnuť nebeské dedičstvo v tvojom kráľovstve, ... , kde by sme ťa mohli so všetkým tvorstvom, oslobodeným od skazy hriechu a smrti, oslavovať skrze nášho Pána Ježiša Krista, skrze ktorého štedro dávaš svetu všetko dobré.“ Vid' Konferencia biskupov Slovenska. (2024). *Štvrtá eucharistická modlitba*. Dostupné na <https://liturgia.kbs.sk/sekcia/misal/stvrta-eucharisticka-modlitba>.

⁵⁸ Ž 104, 24.

závere píše: „Nech všetko, čo dýcha, chváli Hospodina! Haleluja!“⁵⁹ Northcott k tomuto žalmu píše:

„Posledný žalm v knihe Žalmov oslavuje spoločné povolanie celého vesmíru k uctievaniu Pána v zmluvnej komunite, a slúži ako pripomenutie zhromaždeným veriacim, o ich základnej morálnej a ekologickej príbuznosti so všetkými, s celým svetom prírody.“⁶⁰

Starý zákon identifikuje základnú morálnu zodpovednosť za celý život, vrátane ľudského i mimol'udského tvorstva tým, že celé stvorenstvo pozýva k tomu, aby Bohu odpovedalo chválou a spoločným uctievaním. V Starom zákone je opakovane reflektovaný rozmer toho, že stvorenie je dar, nie samozrejmosť, a zasl'úbená zem je pre Hebrejov požehnaním od Boha, a nie majetníckym právom. Ľudská chvála má preto túto skutočnosť vyjadrovať v spoločensve chvály celého tvorstva. V starozákonnej knihe Múdrosti⁶¹ je Boh oslavovaný za to, že zachováva život, a že stojí na strane života. Táto skutočnosť je pomenovaná veršami, ktoré uvediem v závere tejto podkapitoly:

„Lebo všetko, čo je, miluješ a nič nemáš v nenávisti z toho, čo si urobil; lebo keby si bol nenávidel niečo, nebol by si to utvoril. Akože by mohlo obstať niečo, keby si to nechcel ty? Ako by sa bolo zachovalo niečo, keby si to nebol ty k životu povolal? Lež ty šetriš všetko, lebo je to tvoje, Pane, priateľ života.“⁶²

1.1.3. Starozákonný pohľad – Božia zmluva so svetom

Vo viacerých knihách Starého zákona je výrazným motívom práve zmluvný koncept – tzn. Božia zmluva s celým vesmírom. V Starom zákone je zástupca vesmíru, teda celého stvoreného sveta, práve človek, ktorý je zároveň povereným „správcom“ sveta a jednou zo zmluvných strán. Northcott sa

⁵⁹ Ž 150, 6.

⁶⁰ Northcott, M. (1996). *The Environment and Christian Ethics*, s. 180–181.

⁶¹ Kniha Múdrosti patrí medzi deuterokánonické spisy Starého zákona, ale nie je uvedená v slovenskom ekumenickom preklade Biblie z roku 2008.

⁶² Múd 11, 24–26.

podrobne zaoberá predstavou starozákonného človeka o „kozmickej zmluve“ (angl. *cosmic covenant*) s celým stvorením. Pri jednotlivých dôrazoch vychádza aj z tvorby ďalšieho významného teológa – Roberta Murraya (1925–2018)⁶³, ktorý sa vo svojej knihe s názvom *Kozmická zmluva: biblické témy spravodlivosti, mieru a integrity stvorenia* (*The Cosmic Covenant: Biblical Themes of Justice, Peace and the Integrity of Creation*)⁶⁴ venuje taktiež konceptu kozmického poriadku v zmluvnom vzťahu Hospodina a starozákonného človeka. Jedným z hlavných tvrdení Northcotta a Murraya je, že pre starozákonného človeka je Hospodinova zmluva – tzn. „kozmickej zmluva“ – výrazným motívom Starého zákona.

Biblický príbeh o stvorení sveta v knihe Genezis je zakotvený v hebrejskom legislatívnom ponímaní viery, ktorá vníma spoločenský a kozmický poriadok ako vzájomne prepojený. Murray tvrdí, že „kozmickej zmluva vytvára základný vzťah medzi prirodzeným poriadkom a spoločenským poriadkom Izraela, a najmä stabilitou a zdravím jej kráľa.“⁶⁵ Podľa Northcotta „zmluva nie je jednoducho len medzi ľuďmi a Bohom, ako to tradične tvrdili antropocentrickí exegeti, ale je skôr ‚kozmickej zmluvou‘, ktorá zahŕňa všetky poriadky stvorenia a spája ich s rituálmi, etikou a spoločnosťou ľudí.“⁶⁶ Preto reflektujú v Starom zákone mnohé liturgické texty, modlitby či piesne túto „kozmickej zmluvu“, pričom Northcott pripomína, že „vzťah medzi plodnosťou pôdy a zdravím a múdrosťou kráľa je dominantným motívom v kanaánskych a babylonských náboženstvách a nachádza silný odraz v mnohých žalmoch.“⁶⁷

⁶³ Robert Murray bol jezuitský kňaz a profesor teológie na Heythrop College v Londýne. Ako biblista sa špecializoval na starozákonnú literatúru. Vid' Murray, R. (1992). *The Cosmic Covenant: Biblical Themes of Justice, Peace, and the Integrity of Creation*. London: Sheed and Ward. ISBN: 978-07-2202-750-9.

⁶⁴ Ibid.

⁶⁵ Northcott, M. (1996). *The Environment and Christian Ethics*, s. 168.

⁶⁶ Ibid.

⁶⁷ Ibid, s. 169.

Na človeka, na zvieratá ale i na svet ako taký, sa vzťahuje Božia zmluva so stvorením, ktorú Boh uzatvára „s človekom a celým tvorstvom.“⁶⁸ V súvislosti s najvýznamnejším biblickým sviatkom a vrcholom Božieho tvorivého procesu – šabat, prikázaného sviatku odpočinku – sa v biblických textoch upozorňuje, že nielen ľudia ale i zvieratá majú sláviť šabat, a že ani zvieratá nemôžu byť v deň odpočinku zapriahnuté do práce, alebo inak využívané.⁶⁹ V jednotlivých zákonoch, ktoré vychádzajú z Božej zmluvy zo stvorením, je taktiež zdôrazňované, aby mala aj zem – pôda, odpočinok:

„Šesť rokov budeš obsievať pôdu a zbierať z nej úrodu, ale v siedmom roku ju necháš ležať úhorom a neobrobíš ju. Nech sa z nej živí chudobní tvojho ľudu a zvyšok nech spásie poľná zver. ... Šesť dní konaj svoju prácu, siedmy deň odpočívaj, aby si mohol odpočinúť tvoj býk i osol a oddýchol si aj syn tvojej slúžky a cudzinec. Zachovávajte všetko, čo som vám prikázal!“⁷⁰

Northcott v súvislosti s hebrejským legislatívnym uchopením zmluvy, tj. s požiadavkou odpočinku pre zem uvádza, že práve šabat zeme je vyjadruje citlivosť biblických pisateľov voči zachovaniu poriadku zeme, a práve táto citlivosť je Hebrejom predstavená vo forme prikázania.⁷¹

Láska k zemi a ku krajine je výrazným prvkom Pentateuchu⁷² – Hebreji putujú do zeme zaslúbennej, ktorá je „mimoriadne dobrá ... krajina oplývajúca mliekom a medom.“⁷³ Úrodnosť zeme zaslúbennej je vyzdvihovaná, a v očiach biblického pisateľa je práve hojnosť, dobrota a krása krajiny súčasťou Božieho zaslúbenia a požehnania pre Hebrejov. Avšak táto krajina patrí Bohu, a preto sa

⁶⁸ Vid' napr. Oz 2, 20–22.

⁶⁹ Vid' Ex 20,10: „Siedmy deň je sobotný odpočinok pre Hospodina, tvojho Boha. Nebudeš konať nijakú prácu ani ty, ani tvoj syn, ani tvoja dcéra, ani tvoja slúžka, ani tvoj dobytok, ani cudzinec ...“; Dt 5,14.

⁷⁰ Ex 23,10–13.

⁷¹ Northcott, M. (1996). *The Environment and Christian Ethics*, s. 187.

⁷² 5 kníh Mojžišových.

⁷³ Nm 14,7–8.

s ňou má zaobchádzať s úctou a myslieť na odpočinok pre zem – krajina, ktorá je domovom aj pre mimoludské tvorstvo, sa má chrániť. Northcott k Božej zmluve so stvorením (vrátane človeka) píše:

„Láska a úcta k životu a k ekosystémom nie sú druhotné voči úcte k ľudskému životu, ale sú vzájomne prepojené s ľudskou identitou a účelmi v morálnej a prírodnej ekológii, ktorá je stredobodom kozmológie stvoreného poriadku a je oslavovaná v izraelskom uctievaní. ... Príkaz milovať Boha a blížneho je sprevádzaný príkazom rešpektovať šabat a dodržiavať šabat vesmíru.“⁷⁴

Devastácia prírody má pre biblického pisateľa priamu spojitosť s porušením „kozmickej zmluvy“ medzi Hospodinom, a je tak následkom ľudskej svojvôle a rebélie proti tejto zmluve, ktorú Boh uzatvára s celým stvorením.⁷⁵ Najviditeľnejšie je táto skutočnosť vyobrazená v prorockých knihách Izaiáš⁷⁶ a Jeremiáš⁷⁷, pričom Northcott konštatuje nasledovné: „Tóra a proroci interpretujú hrozbu vyhnanstva a nebezpečenstvo dezertifikácie ako formu trestu za taký vývoj, ... , ktorý popieral vzťah krajiny k Bohu.“⁷⁸

Northcott tak pripomína, že „pre biblických pisateľov slúži zmluva, ktorú Boh uzatvára so stvorením primárne na zachovanie prirodzeného, ľudského, spoločenského a morálneho poriadku.“⁷⁹ Dobrá vláda izraelských kráľov predstavuje požehnanie aj pre krajinu ako takú.⁸⁰ Preto, pokiaľ sa dodržiava Hospodinom zmluva na úrovni zachovávaní jednotlivých zmluvných prikázaní,

⁷⁴ Northcott, M. (1996). *The Environment and Christian Ethics*, s. 192.

⁷⁵ Vid' napr. Oz 4,2–3.

⁷⁶ Vid' Iz 24,1–23: „Zem smúti a vysychá, svet chradne a vädne, vysokopostavení z ľudu na zemi upadajú. Zem poškvrnili jej obyvatelia, tí, čo prestupovali zákony, prekračovali ustanovenia, porušovali večnú zmluvu. Preto kliatba zožiera zem, pykajú tí, čo na nej bývajú, ...“

⁷⁷ Vid' Jer 5,23–30: „Tento národ však má srdce vzdorovité a odbojné: odvrátili sa a odišli. Ani si nepomysleli: bojme sa Hospodina, nášho Boha, ktorý v pravý čas dáva dážď, ... , aj týždeň, určené na žatvu, nám zachováva. Vaše viny to narušili, vaše hriechy vás pozbavili šťastia.“

⁷⁸ Northcott, M. (1996). *The Environment and Christian Ethics*, s. 190.

⁷⁹ Ibid, s. 172.

⁸⁰ Vid' Ž 72,1–20: „Bože, zver svoju právomoc kráľovi, kráľovmu synovi svoju spravodlivosť. ... Nech je v krajine hojnosť obilia, nech sa vlní na vrcholoch kopcov.“

tak to odpovedá aj spoločenskej situácii v starozákonnom Izraeli. Inými slovami, pokiaľ sa zachovávajú Božie prikázania, darí sa Izraelu. Avšak pokiaľ sa nezachovávajú, tak Izrael trpí, a spolu s Izraelom trpí aj svet ako taký – vrátane mimol'udského tvorstva.⁸¹

1.1.4. Starozákonný pohľad – porušená a obnovená zmluva

Počiatočná „kozmickej zmluva“ je narušená hriechom. I keď sa ustupuje z pôvodného a absolútneho ideálu nenásilia, vyjadreného aj formou vegánstva, jednotlivé predpisy a prikázania v Izraeli dokazujú, že obnovená zmluva má naďalej ústrednú úlohu, a v jej jadre je naďalej hlboká úcta ku svetu a k mimol'udskému tvorstvu.

V „kozmickej zmluve“, ktorú Boh uzatvára so stvoreným svetom a so všetkým tvorstvom, je predstavená myšlienka vegánstva, ktoré je vyjadrením absolútnej nenásilnosti:

„Potom Boh povedal: Dal som vám všetky semenné rastliny na zemi a všetky stromy, prinášajúce ovocie, v ktorom je semeno, aby vám boli pokrmom. No všetkým suchozemským živočíchom, všetkému nebeskému vtáctvu a všetkému živému tvorstvu, čo sa pohybuje po zemi, dávam za potravu všetky zelené byliny. Tak sa aj stalo.“⁸²

Vegánstvo je tak prvotnou a prikázanou formou stravovania medzi ľuďmi a zvieratami. Autori Starého zákona si predstavovali počiatočnú dobu v mýte o stvorení spôsobom, v ktorom predstava násilia v akejkol'vek podobe neodpovedala Božej vôli. Boží zámer pri tvorení sveta je preto vyjadrený nenásilnosťou.

⁸¹ V tejto súvislosti Northcott pripomína úlohu prorockých textov v Starom zákone. Ich úloha podľa Northcotta spočíva v predpovedi budúcnosti, ale tiež v tom, „aby povzbudili a vyprovokovali ku zmene.“ Vid' Northcott, M. (1996). *The Environment and Christian Ethics*, s. 195.

⁸² Gn 1,29–30.

Po prvotnom hriechu⁸³ v mýte o stvorení, nasleduje pád. V kresťanskej tradícii je pád človeka jedným z kľúčových aspektov teologickej antropológie. Hospodin na hriech odpovedá⁸⁴ novou realitou, v ktorej už je zmienená aj bolesť, utrpenie a smrť. Northcott pripomína, že jednotlivé prvky pádu, ktoré sú zmienené v 3. kapitole knihy Genezis, ako napr. nepriateľstvo, bolesť pri pôrode atď., sú z pohľadu harmónie a pôvodného úmyslu Hospodina v rozpore s idealistickou predstavou v úvode knihy Genezis. Northcott píše: „Prvotný akt nedôvery narušuje vzájomnú komunitu medzi Bohom, ľuďmi a prírodnými druhmi“⁸⁵ V knihe Genezis sa preto krátko po páde tvorstva, odohrá prvá vražda – Kain a Ábel⁸⁶. Úpadok stvoreného sveta je až natoľko výrazným motívom, že nastáva biblická potopa sveta, ktorej predchádza Hospodinovo zdesenie nad násilnosťami človeka:

„Keď Hospodin videl, že ľudská zloba na zemi je veľká a všetko zmýšľanie ľudského srdca je ustavične naklonené len k zlu, oľutoval že vytvoril človeka na zemi a cítil v srdci bolesť.“⁸⁷

Murray upozorňuje, že Boží ideál pokoja a nenásilnosti, ustúpil po potope realite, v ktorej sa ľudia i zvieratá navzájom zabíjajú.⁸⁸ Avšak i v tomto kontexte tak zásadného ústupku⁸⁹, ktorý mení pomery v ľudskej i zvieracej ríši, je pre biblických pisateľov podstatné upozorniť na novú zmluvu, ktorú Boh uzatvára

⁸³ Gn 3,1–13.

⁸⁴ Gn 3,14–24.

⁸⁵ Northcott, M. (1996). *The Environment and Christian Ethics*, s. 178–179.

⁸⁶ Gn 4.

⁸⁷ Gn 6,5–6.

⁸⁸ Murray, R. (1992). *The Cosmic Covenant*, s. 99.

⁸⁹ Birch a Vischer k tomuto ústupku z pôvodného ideálu nenásilia píše: „Tým, že ľudia odvrhli Boha, vniesli do tohto faktického stavu vecí novú dimenziu. Porušili krehkú rovnováhu celého stvorenia, aby ustanovili a zaviedli svoje vlastné pravidlá. Tým, že prekročili hranice, ktoré im boli dané, učinili z ľudstva stred svojho vesmíru do takej miery, že stratili z očí spoločenstvo stvorenia tak, ako ho zamýšľal Boh. Veria, že jediným účelom živých tvorov, zvierat a rastlín, je slúžiť ľudstvu ako ústrednému bodu stvorenia. Užitie násilie sa vníma ako samozrejmosť. Základné pravidlo stvorenia je prekrútené.“ Birch, Ch, Vischer, L. (2007). *Život se zvířaty*, s. 24–25.

nielen s človekom, ale aj s celým mimol'udským tvorstvom. V obnovennej biblickej zmluve sa píše:

„Strach a hrôza z vás padne na všetky pozemské zvieratá, na všetko nebeské vtáctvo, i na všetko, čo sa hýbe na zemi. Všetky morské ryby sú dané do vašej moci. Všetko čo sa hýbe a žije, budete mať za pokrm. Všetko čo vám dávam, ako predtým zelené byliny. Len mäso s dušou, teda s jeho krvou, jest' nebudete, ... Uzatváram svoju zmluvu s vami, i s vaším potomstvom, a so všetkými živými bytosťami, čo sú s vami, s vtáctvom, s dobytkom, a so všetkou divou zverou, ... , so všetkou zverou zeme. Uzatváram s vami zmluvu, že voda potopy už nezničí nijakého živého tvora a nebude už potopy, ktorá by zničila zem.“⁹⁰

V tejto zmluve so stvorením, ktorá už zohľadňuje hriech, tak biblickí autori upozorňujú na skutočnosť, že kvôli ľuďom padne na mimol'udské tvorstvo „strach a hrôza.“ Obnovená zmluva je zároveň uznaním, že svet funguje na báze predátorstva.⁹¹ Táto realita je reflektovaná napr. v časti, v ktorej sa spomína ako Boh nakrími hladujúce zvieratá⁹². K skutočnosti, že násilie zabíjania existuje aj medzi ľuďmi, aj medzi zvieratami, sa vyjadrujú Birch a Vischer nasledovne:

„Božia starostlivosť o levíčatá a havrany spočíva v tom, že nachádzajú svoju korisť. Skutočnosť, že ostatné, slabšie zvieratá musia kvôli tomu

⁹⁰ Gn 9,2–11.

⁹¹ I keď je biblický ideál nenásilia, ktorý je prezentovaný v úvode knihy Genezis narušený predátorstvom, nie všetci teológovia vnímajú predátorstvo negatívne. Napr. environmentálny teológ Nash, ktorého prínosu sa budem venovať v neskorších častiach tejto práce, zohľadňuje predátorstvo v kapitole s názvom *Láska a predátorstvo (Love and Predation)*, v ktorej reflektuje Boží akt stvorenia v kontexte evolučného procesu. Nash tvrdí, že napriek tomu, že v sebe evolučný proces nesie vymieranie jednotlivých druhov, pričom toto vymieranie sa často deje krutým spôsobom, tak predátorstvo a úloha evolučného procesu nie sú v rozpore s Božou prítomnosťou, ale sú súčasťou Božieho plánu. Podľa Nasha je predátorstvo prirodzeným mechanizmom, ktorý viedol k diverzite života na Zemi, a zároveň je to výraz lásky, ktorá podporuje trvalý harmonický vzťah medzi všetkým životom. Prepojenie evolučného procesu s Božím stvorením ukazuje na to, že predátorstvo je súčasťou všetkého života, a zároveň má za následok vytvorenie rozmanitého a harmonického ekosystému. Nash konštatuje, že predátorstvo je prirodzenou súčasťou ekosystémov a reflektuje to, do akej miery je možné z pozície ľudí prejavovať kresťanskú lásku a byť tak „altruistickým predátorom“, ktorý minimalizuje ekologickú škodu. Vid' Nash J. A. (1991). *Loving Nature: Ecological Integrity and Christian Responsibility*. Nashville, TN: Abingdon Press. ISBN: 978-06-8722-824-9, s. 146–151.

⁹² Vid' napr. Jób 38,39–41: „Vari ty pre levicu ulovíš korisť a nasýtiš hlad levíčat, ... Kto pripraví krkavcovi úlovok keď jeho mláďatá volajú k Bohu a blúdia bez potravy?“

položiť svoje životy, biblických autorov nezaujíma. K Božiemu stvoreniu nepochybne patrí i to, že život môže existovať len na úkor iného života.“⁹³

V súvislosti s obnovenou zmluvou, ktorá zohľadňuje násilie medzi ľuďmi a zvieratami, je však nevyhnutné uviesť dva výrazné motívy. Prvým motívom je zákaz konzumácie krvi⁹⁴. Northcott pripomína, že i keď sa jedenia mäsa výrazne odchyľuje od pôvodného Božieho ideálu, ktorý je predstavený v úvode knihy Genezis, tak i napriek tomu sú jednotlivé zákony v Pentateuchu, ktoré sprevádzajú jedenie mäsa, pomerne prísny pripomenutím základnej (ontologickej) podstaty bytia mimoludského tvorstva – a síce, že tvorstvo patrí Bohu, a preto je nevyhnutné sa pri konzumácii mäsa správať s náležitou úctou. Ku konzumácii krvi v kontexte hebrejskej vierouky Northcott píše:

„Verilo sa, že princíp života, ktorý je spoločný medzi ľuďmi a zvieratami, sa nachádza v krvi a z toho dôvodu je židom zdôrazňované, aby nejedli krv zvierat, ktoré zabili, a aby zabíjali takým spôsobom, aby krv vytekala z tela pred prípravou jedla na varenie“⁹⁵

Opätovný rozmer zákazu konzumácie krvi je neskôr pripomenutý v deuteronomickom prikázaní, ktoré znie: „Len sa ovládni, aby si nejedol krv, lebo krv je život, preto nejedz mäso spolu so životom. Nejedz krv, vylej ju na zem ako vodu!“⁹⁶ V tomto biblickom texte je spomenuté slovo život⁹⁷, v doslovnom preklade tiež „dych“, ku ktorému Northcott píše: „Dych tvorstva ... reflektuje dych Ducha, a akt dýchania a životná krv sú vnímané ako úzko

⁹³ Birch, Ch, Vischer, L. (2007). *Život se zvířaty*, s. 21.

⁹⁴ Výzva k tomu, aby Izraeliti nekonsumovali krv je opakovane spomenutá v Pentateuchu. Vid' Lv 17,10–14: „Ved' v krvi je život tela. Určil som vám ju na oltár na vykonávanie obradov zmierenia za váš život. Krvou, v ktorej je život, získava sa zmierenie. Preto som povedal Izraelitom: Nikto z vás nesmie jesť krv, ba ani cudzinec, ktorý býva medzi vami ako hosť, ju nesmie jesť. ... Ved' život každého tvora je v jeho krvi, ona ho oživuje.“; Lv 3,17 atď.

⁹⁵ Northcott, M. (1996). *The Environment and Christian Ethics*, s. 184–185.

⁹⁶ Dt 12,23–24.

⁹⁷ v hebr. *nefeš*.

prepojené ...“⁹⁸ Krv zachováva život – „dych“ – a preto Northcott zdôrazňuje nasledovné:

„Dodržiavanie prikázania o krvi zvieratá ako o životnej sile, ktorú zdieľajú zvieratá s ľuďmi, je základnou črtou hebrejského postoja ku zvieratám a tento postoj sa prejavuje v zákonoch o láske a úcte k živým zvieratám“⁹⁹

V mýte o stvorení v knihe Genezis je zdrojom života u ľudí Boží dych. Rovnaký zdroj života, „dych“, je vyjadrením ontologickej podstaty celého tvorstva. Prikázanie nejest' krv zvierat je pre biblických pisateľov dokonca natoľko podstatné, že je opätovne zdôrazňované aj v Novom zákone – ako výzva k cirkvi zloženej z nežidov, (ktorí už nemali vo svojej tradícii prikázania týkajúce sa čistého a nečistého jedla), na Jeruzalemskom koncile.¹⁰⁰ Northcott tak pripomína, že výrazný prvok hebrejskej viery, z ktorej vychádza aj Nový zákon, vo svojom jadre vyjadruje hlbokú úctu ku krvi ako ku zdroju života. Krv zvierat je pre biblických autorov vyjadrením života samotného, a život je spojený so Stvoriteľom. Birch a Vischer upozorňujú, že i keď je ústupok z ideálu bezmäsitej stravy pomerne zásadný a radikálny, starozákonný pohľad stále uchováva pôvodný – zamýšľaný poriadok. Ľudia musia dodržiavať pravidlá a narábať so zabíjaním zodpovedne. A práve v tejto rovine je zmienený už spomínaný príkaz týkajúci sa zákazu konzumácie krvi zvierat. Birch a Vischer k tejto novej biblickej skutočnosti píšu: „Ľudia nesmú nikdy zabudnúť, že zvieratá sú nositelia života darovaného Bohom. ... Ľudia síce môžu zvieratá zabíjať, ale ich obete zostávajú pod Božou ochranou.“¹⁰¹

⁹⁸ Northcott, M. (1996). *The Environment and Christian Ethics*, s. 185.

⁹⁹ *Ibid*, s. 185.

¹⁰⁰ Sk 15,28–29: „Lebo Duch Svätý a my sme rozhodli, že na vás nebudeme klásť nijaké iné bremeno okrem tohto, nevyhnutného: Zdržiavať sa mäsa obetovaného modlám, krvi, udusených zvierat a smilstva. Ak sa tohto budete chrániť, budete konať správne.“

¹⁰¹ Birch a Vischer ďalej píšu: „ale to, čo je skutočnou podstatou života zvierat, patrí len Bohu samotnému a ľudia by do toho nemali zasahovať. To je taktiež zmysel zákazu používania krvi

Northcott taktiež upozorňuje na to, že v hebrejskom myslení brali jednotlivé predpisy týkajúce sa zabíjania zvierat ohľad na elementárne oblasti – ako napr., že sa zvieratá nesmie zabíjať pred zrakom svojej matky¹⁰². Northcott píše: „Ako hovorí Regenstein, ... , predpisy upravujúce zabitie zvierat sú oveľa láskavejšie ako predpisy okolitých národov, ale sú tiež podstatne láskavejšie ako praktiky moderného priemyselného chovu a zabitia.“¹⁰³ Northcott tak pripomína, že predpisy Starého zákona vo svojom jadre vyjadrujú, že zabitie zvierat predstavuje narušenie prirodzeného poriadku.¹⁰⁴ Preto by malo byť zvieratá zabité len z vážnych dôvodov a s rešpektom k morálnemu významu života zvierat. Hebrejská etika je podľa Northcotta zameraná na hodnotu života ako takého, pričom základným biblickým dôrazom je, že všetok život odráža Boha a jeho Stvoriteľskú lásku ku svetu. Northcott píše:

„Primárna morálna hodnota života súvisí s presvedčením, že všetok život, ľudský aj mimoludský, je určitým spôsobom spojený so životodarným Duchom a z toho dôvodu si zasluhuje úctu. ... Preto majú zvieratá nárok na priestor, výživu, odpočinok a potešenie, ktorý nie je príliš odlišný od ľudského nároku na tieto oblasti.“¹⁰⁵

Druhý podstatný rozmer novej „kozmickej zmluvy“, ktorý uvádzajú biblickí autori sa týka samotných zmluvných strán. Hospodinova zmluva je uzavretá s celým tvorstvom. V obnovenej zmluve sa výslovne zmieňuje, že Hospodin ju uzatvára „so všetkými živými bytosťami, ... , s vtáctvom, s dobytkom, a so všetkou divou zverou“¹⁰⁶ Český teológ Jindřich Halama

zvierat, či už porázaných, alebo obetovaných. Ľudská i zvieracia krv je ‚svätá‘. Ľudia a zvieratá sú akoby pokrvne spojení. Rovnako ako preliata ľudská krv volá k nebesiam o pomstu, i krv zvierat je vyhradená Bohu (Gn 9,4–6). Vďaka tejto spriaznenosti môžu zvieratá zastúpiť človeka. Obetovanie prvorođeného syna je nahradené obetovaním zvierat. (Ex 34,19n; Nm 18,15).“ Birch, Ch, Vischer, L. (2007). *Život se zvířaty*, s. 19.

¹⁰² Vid' Lv 22,26–28; Gn 23,19 atď.

¹⁰³ Northcott, M. (1996). *The Environment and Christian Ethics*, s. 185.

¹⁰⁴ Ibid, s. 185.

¹⁰⁵ Ibid, s. 183.

¹⁰⁶ Gn 9,2–11.

(1952)¹⁰⁷ vo svojom príspevku s názvom *Dvojí metr na stvorenie? (Dvojí metr na stvoření?)*¹⁰⁸ k tomu píše:

„Tým, že po páde sú človeku dané k obžive aj živočíchy, a padne na nich des a hrôza pred človekom (Gn 9,2n), sa štatút človeka zásadne nemení. Zostáva spojený so všetkým živým tvorstvom, a spolu s tvorstvom sa podieľa na zmluve s Hospodinom (Gn 9,12).“¹⁰⁹

Keďže sú zvieratá pre biblických pisateľov aktérmi Hospodinovej „kozmickej zmluvy“, je na nich braný ohľad v už spomínanom sviatku šabat, ale aj v súvislosti so zákonmi, ktoré zvieratá ochraňujú¹¹⁰. Krutosť voči zvieratám je v predpisoch Starého zákona odsúdená. So zvieratami sa má zaobchádzať s úctou, so súcitom a s láskavosťou.¹¹¹ Northcott upozorňuje, že milosrdenstvo ku zvieratám je znakom cnostného charakteru a píše: „Rebeka je Abrahám vyvolená¹¹² ako žena pre Izáka preto, lebo priniesla vodu Abrahámovým ťavám, a nie len jeho služobníkom.“¹¹³ V Starom zákone sa dokonca myslí aj na ochranu zvierat, ktoré patria nepriateľovi.¹¹⁴ Zvieratá sú zmluvnou stranou aj v kontexte záchrany – v obnovení zmluve je vyslovene zmienené, že „voda potopy už nezničí nijakého živého tvora a nebude už potopy, ktorá by zničila zem.“¹¹⁵

¹⁰⁷ Jindřich Halama sa špecializuje na teologickú etiku. Ako vysokoškolský pedagóg pôsobí na katedre teologickej etiky Evanjelickej teologickej fakulte na Karlovej univerzite v Prahe. Napísal viaceré odborné publikácie, a vo svojej tvorbe sa mimo iné zameriava na bioetiku. Vid' Evangelická teologická fakulta Univerzita Karlova. (2022). *doc. Jindřich Halama, Dr.* Dostupné na <https://web.etf.cuni.cz/ETFN-361.html>.

¹⁰⁸ Halama, J. „Dvojí metr na stvoření?“, v Morée, P, Trusina, T. (2001). *Člověk a příroda: bludný kruh?* Heršpice: EMAN. ISBN: 80-86211-18-5, s. 36-45.

¹⁰⁹ Ibid, s. 39.

¹¹⁰ Vid' Gn 7,2-3; Dt 5,14; Dt 25,4; Dt 22,6-7 atď.

¹¹¹ Gn 49,6-7.

¹¹² Vid' Gn 24,14-20.

¹¹³ Northcott, M. (1996). *The Environment and Christian Ethics*, s. 184.

¹¹⁴ Ex 23,4: „Ak natrafiš na zatúlaného býka alebo na osla svojho nepriateľa, musíš mu ho priviesť späť. Ak uvidíš, že osol tvojho protivníka leží pod bremenom, neodvráť sa od svojho nepriateľa, ale pomôž mu ho zodvihnúť.“

¹¹⁵ Gn 9,11.

Napríklad v knihe Jonáš majú činiť pokánie ľudia i zvieratá¹¹⁶ – ak teda padol Boží hnev na mesto Ninive, tak jedine spoločenstvo ľudí a zvierat môže činiť pokánie. Zvieratá preto majú niest' morálnu zodpovednosť za svoje jednanie spolu s ľuďmi¹¹⁷, čo ich stavia do role zmluvných partnerov, a to aj to napriek tomu, že mimol'udské tvorstvo je Starom zákone hierarchicky podriadené človeku.

K obnovenej „kozmickej zmluve“ sa tiež viaže predstava opätovného ideálu nenásilia a stavu, ktorý bude vyjadrovať vykúpenie celého stvorenstva – ľudí, mimol'udského tvorstva a sveta ako takého.¹¹⁸ Nádej v konečné zjednotenie v Božom pokoji, vyjadrená predovšetkým v knihe Izaiáš, pretrváva aj po ústupe z ideálu, ktorý bol prítomný v mýte o stvorení v knihe Genezis. V závere preto uvediem konštatovanie Bircha a Vischera, ktorí píšú:

„predzvest' toho, že príde čas, kedy ‚lev bude jesť trávu‘ (Iz 11,7), jasne ukazuje na očakávanie, že Boh všetko krviprelievanie v stvorení ukončí. Boh si je vedomý utrpenia zvierat v rámci ich vlastného druhu. Ich smrť nie je bezvýznamná ani zabudnutá.“¹¹⁹

1.1.5. Starozákonný pohľad – obetný systém

V Starom zákone je prítomná praktika obetného systému. Spaľované obety sú dokonca zmienené aj krátko po obnovení zmluvy medzi Hospodinom a svetom: „Noach postavil oltár Hospodinovi, vzal zo všetkého čistého dobytká i z čistých vtákov a priniesol spaľované obety na oltár.“¹²⁰ V tomto texte je zmienené, že Hospodin „pocítil príjemnú vôňu,“¹²¹ a biblickí pisatelia tak

¹¹⁶ Jon 3,7–8: „nech ani ľudia, ani zvieratá, ani dobytok, ani ovce nič neokúsia, nech sa nepasú a nepijú vodu! Nech sa aj ľudia aj zvieratá oblečú do vrecoviny a nech hlasno volajú k Bohu.“

¹¹⁷ Vid' Gn 3,14; Ex 21,28 atď.

¹¹⁸ Vid' napr. Iz 11,6–9; Iz 65,25 atď.

¹¹⁹ Birch, Ch, Vischer, L. (2007). *Život se zvířaty*, s. 21–22.

¹²⁰ Gn 8,20.

¹²¹ Gn 8,21.

uvádzajú spojitosť obety s pozitívnou reakciou Hospodina. Avšak koncept obetného systému je v Starom zákone taktiež často kritizovaný, a v niektorých častiach je vyjadrená preferencia po aktívnej vnútornej zmene človeka, a nie po obetnom systéme.¹²² Preto je obetný systém v Starom zákone komplexným javom.

Northcott tvrdí, že rituálnu praktiku v Starom zákone je potrebné vnímať cez prirodzený poriadok stvoreného sveta, ktorý je obetným systémom reflektovaný.¹²³ V jadre obety je snaha o znovunastolenie základného biblického poriadku vo svete, a preto je život zvierat a Bohu predostretý ako dar, v úmysle navrátiť kolobeh života a smrti do pôvodného stavu a zachovať tak Hospodinovu „kozmicú zmluvu“. Northcott píše, že v kontexte Starého zákona je obeta u biblických pisateľov vnímaná na troch úrovniach:

„1) Obeta predstavuje formu vykúpenia z ... viny, smrti a choroby; 2) znamená obnovu a potvrdenie spoločenstva medzi Bohom a ľuďmi a medzi osobami – najmä keď sú niektoré osoby odcudzené nejakým hriechom; 3) a predstavuje základný postoj vďaka Bohu alebo bohom¹²⁴ za dary prírody alebo stvoreného poriadku.“¹²⁵

Kolářová pripomína, že zabitie zvierat za účelom konzumácie mäsa

¹²² I keď je v niektorých častiach Biblie vyjadrený schvaľujúci postoj k obetiam, je tu nesúlad s niektorými inými časťami Starého zákona, ktoré problematizujú celkový koncept obetí. Vid' Prís 21,3: „Presadzovať spravodlivosť a právo sa Hospodinovi páči viac ako obeta“; Ž 40,7; Ž 50,7–15; Ž 51,18; Koh 4,17; Iz 1,11–16; Oz 6,6; Am 5,22; Mich 6,6–8 atď.

¹²³ Northcott, M. (1996). *The Environment and Christian Ethics*, s. 186.

¹²⁴ Northcott odkazuje na polyteistický rozmer božstva, keďže bol starozákonný Izrael postupne transformovaný z polyteistického náboženstva na náboženstvo monoteistické. Vid' Römer, T. & Geuss, R. (2015). *The Invention of God*. Cambridge: Harvard University Press. ISBN: 978–0–674–50497–4. Známy švajčiarsky profesor teológie a starozákonný biblista, Thomas Römer (1955), v 9. kapitole tejto knihy približuje polyteistické zmýšľanie Izraelského a Judského spoločenstva, čo je tiež vyobrazené napr. v uctievaní bohyně *Ašery*, ktorá bola Hebrejmi uctievaná popri *YHWH* v chráme v Jeruzaleme, čo je reflektované aj v Biblii. *Ašera* bola spomenutá v knihe Izaiáš a v knihe Kroník. napr. Iz 17,8: „Už neuprie zrak na oltáre, na dielo svojich rúk, nebude hľadieť na to, čo vytvorili jeho prsty, ani na ašery, ani na kadidlové oltáre.“

¹²⁵ Northcott, M. (1996). *The Environment and Christian Ethics*, s. 186.

bolo v starozákonnom kontexte spojené s obetným rozmerom¹²⁶, a preto mala časť z obetovaného života pripadnúť Bohu, ktorý je Stvoriteľom všetkého života – i toho, ktorý je práve obetovaný.¹²⁷ Napr. v prípade obetovania veľkonočného (paschálneho) baránka sa k procesu obetovania viazali prísne predpisy, ktoré zdôrazňovali vážnosť voči takto obetovanému životu.¹²⁸ Významným biblickým textom, ktorý nahrádza ľudskú obeť za obeť zvieraciu, je napr. príbeh o obetovaní Izáka¹²⁹. Tento príbeh zároveň vyjadruje hlboké vnímanie príbuznosti medzi ľuďmi a zvieratami.¹³⁰

K skutočnosti, že v kontexte starozákonného sveta existovali zvieracie obete, sa vyjadruje aj jeden z najvýznamnejších teológov 20. storočia, Karl Barth (1886–1968)¹³¹. Barth v súvislosti s obetným systémom v Starom zákone zdôrazňuje, že ho treba brať s náležitou vážnosťou a úctou k životu zvieratá, ktoré patrí Bohu, a v reflexii starozákonných predpisov, ktoré sa viažu k obetnému systému píše:

„Zabíjanie zvierat ... nepochybne znamená ... využívanie nevinných obetí ... Človek musí mať dobrý dôvod k tomu, aby vážne uplatňoval toto právo. Jeho skutočné i predpokladané potreby to iste neospravedlňujú.

¹²⁶ Vid' Gn 15,9–10; Gn 18,7–8 atď.

¹²⁷ Kolářová, L. (2023). *The Animal within Creation*, s. 46–47.

¹²⁸ Vid' Jewish Encyclopedia. (2021). *PASSOVER* (; Aramaic, ; hence the Greek Πάσχα). Dostupné na <https://jewishencyclopedia.com/articles/3343-bitter-herbs>.

¹²⁹ Gn 22,1–19.

¹³⁰ Život zvieratá, ktorý ustupuje životu človeka, reflektuje vo svojej knihe aj de Pury, ktorý sa venuje obetnému systému v Starom zákone a tvrdí nasledovné: „Pri obetovaní zvieratá Izraelčan nezabíja nejakú ‚vec‘, ale v duchu sa sám stavia na miesto svojej obete.“ Vid' Pury, A. (1999). *Človek a zvíře – stvoření Boží: Starý zákon o zvířatech*. Praha: Kalich. ISBN: 8070173130, s. 73–80.

¹³¹ Teologická tvorba Karla Bartha mala veľký vplyv na modernú kresťanskú teológiu a formovala mnohé diskusie o náboženstve, kultúre a spoločnosti. Barth je taktiež známy pre ukotvenie pojmu „dialektickej teológie“. Jeho diela, napr. *Cirkevná dogmatika* – sa venovali základným kresťanským dogmám, ktoré Barth kontextualizoval do svojej doby. Ako teológ sa aktívne zapájal do sociálnych a politických otázok svojej doby a jeho práca bola ovplyvnená jeho kritickým pohľadom na ľudské zlyhanie a potrebu návratu k biblickým hodnotám spravodlivosti a milosrdenstva. Vid' Princeton Theological Seminary. (2024). *Karl Barth*. Dostupné na <https://barth.ptsem.edu/biography/>.

K tomu ho oprávňuje len to, že uznáva Božiu vernosť a dobrotu, ktorá ho napriek jeho vine a v jeho vine zachraňuje pred pádom. ... Nesmie zviera zavraždiť. Môže ho zabiť jedine s vedomím, že nepatrí jemu, ale Bohu, a že zabitím zviera Bohu odovzdáva, aby ho dostal od neho späť ako niečo, čo potrebuje a po čom túži. Zabíjanie zvierat, pokiaľ je vykonané s Božím súhlasom a na jeho príkaz, je kňazským činom eschatologickej povahy.¹³²

Barth tvrdí, že zvieracia „obet“ je v Starom zákone vnímaná cez prizmu eschatologickej obete, teda ako život ktorý ustupuje druhému životu, a tým sa prinavracia k Bohu. Obeta zvierat'a nie je braná na ľahkú váhu.

K skutočnosti samotných zvieracích obetí je taktiež nutné pripomenúť kritiku obetného systému, vyjadrenú napr. v knihe Izaiáš, v ktorej sa autori ostro vymedzujú voči ľudskej predstave o „udobrení si Boha“ formou stavania chrámu, alebo cez zvieracie obete, čo bola predstava prítomná najmä v okolitých polyteistických náboženstvách. V knihe Izaiáš sa píše: „Ten, čo zabíja vola, akoby zabíjal človeka, ... Robili, čo je zlé v mojich očiach, a vyvolili si to, v čom nemám záľubu.“¹³³ Neskôr, v Novom zákone, je kritický pohľad na obetný systém ešte posilnený tým, že Ježiš Kristus je v biblickom pojatí naplnením konceptu obety – a preto je nazývaný aj Božím baránkom¹³⁴. V Kristovi je preto definitívne zavrnutie obetného systému, ktoré súviselo aj so zničením Chrámu, v ktorom sa rituálne obety vykonávali. Birch a Vischer píše:

„Vyhlásenie bezprostrednej Božej prítomnosti ruší akékoľvek dôvody pre existenciu chrámu a v ňom konaných obiet. ... Takmer nevyhnutným dôsledkom tohto vyhlásenia je Ježišovo ‚vyčistenie‘ chrámu, kedy vykázal peňazomencov a obchodníkov. Obeť spočíva v učeníkoch samých a vo všetkom, čím sú a čo majú.“¹³⁵

¹³² Vid' Barth, *Cirkevní dogmatika*, III/4, 55.1, cit. podľa Birch, Ch, Vischer, L. (2007). *Život se zvířaty*, s. 25.

¹³³ Iz 66,1–4.

¹³⁴ Vid' napr. Zj 5,13.

¹³⁵ Birch a Vischer ďalej píše: „Nový zákon je ešte dôraznejší v tom, že zmierenie s Bohom nemôžu zaistiť obete, ale iba Božia oslobodzujúca milosť. Tiež nás nepretržite upevňuje v istote,

Apoštol Pavol teologicky zakotvuje v liste Rimanom nový pojem obete – „živú obeť Bohu“¹³⁶. Presúvame sa tak k novozákonnému pohľadu na vzťah ku svetu a k mimofudskému tvorstvu.

1.1.6. Novozákonný pohľad – reflexia vtelenia Ježiša Krista v prizme systematickej teológie

Jedným z kľúčových motívov Nového zákona je Kristova telesnosť, z ktorej vyvstávajú viaceré dôležité teologické podnety. V tejto podkapitole sa preto zameriam na uchopenie niektorých základných dôrazov, ktoré sú prítomné v novozákonnom svedectve o Ježišovi Kristovi v súvislosti s telesnou podstatou bytia. Následne sa zameriam na systematicko-teologickú reflexiu Kristovej telesnosti, ktorú aplikujem aj vo vzťahu k mimofudskému tvorstvu a ku svetu ako takému. Nakoľko je Kristova inkarnácia kľúčovým rozmerom pre environmentálnu teológiu, čo vo svojej tvorbe reflektuje viacero významných teológov, budem sa v tejto podkapitole venovať podrobnejšiemu rozboru Kristovej telesnosti a z nej plynúcich teologických dôrazov.

Nový zákon má vo svojom jadre Ježiša Krista, ktorý je pre kresťanov vteleným Bohom. Najvýraznejšie je tento rozmer reflektovaný v evanjeliu podľa Jána, v ktorom sú podrobne rozvíjané dôrazy, ktoré sa zameriavajú na vyjadrenie Božej a zároveň ľudskej podstaty Ježiša Krista. Vtelenie je natoľko podstatným rozmerom, že hneď na začiatku evanjelia je uvedené teologické pojednanie o Slove (*Logu*), ktoré sa stalo telom. V evanjeliu sa píše:

„Na počiatku bolo Slovo, to Slovo bolo u Boha, a to Slovo bolo Boh. ... Ním vzniklo všetko, a bez neho nevzniklo nič z toho, čo jestvuje. ... A Slovo sa stalo telom, a prebývalo medzi nami a my sme videli jeho slávu, slávu, akú má od Otca jednorodný Syn, plný milosti a pravdy. ...

že v Kristovi sa táto milosť stala hmatateľne historickou a reálnou.“ Birch, Ch, Vischer, L. (2007). *Život se zvráťaty*, s. 34.

¹³⁶ Rim 12,1.

Boha nikto nikdy nevidel. Jednorodný Syn, Boh, ktorý je v lone Otca, nám ho zjavil.“¹³⁷

Dôraz na Kristovu telesnú stránku bol taktiež prítomný v ďalších častiach Nového zákona. Viacerí autori v reflexii Kristovho vtelenia reagujú napr. na názorový prúd, ktorý hlásal, že Kristova telesnosť bola len zdanlivá – aj z tohto dôvodu bola v novozákonnej literatúre prítomná snaha o vyjadrenie plnej fyzickej podstaty Ježiša Krista v jej ontologickom rozmere.¹³⁸

V liste Kolosanom uvádza apoštol Pavol taktiež eschatologický rozmer, ktorý plynie z telesnej obety Ježiša Krista pre celé tvorstvo. Pavol zdôrazňuje, že zmierenie s Bohom bolo umožnené prostredníctvom fyzickej smrti Ježiša Krista, čím vyjadruje ústredný dôraz na Ježišovú telesnosť a na smrť, ktorú podstúpil na kríži. Apoštol Pavol píše:

„Aj vás, ktorí ste kedysi boli odcudzení a nepriateľskí k Bohu svojim zmýšľaním a zlými skutkami, teraz s ním zmieril, keď vo svojom pozemskom tele podstúpil smrť, aby vás postavil pred Božiu tvár svätých, nepoškvrnených a bezúhonných, ak totiž vytrváte pevní a stáli vo viere, ak sa neodkloníte od nádeje evanjelia, ktoré ste počuli a ktoré sa hlása všetkému tvorstvu pod nebom.“¹³⁹

Telesnosť a fyzická stránka Ježiša Krista je v Novom zákone taktiež viackrát spomenutá v niektorých základných oblastiach. Ježiš sa narodil¹⁴⁰, pocítoval hlad i smäd¹⁴¹, podstúpil fyzické utrpenie¹⁴², a po zmŕtvychvstaní sa zjavoval v tele, ktoré bolo hmatateľným¹⁴³. V Novom zákone je Kristus prezývaný dokonca aj ako „pažravec a pijan, priateľ mýtnikov a hriešnikov,“¹⁴⁴

¹³⁷ Jn 1,1–18.

¹³⁸ Vid' napr. Ga 4,4; Kol 2,8–9; 1Tim 3,16; Heb 2,14–18; 1Jn 4,2–3 atď.

¹³⁹ Kol 1,21–23.

¹⁴⁰ Mt 1; Lk 1.

¹⁴¹ Lk 4,2; Mt 4,2; Jn 4,10.

¹⁴² Mt 27; Mk 15; Lk 23; Jn 19.

¹⁴³ Lk 24,36–43; Jn 20,24–29.

¹⁴⁴ Mt 11,19.

čo značí, že Kristus sa priznáva k radosti, ktorá plynie z fyzického pôžitku bytia.

V systematickej teologickej reflexii Nového zákona tak vyjadruje Kristovo prijatie telesnosti posvätenie pre fyzický svet, a akékoľvek dualistické snahy o zdôrazňovanie výlučnosti ducha a duchovnej stránky nad telesnosťou, resp. nad fyzickou stránkou bytia, sú vo svojej podstate popieranie Kristovej telesnej podstaty. O tomto tvrdení svedčí aj dianie, ktoré bolo prítomné v ranej kresťanskej cirkvi. Práve Ježišovo vtelenie je rozmer, ktorý sa snažilo v prvej cirkvi viacero kresťanských prúdov spochybníť, príp. upraviť tak, aby bola Kristova telesnosť len zdanlivá. Avšak všetky tieto smery, i keď v ranom kresťanstve vzbudzovali debaty a museli sa im venovať cirkevné ekumenické koncily, boli nakoniec Cirkvou odmietnuté s tým, že Kristus je plne Bohom a zároveň plne človekom.¹⁴⁵ Cirkev sa tak dodnes, naprieč denomináciami hlási k Nicejsko–carihradskému vyznaniu viery, v ktorom sa píše:

„Verím v jedného Pána Ježiša Krista, jednorodného Syna Božieho, zrodeného z Otca pred všetkými vekmi; Boh z Boha, Svetlo zo Svetla, pravého Boha z Boha pravého, splodeného, nie stvoreného, jednej podstaty s Otcom. Skrze neho bolo všetko stvorené. On pre nás ľudí a pre našu spásu zostúpil z nebies. A mocou Ducha Svätého vzal si telo z Márie Panny a stal sa človekom.“¹⁴⁶

Kristus sa vtelením do tohto sveta vzťahuje ku svetu, požehnáva ho, vyzdvihuje a posväcuje.

¹⁴⁵ Kresťanské vyznanie viery bolo sformulované na prvých ekumenických konciloch kresťanskej cirkvi v Nicei v roku 325 a v Carihrade v roku 381. Je súčasťou učenia Západného i Východného kresťanstva. Počas formovania základných vieroučných dogiem boli prítomné rôzne prúdy, ktoré relativizovali, alebo spochybňovali Kristovu telesnosť – napr. doketizmus (tvrdenie, že Kristus mal iba „zdanlivé“ telo), gnosticizmus (dôraz kladený len na duchovnú stránku Krista, odmietnutie telesnej podstaty), monofyzitizmus (presvedčenie, že Kristova Božia podstata pohltila ľudskú podstatu) atď. Viď Filipi, P. (2012). *Křesťanstvo: historie, statistika, charakteristika křesťanských církví*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury. ISBN: 978-8073-25-280-9, s. 14-15, tiež s. 20-26.

¹⁴⁶ Katechizmus. (2024). *Nicejsko–carihradské vyznanie viery*. Dostupné na <https://katechizmus.sk/nicejsko-carihradske-vyznanie>.

Práve z tohto dôvodu je u mnohých významných teológov rozvíjaná systematická teológia, ktorá sa zaoberá významom Božieho vtelenia. V nasledujúcich riadkoch v stručnosti uvediem niektoré zo základných dôrazov od teológov z kresťanského Východu i Západu, ktoré sa viažu k teologickej reflexii Kristovej telesnosti, a ktoré sa dajú aplikovať vo vzťahu ku svetu a k mimofudskému tvorstvu.

Pravoslávna (východná) teológia¹⁴⁷, ktorú rozvíja napr. významný teológ Olivier Clément (1921–2009)¹⁴⁸ zdôrazňuje vzťah medzi stvoreným svetom a vteleným Kristom. Clément sa vo svojich publikáciách zaoberá dôrazmi Kristovej telesnosti v rozbere teologickej antropológie, pričom zdôrazňuje, že duchovná a fyzická podstata Krista je zdrojom identity človeka, ktorý je v Biblii stvorený na obraz Boží.¹⁴⁹ Clément píše, že Kristovo telo je „telom zahrňujúcim, všefudským a kozmickým, telom počiatku a telom konca.“¹⁵⁰ Telesnosť, vyjadrená inkarnáciou Ježiša Krista, nás tak pozýva do vzťahom s celým vesmírom, pretože Kristus vstupuje do kozmu, ktorý zároveň posväčuje.

Na kresťanskom Západe napísal už spomínaný významný protestantský teológ Moltmann komplexnú knihu s názvom *Boh v stvorení: ekologická náuka*

¹⁴⁷ Dôležitý sviatok v pravoslávnej teológii je sviatok Premeny Pána (Mat 17,1–8), v ktorom je zdôraznená plne ľudská i plne duchovná podstata Ježiša Krista. Vid' Andreopoulos, A. (2012). *This Is My Beloved Son: The Transfiguration of Christ*. Orleans: Paraclete Press. ISBN: 978–1557–25–656–0.

¹⁴⁸ Olivier–Maurice Clément bol jedným z predných pravoslávnych teológov 20. storočia, autor mnohých publikácií venovaných najmä spirituálnej teológii a teologickej antropológii. Aktívne podporoval zjednotenie kresťanov (bol priateľom pápeža Jána Pavla II.), dialóg medzi kresťanmi a ľuďmi iných vierovyznaní a zapojenie kresťanských mysliteľov do reflexie súčasnej doby. Vid' Focolare media. (2024). *Olivier Clément*. Dostupné na <https://www.focolaremedia.com/author/olivier-clément>.

¹⁴⁹ Clément tiež pripomína, že v kozmickom Slove (*Logu*) je vyjadrená aj ľudská identita, keďže človek je podľa Clémenta živou dušou a oživovaným telom, a preto je ľudská podstata vyjadrená v Kristovi integritou telesnej, duševnej a duchovnej stránky. Vid' Clément, O. (2000). *On Human Being: A Spiritual Anthropology*. New York City: New City Press. ISBN: 978–0904–28–772–1.

¹⁵⁰ Clément, O. (2004). *Tělo pro smrt a pro slávu: Malé uvedení do poetiky těla*. Olomouc: Refugium Velehrad–Roma. ISBN: 80–86715–17–5, s. 23.

o stvorení (Bůh ve stvoření: ekologická nauka o stvoření), v ktorej je jednou z dôležitých oblastí práve Kristovo vtelenie. Moltmann interpretuje vtelenie ako prejav Božej lásky k stvoreniu a ako posvätenie celého sveta (vrátane ľudí), a zdôrazňuje, že Kristovo zmŕtvychvstanie predstavuje spásu nielen pre ľudí, ale pre celý svet. Kristova telesnosť nás podľa Moltmanna vyzýva k tomu, aby sme mali aktívnu účasť na Božom diele obnovy sveta.¹⁵¹

Halama v súvislosti s dôrazmi teológie vtelenia v súvislosti s environmentálnou teológiou argumentuje, že pohrdanie hmotným svetom nemá v prizme Kristovej inkarnácie opodstatnenie, nakoľko sa Kristus stáva súčasťou hmotného sveta, a hmotný svet svojím vtelením posväcuje. Vo svojom príspevku píše:

„Boh, ktorý prišiel v tele je tým, kto dáva hodnotu a posvätenie celému stvoreniu, všetkým jeho častiam. ... Akékoľvek pohrdanie hmotou, telesnosťou, mimoludským stvorením ako ‚nižším‘, je inkarnáciou odmietnuté, a s tým aj výlučný antropocentrizmus. Antropocentrické správanie, ako by všetko bolo naše a použiteľné podľa našej ľubovôle, z tohto hľadiska nie je zastupovaním Boha, ale uzurpáciou jeho suverenity a nemôže byť autentickým kresťanským postojom.“¹⁵²

V tomto ohľade uvediem teologický rozbor popredného súčasného teológa Andrewa Linzeyho (1952)¹⁵³, ktorý reflektuje vtelenie Krista v kontexte environmentálnej teológie. Vo svojej tvorbe predstavuje rozmer Kristovho vtelenia ako jeden z kľúčových bodov, na základe ktorých sa zdôrazňuje teologická hodnota stvorenia. Božím rozmerom vtelenia vnímame po vzore

¹⁵¹ Moltmann, J. (1999). *Bůh ve stvoření*, s. 59–63.

¹⁵² Halama, J. ‚Dvoji metr na stvoření?‘ s. 40.

¹⁵³ Andrew Linzey je britský anglikánsky kňaz a významný teológ 20. a 21. storočia. Vo svojej tvorbe sa zaoberá vzťahom človeka k mimoludským tvorom, a rôznymi etickými a morálnymi otázkami, ktoré súvisia so svetom zvierat a s environmentálnou teológiou. V súčasnosti pôsobí ako riaditeľ Oxfordského centra pre etiku zvierat. Zároveň vyučuje na teologickej fakulte Oxfordskej univerzity. Napísal a usporiadal viac než 20 kníh, pričom väčšina z nich pojednáva o právach zvierat. Vid' Oxford Centre for Animal Ethics. (2024). *Who we are*. Dostupné na <https://www.oxfordanimalethics.com/who-we-are/director/>.

Chalcedonského koncilu¹⁵⁴, že Ježiš Kristus na seba vzal plne ľudskú podobu. Podľa Linzeyho sa preto Boh, vtelený do človeka, zároveň priznáva k veľmi konkrétnej forme objektívnej skutočnosti, na ktorej sa účastní svojím vtelením. Linzey píše: „Predpokladom vtelenia musí byť, že stvorenie je otvorené voči Bohu a že obzvlášť ľudská časť stvorenia je kompatibilná s Božím bytím.“¹⁵⁵ Pokiaľ sa Boh vtelil do nášho sveta, znamená to podľa Linzeyho, že svet musí byť pre Boha hodnotným priestorom na seba-zjavenie v Kristovi.¹⁵⁶ Linzey pripomína, že svet je pre Boha natoľko vzácny, aby v podobe hmoty prebýval medzi ľuďmi ako *Logos*, cez ktoré je všetko vo svete posvätené Duchom svätým.¹⁵⁷

Teológia vtelenia tak predpokladá vysoké postavenie hmotnej substancie¹⁵⁸, teda toho, čo majú ľudia, zvieratá i celý svet spoločné. O vysokom postavení hmotnej substancie svedčí aj biblický mýtus o stvorení v knihe Genezis, v ktorom je človek tvorený zo zeme¹⁵⁹, a tak je doslovný názov „*Adam*“

¹⁵⁴ Chalcedonský koncil (r. 451) je jedným z prvých štyroch ekumenických koncilov, ktoré ustanovovali dogmatické učenie vtedy ešte jednotnej cirkvi. Tento koncil potvrdzuje hlavné dôrazy v teológii vtelenia. Prirodzenosť Ježiša Krista je vyjadrená v tom, že Kristus je zároveň plne človekom, a zároveň plne Bohom, a tento rozmer sa v reflexii Kristovho zjavenia nedá oddeľovať. Vid' Christianity Today. (2024). *Christian History: The Council of Chalcedon*. Dostupné na <https://www.christianitytoday.com/history/issues/issue-28/461-council-of-chalcedon.html>.

¹⁵⁵ Linzey, A. (2018). *Teologie zvířat*, s. 133.

¹⁵⁶ Ibid, s. 133.

¹⁵⁷ Ibid, s. 134.

¹⁵⁸ Medzi celosvetovo známymi apologetov hmoty, ktorí sa stavali za obhajobu prírody a sveta v kresťanskom duchu, patrí aj francúzsky biológ a jezuitský kňaz, Pierre Teilhard de Chardin (1881–1955). Teilhard de Chardin je významnou osobnosťou v integrácii evolučnej teórie s kresťanskou teológiou, a jeho diela boli vďaka originalite a hĺbke oceňované vedeckou aj náboženskou komunitou. Teilhard de Chardin vo svojom diele s názvom *Duchovní moc hmoty* z roku 1919, píše v záverečnej časti nazvanej *Hymnus na hmotu*: „Buď požehnaná, mocná hmota, neodolateľná evolúcia, skutočnosť stále sa rodiaca, ktorá v každej chvíli rozbíjaš naše rámce a nútiš nás sledovať tvoju pravdu stále ďalej. Buď požehnaná, univerzálna hmota, trvanie bez hraníc, éter bez brehov, trojaká priepasť hviezd, atómov a generácií, ktorá stále prekračuješ a rušíš naše tesné miery a zjavuješ nám rozmery Božie ...“ Vid' Teilhard de Chardin, P. (1990). *Vesmír a lidstvo*. Praha: Vyšehrad. ISBN: 80-7021-043-5, s. 264.

¹⁵⁹ Gn 2,7: „Vtedy Hospodin Boh stvárnil človeka, prach zo zeme, a vdýchol mu do nozdier dych života. Tak sa stal človek živou bytosťou.“

spojený so zemou.¹⁶⁰

Vtelenie taktiež zdôrazňuje veľkú hodnotu človeka v stvorení, nakoľko na seba Ježiš Kristus prevzal ľudskú podobu, avšak podľa Linzeyho by bolo chybné dôjsť k záveru, že „vtelenie zároveň nezvyšuje hodnotu hmoty a živých tvorov obzvlášť.“¹⁶¹ V tomto ohľade je dôležité poznamenať, že to čo biblickí pisatelia vo svojej dobe nemohli premýšľať v súvislosti s vtelením, sú poznatky modernej vedy – najmä v dôrazoch, ktoré vyplývajú z evolúcie. K Božiemu vteleniu sa v súvislosti s evolučným procesom na Zemi vyjadruje napr. známy kresťanský apologet 20. storočia, C.S. Lewis (1898–1963)¹⁶², ktorý píše:

„V kresťanskom príbehu Boh zostupuje, prichádza dole, z výšin absolútneho bytia do priestoru a času, dole do ľudstva a ešte hlbšie, pokiaľ sa nemýlia embryológovia, aby si v lone zopakoval prastaré a preľudské štádiá života, dole k samým koreňom, na samé dno prírody, ktorú stvoril. On však zostupuje, aby opäť vystúpil a vzal so sebou nahor celý tento chorý svet.“¹⁶³

S ostatnými živočíchmi sme evolučne spätí.¹⁶⁴ Kristus sa v tajomstve vtelenia preto nestáva len človekom, ale vstupuje do miliárd rokov prebiehajúcej

¹⁶⁰ „Etymológia výrazu 'ádám' nie je úplne jasná. Koreň '-d-m' je zrejme pôvodne označením farby: byť červený – ako červenkastá ornica; ako zem, z ktorej bol človek – 'ádám' zobratý (Gn 3,23).“ Vid' Encyklopedický biblický slovník. (2023). *Adam*. Dostupné na <https://ebs.etf.cuni.cz/index.php/Adam>.

¹⁶¹ Linzey, A. (2018). *Teologie zvířat*, s. 133–134.

¹⁶² C. S. Lewis bol anglický spisovateľ, literárny kritik a kresťanský apologet. Napísal viacero svetovo známych publikácií, a je jednou z najvýznamnejších postáv 20. storočia. Ako profesor a akademik pôsobil na Univerzite v Oxforde a na Univerzite v Cambridge. Vid' Hošek, P. (2004). *C.S. Lewis: mýtus, imaginace a pravda*. Praha: Návrat domů. ISBN: 80–7255–099–3.

¹⁶³ Lewis vychádzal z presvedčenia, že sú v nás počas embryonálneho vývinu prítomné všetky evolučné fázy, a preto si v samotnom vývoji prechádzame evolúciou. Vtelený Boh si preto podľa Lewisa opakuje vo svojom embryonálnom vývine evolučné štádiá života. Vid' Lewis, C. S. (2014). *Zázraky*. Praha: Návrat domů. ISBN: 978–80–7255–290–0, 147–148.

¹⁶⁴ O tejto skutočnosti vypovedá aj embryonálny vývin: „Embryá rôznych druhov zvierat: cicavcov, vtákov, plazov, rýb atď, vyzerajú veľmi podobne a často je ťažké ich rozlíšiť. Mnohé vlastnosti jedného druhu zvierat sa prejavujú v embryu iného druhu zvierat. Napríklad embryá rýb a ľudí majú oboje žiabrové štrbiny.“ Vid' New England Complex Systems Institute. (2022). *Similarities of Embryos*. Dostupné na <https://necsi.edu/similarities-of-embryos>.

evolúcie, ktorá nás spája s podstatou hmoty, z ktorej sme v kresťanskom príbehu utvorení. Z hľadiska evolučnej biológie sa dá navyše poznamenať, že človek sa ako *Homo sapiens sapiens* odčlenil z materskej vývinovej vetvy len nedávno¹⁶⁵, a preto je ľudská dôstojnosť a z toho plynúce teologické dôrazy, zachytením len krátkej epizódy človeka.¹⁶⁶ Túto skutočnosť reflektuje ďalší významný teológ Richard Niebuhr (1894–1962)¹⁶⁷ slovami: „poznať Krista znamená nehanbiť sa za príbuzenstvo s hrudou hlíny alebo s opicou.“¹⁶⁸

Environmentálny teológ James A. Nash (1938–1960)¹⁶⁹ píše v knihe s názvom *Milovať prírodu: Ekologická integrita a kresťanská zodpovednosť* (*Loving Nature: Ecological Integrity and Christian Responsibility*)¹⁷⁰ v súvislosti s inkarnáciou a ľudským príbuzenstvom s hmotou nasledovné:

„Inkarnácia tiež posväcuje ľudskú pokoru, pripomínajúc nám naše spoločné korene a spojenia s inými druhmi. Uznávanie spoločných koreňov s inými zvieracími druhmi neznižuje ľudskú dôstojnosť: zvyšuje

¹⁶⁵ Nature. (2014). *Human Evolutionary Tree*. Dostupné na <https://www.nature.com/scitable/topicpage/human-evolutionary-tree-417/>.

¹⁶⁶ Eugen Drewermann (1940), nemecký teológ, psychoterapeut a spisovateľ vo svojom pojednaní o zvieratách zdôrazňuje, že z evolučného pohľadu na teologickú antropológiu je zvláštne narábať s predpokladom, že ostatné zvieratá nemajú dušu. Píše: „Všetko čo existuje, žije len skrz Boha. Všetko čo žije, teda aj zvieratá. Človek a zvieratá sú prejavom princípu života. Všetko živé má božskú dušu. Keby nemalo, nemohlo by žiť. Ako niekto môže s celou vážnosťou tvrdiť, že zvieratá nemajú dušu? ... Kto vie, či zvieratá, ktoré s nami dnes obývajú našu planétu, si v priebehu evolúcie nevedomia svoju dušu a nevyvinú sa vyššie, než my?“ Drewermann, E. (1998). *O nesmrtnosti zvierat: Naděje pro trpící stvoření*. Bratislava: Knižná dielňa Timotej. ISBN: 80-88849-13-6, s. 10.

¹⁶⁷ Helmut Richard Niebuhr zásadne ovplyvnil protestantskú teológiu v 20. storočí. Je považovaný za poprednú autoritu v oblasti teologickej etiky a dejín cirkvi v USA. Napísal viacero publikácií, mimo iné knihu s názvom *Kristus a kultúra* (*Christ and Culture*), v ktorej analyzuje rôzne vzťahy medzi kresťanstvom a kultúrou. Encyclopaedia Britannica. (2024). *Helmut Richard Niebuhr*. Dostupné na <https://ebs.etf.cuni.cz/index.php/Adam>.

¹⁶⁸ Niebuhr, H. R. (1960). *The Meaning of Revelation*. Louisville: Westminster John Knox Press. ISBN: 978-06-6422-998-6, s. 173.

¹⁶⁹ James A. Nash bol tiež kazateľom Metodistickej cirkvi. Vo svojej tvorbe sa venoval najmä ekologickej teológii a environmentálnej etike. Vid' The Boston Globe. (2008). *James A. Nash, 70; writer, theologian, environmentalist*. Dostupné na http://archive.boston.com/bostonglobe/obituaries/articles/2008/11/09/james_a_nash_70_writer_theologian_environmentalist/.

¹⁷⁰ Nash J. A. (1991). *Loving Nature*.

ju, čiastočne tým, že nás zbavuje jednej z najviac nelichotivých ľudských vlastností, a to je arogancia exkluzivity.“¹⁷¹

Halama v súvislosti s posvätením miliardy rokov trvajúceho evolučného procesu v Kristovom vtelení píše:

„Naša ľudská epizóda je kratučká a nedáva nám právo k arogantnému postoju a presvedčeniu, že stvorenie je určené výlučne pre nás. ... Kresťansky legitímnym konštatovaním je, že dôstojnosť platí pre všetko stvorenstvo vzhľadom ku Stvoriteľovi.“¹⁷²

1.1.7. Novozákonný pohľad – Kristus so zvieratami

V oblasti praktického vzťahu k prírode mohli podľa Kolářovej kresťania vo svojej dobe „vdďaka židovskému dedičstvu celkom prirodzene nasledovať praktický a triezvy postoj k prírode a ku všetkým stvoreniam v nej.“¹⁷³ Kolářová upozorňuje¹⁷⁴, že keď Kristus spomína zvieratá, často sa v jeho príbehoch vyskytuje aj aspekt starostlivosti¹⁷⁵. Napríklad v kázni na hore hovorí Kristus o Božej neustálej starostlivosti o stvorenie¹⁷⁶, pričom v podobných príkladoch je väčšinou použité hierarchické odstupňovanie smerom k ľuďom v zmysle „Či vy nie ste oveľa viac ako ony?“¹⁷⁷ Vo svojom vyučovaní a v podobenstvách si tak Kristus často berie ako príklad zvieratá, na ktorých stavia svoje učenie, ktoré následne aplikuje na ľudí.¹⁷⁸ Veľmi rozšírený je obraz Krista, ktorý je

¹⁷¹ Ibid, s. 110.

Nash k nášmu príbuzenstvu s hmotou dodáva: „V skutočnosti je vo svetle evolúcie a ekológie presnejšie povedať, že akákoľvek dôstojnosť pridelená ľudstvu, je odvodená z našej prírodnej histórie. Vnútoraná hodnota, alebo hodnota ľudských bytostí sa mi zdá neobhájiteľná mimo vnútornej hodnoty, alebo hodnoty biofyzického sveta ako takého, z ktorého ľudia pochádzajú, a ktorého neoddeliteľnou súčasťou sú.“ Ibid.

¹⁷² Halama, J. „Dvojí metr na stvoření?“, s. 41.

¹⁷³ Kolářová, L. (2023). *The Animal within Creation*, s. 49

¹⁷⁴ Ibid, s. 50.

¹⁷⁵ Vid' napr. Mt 10,29; Mt 12,11 atď.

¹⁷⁶ Vid' Mt 6,26.

¹⁷⁷ Ibid.

¹⁷⁸ Vid' napr. Mt 25,1–46.

prezentovaný ako pastier oviec.¹⁷⁹

Novozákonný biblista Richard Bauckham (1946)¹⁸⁰ vo svojom príspevku s názvom *Ježiš a zvieratá I: o čom vyučoval? (Jesus and Animals I: What did he Teach?)*¹⁸¹ píše, že príklady so zvieratami vychádzajú z rabínskej tradície, v ktorej boli referencie zvierat používané ako náboženské argumenty, na ktorých sa používala logika *od menšieho ku väčšiemu (kal va-homer)*¹⁸². Bauckham píše:

„Pokiaľ je akt súcitu voči zvieratám povolený počas šabatu, potom musí byť povolený aj akt súcitu voči ľuďom. Ak Boh poskytuje pre vtáky všetko potrebné, potom sa ľudia môžu spoľahnúť na to, že Boh bude poskytovať všetko potrebné aj pre ľudí. Pokiaľ ani vrabec neunikne Božej starostlivosti, potom sa učeníci Ježiša môžu isto spoľahnúť na to, že sú v Božej starostlivosti.“¹⁸³

Biblický človek je podľa Bauckhama upovedomený o Božej neoblomnej starostlivosti o vrabce¹⁸⁴, aby vnímal a videl, že Boh sa stará aj o tých najmenších. Ježiš tak používa príklady so zvieratami aby zdôraznil, že ľudia sa môžu spoľahnúť – pretože ak niečo platí pre zvieratá, o to viac to platí pre ľudí¹⁸⁵. Pomoc zvieratám má pre Krista dokonca prednosť¹⁸⁶ pred slávením

¹⁷⁹ Vid' Lk 15,4–6.

¹⁸⁰ Richard Bauckham (1946) je britský novozákonný teológ, ktorý napísal viacero publikácií v oblasti biblických štúdií, najmä v oblasti Nového zákona a raného kresťanstva. Dlhoročne sa venuje exegéze Nového zákona. Vid' The Gospel Coalition. (2024). *Richard Bauckham*. Dostupné na <https://www.thegospelcoalition.org/profile/richard-bauckham/>.

¹⁸¹ Bauckham, R. 'Jesus and Animals I: What did he Teach?', v Linzey, A, Yamamoto, D. (1998). *Animals on the Agenda: Questions About Animals for Theology and Ethics*. Illinois: University of Illinois Press. ISBN: 978-03-3402-732-4, s. 33–48.

¹⁸² Ibid, s. 44.

¹⁸³ Ibid.

¹⁸⁴ Vid' Mt 10,29–30: „Nepredávajú sa vari dva vrabce za halier? Ale ani jeden z nich nepadne na zem bez vedomia vášho Otca“; Lk 12,6: „A Boh ani na jedného z nich (vrabcov) nezabúda.“ Birch a Vischer k tomuto oddielu píšu, že „pokiaľ je život vrabca skúsenosťou pre Boha, potom to taktiež musí byť skúsenosť Boha.“ Birch, Ch, Vischer, L. (2007). *Život se zvířaty*, s. 64.

¹⁸⁵ Mt 12,9–13.

¹⁸⁶ Vid' Mt 12,11: „Nájde sa medzi vami človek, ktorý má jedinú ovcu, a tá by mu v sobotu spadla do jamy, a on by ju nechtyl a nevytiahol?"; Lk 14,5: „I povedal im: Ak niekomu z vás spadne do studne syn, alebo vól, vari ho nevytiahne hneď v sobotný deň?“

šabatu – prikázaného dňa pokoja a odpočinku, ktorý priamo zakazuje akúkoľvek činnosť.

Ďalším dôležitým dôrazom v Kristovho vzťahu k mimoludskému tvorstvu je príbeh Krista na púšti. V Markovom evanjeliu sa píše: „Hneď nato ho Duch hnal na púšť. Na púšti bol štyridsať dní a satan ho pokúšal. Žil medzi divou zverou a anjeli mu slúžili.“¹⁸⁷ Český environmentálny teológ Jan Zámečník (1978)¹⁸⁸ vo svojom článku s názvom *„Pri pohľade na zástupy mu ich prišlo ľúto‘: Nasledovanie Ježiša a vzťah k mimoludskému tvorstvu (And When He Saw Him, He Had Compassion‘: Following Jesus and Relationship to Non-Human Creatures)*¹⁸⁹ píše, že „spolužitie Ježiša s divokými zvieratami zmienené v tomto verši možno chápať ako evokáciu a predpoveď konečného, mesiášskeho pokoja.“¹⁹⁰ Bauckham vo svojom podrobnom rozbere tejto časti z Nového zákona upozorňuje, že i keď je oddiel v Markovom evanjeliu stručný, jeho význam je kľúčový. Píše: „Po Kristovom pomazaní Duchom počas krstu, ho Duch zavedie do pustatiny kvôli úlohe, ktorá musí byť evidentne naplnená predtým, ako sa môže pustiť do kázania o kráľovstve.“¹⁹¹

Pustatina, alebo púšť, v sebe niesla hlboký symbolizmus. Bauckham upozorňuje na to¹⁹², že pustatina bola prirodzeným domovom pre divoké zvieratá, ale v hebrejskom presvedčení bola domovom aj pre démonov:

¹⁸⁷ Mk 1,12–13.

¹⁸⁸ Jan Zámečník je taktiež farár Českobratskej cirkvi evanjelickej. Ako vysokoškolský pedagóg pôsobí na katedre teologickej etiky Evanjelickej teologickej fakulte na Karlovej univerzite v Prahe a na katedre environmentálnych štúdií na Fakulte sociálnych štúdií na Masarykovej univerzite v Brne. Viď Evangelická teologická fakulta Univerzita Karlova. (2023). *Mgr. Jan Zámečník, Ph.D.* Dostupné na <https://web.etf.cuni.cz/ETFN-366.html>.

¹⁸⁹ Zámečník, J. (2023). *„And When He Saw Him, He Had Compassion‘: Following Jesus and Relationship to Non-Human Creatures.* *Auc Theologica*, 13(1), 21–41. <https://doi.org/10.14712/23363398.2023.13>.

¹⁹⁰ *Ibid*, s. 33

¹⁹¹ Bauckham, R. *„Jesus and Animals I,* s. 54–55.

¹⁹² *Ibid*, s. 55.

„Ježiš sa vydáva do púšte práve preto, aby sa stretol s bytosťami mimoludského sveta: prv než bude hlásať a praktizovať Božie kráľovstvo v ľudskom svete, musí stanoviť svoj mesiášsky vzťah vo svete mimoludskom. ... Poradie mimoludských bytostí — Satan, divoké zvieratá, anjeli — nie je náhodné ... Medzi Satanom a anjelmi sú divoké zvieratá ...: sú to nepriatelia, z ktorých si Ježiš robí priateľov.“¹⁹³

V hebrejskej tradícii, ktorá je dôležitým kontextom pre porozumenie celého pôsobenia Ježiša Krista, je nepriateľstvo, ktoré je prítomné u divých zvierat vnímané v prizme „porušeného stvoriteľského zámeru medzi človekom a zvieratami,“¹⁹⁴ teda ako dôsledok prítomnosti hriechu vo svete. Preto je v hebrejských eschatologických očakávaniach kladený dôraz na obnovenie vzťahu medzi divokými zvieratami a ľuďmi, ktoré zahŕňa nádej v konečné napravenie násilia a nespravodlivosti tak, ako je napísané v už zmienenej pasáži v knihe Izaiáš 11,6–9.¹⁹⁵ Práve predpovede z prorockých kníh sú kľúčové k porozumeniu Kristovho pôsobenia na púšti. Bauckham píše, že eschatologické predpovede v Starom zákone predstavujú konečné navrátenie vecí do pôvodného „rajského stavu“, v ktorom panuje večný pokoj (vyjadrený aj vo vegetariánstve) pre celý stvorený svet. Kristov pobyt na púšti v sebe preto nesie hlboký význam – a síce, že nebezpečenstvo a odcudzenie má byť „odstránené, a nepriateľstvo medzi ľuďmi a divokými zvieratami má byť uzdravené.“¹⁹⁶ Birch a Vischer píšu¹⁹⁷, že je to práve pokoj s divokými zvieratami, ktorý bol zdôrazňovaný v prorockých knihách Starého zákona, a ktorý sa v mesiášskom poslaní Krista stáva obrazom pokoja. V Ježišovom príbehu je tak zdôraznený

¹⁹³ Ibid.

¹⁹⁴ Ibid, s. 56.

¹⁹⁵ Bauckham upozorňuje, že eschatologický oddiel knihy Izaiáš „vyobrazuje mier medzi ľudským svetom, a domestikovanými zvieratami ... , a medzi divokými zvieratami ... , ktoré boli obvykle vnímané ako hrozby pre ľudské živobytie a pre ľudský život. Mier medzi všetkými zvieratami je jednoznačne absolútny, a to v skutočnosti, že medveď a lev sa stanú vegetariánmi (11,7), hady budú neškodné (11,8), a všetko utrpenie a zničenie pominie (11,9), čo musí tiež znamenať, že ľudia budú vegetariánmi.“ Ibid, s. 57.

¹⁹⁶ Ibid, s. 57–58.

¹⁹⁷ Birch, Ch, Vischer, L. (2007). *Život se zvířaty*, s. 27.

prvok mesiášskeho pokoja, ktorý vplýva aj na divoké zvieratá, ktoré sú pre biblického človeka zdrojom nepoznaného nebezpečia.

Ježišova prítomnosť preto ukazuje nielen na Boží eschatologický zámer so zvieratami, ale taktiež podľa Bauckhama potvrdzuje nezávislú hodnotu zvierat v Božej perspektíve:

„Ježiš divoké zvieratá nezačleňuje do ľudského sveta, ale necháva ich byť samými sebou v pokoji, ponecháva im ich divočinu, a potvrdzuje ich ako súčasť tvorstva, ktoré s nami zdieľa svet v spoločenstve Božieho stvorenia.“¹⁹⁸

Bauckham uvádza rozbor slovného spojenia, ktoré je použité v kontexte Ježišovho pobytu s divokými zvieratami – „a bol s nimi“ Z exegetického hľadiska je práve spojenie „bol s nimi“ vyjadrením pozitívneho blízkeho spojenia, priateľstva a pomoci.¹⁹⁹

Avšak v Novom zákone sú taktiež prítomné pasáže, ktoré sa k zabíjaniu zvierat vyjadrujú benevolentne, alebo dokonca schvaľujúco – ako príklad uvediem 2. Petrov list: „Oni však ako nerozumná zver, od prírody určená na lov a zabíjanie ...“,²⁰⁰ či úryvok zo Skutkov: „Peter, vstaň, zabíjaj a jedz!“²⁰¹, alebo list Rimanom 14,2²⁰². Tiež je známy novozákonný príbeh o vyhnaní zlých

¹⁹⁸ Bauckham, R. ‚Jesus and Animals I,‘ s. 59.

¹⁹⁹ Bauckham píše: „Markova jednoduchá, ale účinná fráza naznačuje Ježišovu mierumilovnú prítomnosť s divokými zvieratami. Výraz ‚byť s niekým‘ (*einai meta tinos*) má často veľmi pozitívny význam blízkeho spojenia, priateľstva, zhody alebo pomoci, ... , a v Markovom používaní tohto slova v ďalších oddieloch jeho Evanjelia prevláda myšlienka tesnej, priateľskej spolupráce, ... Marek 1,13 zobrazuje Ježiša, ako prežíva mierumilovnú harmóniu so zvieratami, ktorá bola Božím pôvodným zámerom pre ľudstvo, ale ktorá je obvykle narušená hrozbou násilia.“ Ibid, s. 58.

²⁰⁰ 2Pt 2,12.

²⁰¹ Sk 10,13 – Tento biblický odsek sa taktiež interpretuje v kontexte snahy o kresťanské vymedzenie sa voči hebrejskej tradícii, najmä v oblasti čistého a nečistého jedla. Vid' BibleRef.com (2024). *What does Acts 10:13 mean?* Dostupné na <https://www.bibleref.com/Acts/10/Acts-10-13.html>.

²⁰² „Jeden verí, že môže jesť všetko, slabý však je zeleninu.“ K tomuto veršu uvediem krátky rozbor z biblického slovníka: „Pavol však označuje tých, ktorí majú určité názory, ako ‚slabých

duchov do stáda sviň²⁰³, ktorý pomerne ostro vyjadruje hierarchické oddeľovanie hodnoty ľudí od hodnoty zvierat.

I keď je Nový zákon vo svojom svedectve o mimol'udskej časti tvorstva veľmi stručný a značne antropocentrický, z pohľadu biblického svedectva nadväzuje na hebrejskú (starozákonnú) tradíciu, ktorá má vo svojom jadre hlbokú úctu voči Bohu-Stvoriteľovi, a voči „kozmickej zmluve“ s celým stvorením. K systematickej reflexii Nového zákona je taktiež nevyhnutné zdôrazniť hlavnú úlohu exegetického výkladu biblického textu, tj. systematický výklad, ktorý nadväzuje na text ako na celok (vrátane kontextu, literárneho žánru atď.), a neabsolutizuje jednotlivé verše, čo sa v prípade vyššie zmienených novozákonných veršov v niektorých kresťanských kruhoch, žiaľ, často deje.

vo viere' (Rim 14:1). Teraz dáva príklad. Kresťania, ktorí jedia iba zeleninu z náboženských dôvodov, sú označovaní ako slabí vo viere. Tí, ktorí sa cítia slobodne jesť čokoľvek, sú v porovnaní s nimi silní vo viere. Toto zodpovedá Pavlovým ďalším komentárom, v ktorých naznačuje, že Boh má dobrý zámer so všetkými, ktorých stvoril (1Tim 4:4), takže neexistuje žiadna duchovná povinnosť vyhýbať sa konkrétnemu jedlu. Sila/slabosť tu nie je komentárom k všeobecnej zrelosti týchto veriacich, ale iba k ich postojom v tejto konkrétnej otázke.“ BibleRef.com. (2024). *What does Romans 14:2 mean?* Dostupné na <https://www.bibleref.com/Romans/14/Romans-14-2.html>.

²⁰³ I keď tento príbeh poukazuje na pomerne jednoznačné hierarchické odstupňovanie dôležitosti života človeka a zvierat a u biblického pisateľa, uvediem krátky rozbor novozákonného biblistu Bauckhama. K príbehu o vyhnaní zlých duchov, ktorý je uvedený u synoptických evanjeliách píše Bauckham, že tento príbeh dokazuje, že Kristus volí medzi „menším zlom“, a tak démonov vyženie z posadnutého človeka do stáda sviň. K samotnej udalosti vysvetľuje, že odpovedá predstavám o démonoch z tohto biblického obdobia, a píše: „Démoni sa obávajú byť bez živého bytia, ktoré by obývali, a iste by sa dlho nezdržali bez obydlia. Podľa súčasných hebrejských predstáv na túto tému, ak by nemohli ľahko nájsť alternatívne obydlie, mohli by sa vrátiť na to, z ktorého odišli (Mt 12,43–45; Mk 9,25). Okrem toho sa predpokladalo, že démoni sú spojení s konkrétnymi miestami a prirodzene by videli blízke prasatá ako vhodné útočisko. Ich zničenie prasiat demonštruje prirodzenú démonickú tendenciu ničiť to, čo démon ovláda. ... Eschatologický ‚čas‘ – deň súdu – keď Boh zruší všetko zlo a zničí démonov, ešte neprišiel. Ježišovo poslanie víťazstva nad zlom predznamenáva ten čas; môže tak oslobodiť ľudí od démonickej moci; Božie zničenie zlých síl, ktoré utláčajú ľudí, už rozhodujúco začalo (porov. Mt. 12,28); ale napriek tomu Ježiš ešte nezruší démonov ani ich neodošle späť do priepasti (Lk 8,31). Až do konca dejín môže byť zlo odklonené a zmenšené, ale nie zrušené (porov. Mt. 13,24–30). ... Neexistuje žiadny dôvod predpokladať, že Ježiš neprikladá žiadnu hodnotu životu prasiat. ... Zásada, že ľudia majú väčšiu hodnotu ako iné zvieratá, je v tomto príbehu prítomná na úkor tých druhých, v tomto prípade, je to jediný príbeh v Evanjeliách, v ktorom je potrebné urobiť voľbu.“ Bauckham, R. ‚Jesus and Animals I,‘ s. 47–48.

V závere tejto podkapitoly preto uvediem slová českého teológa a biológa Matúša Kociana (1969)²⁰⁴, ktorý sa vyjadruje k Ježišovmu vzťahu k mimoludskému tvorstvu a ku svetu nasledovne:

„Pokiaľ budeme čítať Písmo s citlivosťou a pozorne, môžeme nachádzať aj v evanjeliách rôzne impulzy a záblesky, ktoré prezrádzajú, ako by mal kresťan podľa Kristovho vzoru pristupovať ku svetu. Ježiš si napríklad všima krásu poľných kvetín a nebeského vtáctva a dáva ich za príklad bezstarostnosti a odovzdania sa do Božích rúk. Pokiaľ sa niečo také dostalo do evanjelií, ktorých obsah je stručný, ... , potom to znamená, že ani zdanlivá drobnosť nie je zanedbateľná. Prezrádza to, že Ježišov vzťah ku zvieratám a ostatným tvorom bol v jeho živote podstatný.“²⁰⁵

1.1.8. Novozákonný pohľad – eschatológia

Autori Nového zákona sa opakovane vracajú k mesiášskemu zámeru, ktorý vo svojej podstate vyjadruje vykúpenie celého sveta – vrátane ľudského a mimoludského tvorstva. Vízia mesiášskeho pokoja v eschatologickom pohľade Písma je vyjadrením nádeje v konečné zjednotenie stvorenia so Stvoriteľom, ktoré bude vyjadrené v nenásilnosti a v pokoji. Jednotlivé eschatologické motívy v Novom zákone tak nadväzujú na Starý zákon.

Opakovane je zdôrazňovaný spoločný pôvod všetkého života u Boha-Stvoriteľa.²⁰⁶ V eschatologickom oddiele v knihe Zjavenie Jána je vyjadrené, že Boh bude opätovne velebený stvorením.²⁰⁷ Apoštol Pavol píše o poslednom

²⁰⁴ Matúš Kocian pôsobí ako farár v kostole svätého Mateja v pražských Dejvicích a je tiež kanovníkom kapituly Všetkých svätých na Pražskom hrade. Ako pedagóg pôsobí na Katolíckej teologickej fakulte na Karlovej univerzite, kde vyučuje ekologickú etiku. Kocian, M, Senft, L. (2023). *Žehnám veškeré Boží havěti: Matúš Kocian v rozhovoru s Lukášem Senftem*. Praha: Karmelitánské nakladatelství. ISBN: 978-80-7566-451-8.

²⁰⁵ Ibid, s. 200.

²⁰⁶ Vid' Sk 17,24-28: „Boh , ktorý stvoril svet a všetko, čo je v ňom, tento Boh, keďže je Pánom neba i zeme, ... , veď on dáva všetkému život, dych a všetko.“

²⁰⁷ Vid' Zj 5, 13: „A všetko tvorstvo na nebi, na zemi, pod zemou i na mori a všetko, čo je v nich, som počul volať: Sediacemu na tróne a Baránkovi dobrorečenie, česť, sláva a vláda na veky vekov.“; Zj 4,6-9.

vykúpení pre ľudí i zvieratá – a zdôrazňuje, že celé stvorenstvo (vrátane ľudí) očakáva zjavenie Boha. V liste Rimanom píše:

„Usudzujem totiž, že utrpenia terajšieho času sa nedajú ani porovnať s budúcou slávou, ktorá sa má na nás zjaviť. Lebo stvorenstvo túžobne očakáva zjavenie Božích synov. Stvorenstvo nebolo totiž podrobené pominuteľnosti dobrovoľne, ale skrze toho, ktorý ho podrobil. Trvá však nádej, že aj samo stvorenstvo bude oslobodené z otroctva skazy do slobody a slávy Božích detí. Vieme totiž, že všetko stvorenstvo až podnes spoločne vzdychá a spoločne trpí pôrodné bolesti.“²⁰⁸

Pavol pripodobňuje údel stvorenstva – ľudí i zvierat – k pôrodnej bolesti. Podľa Kolářovej preto nadväzuje na hebrejskú tradíciu veľkého očakávania dňa, kedy nastane konečné zjednotenie všetkého v univerzálnej harmónii.²⁰⁹ K Pavlovmu oddielu z listu Rimanom píše Birch a Vischer: „vykúpenie Božích detí je veľmi úzko späté s vykúpením stvorenia ako celku.“²¹⁰ V pojednaní o liste Rimanom uvediem aj reflexiu Kociana, ktorý hovorí:

„K naplneniu života v Bohu smerujeme s celým tvorstvom, a nie len s ľuďmi. Každý tvor vníma Boha na svojej úrovni, a plnosť života dosiahne taktiež na svojej úrovni. ... Máme privilégium chváliť Boha aj za ostatné stvorenie. V tom spočíva jeden z aspektov našej ľudskej dôstojnosti.“²¹¹

V kontexte eschatologického pohľadu Lintner pripomína, že „biblické texty ... predstavujú etickú povinnosť prekonať vytesnenie zvierat, ktoré je

²⁰⁸ Vid' Rim 8,18–22; Kol 1,12–20: „Veď v ňom bolo stvorené všetko na nebi i na zemi, ... Veď Boh chcel, aby v ňom prebývala všetka plnosť a aby skrze neho a v ňom zmieril všetko, čo je na zemi i v nebesiach.“

²⁰⁹ Kolářová, L. (2023). *The Animal within Creation*, s. 50.

²¹⁰ Birch, Ch, Vischer, L. (2007). *Život se zvířaty*, s. 29.

Podobný záver vyjadruje aj Milan Balabán (1929–2019), český teológ, religionista a vysokoškolský profesor, ktorý píše: „V tomto zmysle je možné povedať, že ľudské i mimoludské stvorenie vytvorilo a bohužiaľ vždy znovu vytvára tragický pár, kde jeden nemôže existovať bez druhého, ale kde zároveň len ľudia majú kľúče k vyslobodeniu celého tvorstva.“ Balabán, M. (1996). *Hebrejské človekosloví*. Praha: Herrmann. ISBN: ISBN: 80–238–0460–X, s. 137.

²¹¹ Kocian, M, Senft, L. (2023). *Žehnám veškeré Boží havěti*, s. 205.

súčasťou kresťanskej tradície.“²¹² Northcott konštatuje, že Biblia síce povoľuje zabíjanie zvierat, ktoré nastalo ako ústupok z ideálu nenásilia vyjadrenom v knihe Genezis, avšak pripomína, že v Biblii je zdôrazňované že i keď sú zvieratá zabíjané, tak s nimi musí byť zaobchádzané súciteľne a s úctou, minimalizovať ich utrpenie počas zabíjania, a taktiež sa myslí aj na nevyhnutný odpočinok pre zem, ktorá má byť ponechaná bez ľudskej poľnohospodárskej činnosti. Píše:

„V budúcom kráľovstve pokoja, ... , prestane všetko zabíjanie, a to nielen medzi ľuďmi, ale aj zabíjanie medzi ľuďmi a zvieratami. Tento nový pokoj pripomína, a dokonca prekonáva pôvodný pokoj záhrady Eden, v ktorej boli ľudia vegetariánmi.“²¹³

V závere tohto pojednania uvediem slová Váchu, ktorý zdôrazňuje, že Boh je vyobrazený ako milujúci Pán zeme, ktorý ustanovuje človeka ako zodpovedného nad stvorením, a v kontexte eschatologického rozmeru Písma konštatuje nasledovné: „Úlohou človeka nie je spasiť sám seba, prísť do neba takpovediac na vlastnú päsť, ale posvätiť a vytiahnuť nahor všetkých ľudí mne zverených, celú prírodu, celý vesmír.“²¹⁴

1.2. Rané kresťanstvo a teológia stvorenia

Teológia stvorenia, a z toho plynúci vzťah k Bohu-Stvoriteľovi, boli dôrazmi, ktorými sa podrobne zaoberala teologická tvorba ranej cirkvi. Mojim zámerom v tejto podkapitole je priblíženie niektorých inšpiratívnych motívov v teologickej tvorbe raného kresťanstva, a to aj v kontexte environmentálnej teológie. Zamieriam sa práve na obdobie patristiky²¹⁵, nakoľko je toto obdobie

²¹² Lintner, M. M. (2023). *Just Good Enough to Eat?*, s. 14.

²¹³ Northcott, M. (1996). *The Environment and Christian Ethics*, s. 197.

²¹⁴ Vácha, M. O. (2016). *Tváří v tvář Zemi*, s. 51.

²¹⁵ Patristika označuje názov pre súhrnné obdobie kresťanskej teológie v dejinách zjednotenej kresťanskej cirkvi, od 1. do cca. 8. storočia. Obdobie patristiky zahŕňa časový úsek formovania a rozvoju kresťanského myslenia. Počas tohto obdobia sa taktiež utvárali základné vieroučné

kľúčové vzhľadom na bezprostrednú reflexiu pôsobenia Ježiša Krista, a taktiež vzhľadom na to, že v tomto období vznikali základné vieroučné dogmy v kresťanskej cirkvi. V ďalších podkapitolách sa následne zameriam na súčasnejšiu teologickú tvorbu z 20. a 21. storočia, a to aj v záujme ukázať kontinuitu, ktorá v oblasti dôrazov zameraných na teológiu stvorenia a environmentálnu teológiu pretrváva.

Kolářová vo svojom pojednaní píše, že v starovekej cirkvi bolo prítomné vedomie o vzájomnom prepojení všetkého stvorenia.²¹⁶ V starovekých kresťanských spisoch je podľa Kolářovej evidentné, že pri šírení kresťanstva sa kresťania v rámci Rímskej ríše inšpirovali helenistickou filozofiou a vytvorili syntézu medzi týmito myšlienkami a biblickou tradíciou, čo sa odzrkadlilo aj v ich teologických úvahách o stvorení.²¹⁷ Ako príklad udáva Kolářová teologickú tvorbu z ranej patristiky – napr. *Prvý Klementov list*, v ktorom 4. rímsky biskup Klement I (cca. 50–101) používa argument Božieho poriadku, v ktorom je zahrnuté celé tvorstvo. V ďalšom významnom apologetickom liste raného kresťanstva, v *liste Diognetovi* (cca. 2. storočie) je zdôrazňovaný rozmer vesmírnej harmónie. Kolářová píše:

„Schéma harmónie, chvála stvorenia a výzvy na pozemskú imitáciu kozmickej harmónie, ktoré sú s tým spojené, sa v nezmenenej podobe vyskytujú počas prvých storočí kresťanstva.“²¹⁸

Linzey pripomína, že v teologickej tvorbe raného kresťanstva prevládal dôraz na vzájomnú prepojenosť celého tvorstva, a z toho plynúce vykúpenie sveta, ktoré bolo kozmologickou reflexiou vteleného Slova (*Loga*). Spomína napr. alexandrijského patriarchu Atanáza Veľkého (cca. 296–373), ktorý

prvky na ekumenických konciloch. Patristika sa rozdeľuje na ranú patristiku (1.–4. stor.), vrcholnú patristiku (4.–5. stor.), a neskorú patristiku (5.–8. stor.).

²¹⁶ Kolářová, L. (2023). *The Animal within Creation*, s. 53–55.

²¹⁷ Ibid, s. 51.

²¹⁸ Ibid.

označuje Ježiša Krista „za Spasiteľa všetkého“²¹⁹ Taktiež uvádza pojednanie od učiteľa cirkvi a významného biskupa, Ireneja z Lyonu (cca. 140–202), ktorý o pôsobení Ježiša Krista píše:

„To je náš Pán, ktorý sa na konci času stal človekom žijúcim v tomto svete a ktorý poníma neviditeľným spôsobom všetko stvorené a je v celom stvorení prítomný, pretože Slovo všetko spravuje a usporadúva; prišiel viditeľným spôsobom do svojho, stal sa telom a visel na dreve, aby v sebe mohol všetko dovíšiť.“²²⁰

Linzey konštatuje, že „učenie o spoločnom pôvode všetkého tvorstva so sebou nesie dôsledky a implikácie,“²²¹ a v tomto ohľade spomína carihradského patriarchu a biskupa, Jána Zlatoústeho (cca. 347–407), ktorý píše: „K zvieratám by sme nepochybne mali pristupovať vľúdne a láskavo z mnohých dôvodov, najmä preto, že majú rovnaký pôvod ako my.“²²²

Birch a Vischer v tomto kontexte taktiež uvádzajú teologický prínos biskupa Bazila Veľkého (cca. 330–378), ktorý nazýva vo svojej modlitbe zvieratá „bratmi“ a nabáda veriacich, aby nezneužívali postavenie silnejších. Bazil Veľký v modlitbe píše:

„Ó Bože, rozšír v nás pocit spoločenstva so všetkými živými tvormi, našimi bratmi zvieratami, ktorým si dal zem ako ich spoločný domov s nami. S hanbou si uvedomujeme, že sme v minulosti vykonávali ľudskú nadvládu s bezohľadnou krutosťou, takže hlas zeme, ktorý by mal k Tebe stúpať v piesni, bol stonom bolesti. Daj nám uvedomiť si, že zvieratá žijú nielen pre nás, ale aj pre seba a pre Teba, a že milujú sladkosť života.“²²³

V ranej cirkvi sa často zdôrazňovala spása celého stvorenstva. Birch a Vischer píše, že teologické ukotvenie spásy v ranom kresťanstve tak vo svojej podstate

²¹⁹ Cit. podľa Linzey, A. (2018). *Teologie zvířat*, s. 28.

²²⁰ Cit. podľa Linzey, A. (2018). *Teologie zvířat*, s. 29.

²²¹ Linzey, A. (2018). *Teologie zvířat*, s. 30.

²²² Cit. podľa Linzey, A. (2018). *Teologie zvířat*, s. 30.

²²³ Vid' Catholic Concern for Animals. (2023). *Saints Who Loved Animals*. Dostupné na <https://catholic-animals.com/saints-who-loved-animals/>.

odkazuje na „znovuobjavenie správneho vzťahu, ktorý bol porušený. ... Spása je podľa biblického a ranne kresťanského porozumenia vo svojej podstate kozmická záležitosť: je potrebné spasiť svet.“²²⁴ Za spásu zvierat sa modlí napr. už spomínaný Bazil Veľký slovami:

„A za nich taktiež, Pane, za ponížené tvory, ktoré s nami znášajú žiaru a ťažobu dňa Ťa prosíme, aby si rozšíril nesmiernu láskavosť svojho srdca, lebo si sľúbil spasiť ako ľudí, tak zvieratá, a tvoja milujúca láskavosť je veľká.“²²⁵

Birch a Vischer pripomínajú²²⁶, že v kresťanskej tradícii prvej cirkvi sú to práve legendy o svätých²²⁷, ktoré často zdôrazňujú mesiášsky pokoj s divokými zvieratami.

Pomerne obvyklá bola taktiež tradícia vegetariánstva, a to aj v kontexte eschatologického očakávania príchodu Krista.²²⁸ Birch a Vischer uvádzajú slová predstaviteľa vrcholnej latinskej patristiky, Hieronýma (cca. 342–420), ktorý odôvodňuje vegetariánstvo tým, že Kristus prinavrátil svet do pôvodného stavu.²²⁹ Tradícia vegetariánstva tak vyjadrovala v prvej cirkvi hlbokú úctu

²²⁴ Birch, Ch, Vischer, L. (2007). *Život se zvířaty*, s. 73.

²²⁵ Cit. podľa Birch, Ch, Vischer, L. (2007). *Život se zvířaty*, s. 73–74.

²²⁶ Birch a Vischer píše: „Pokojné súžitie so zvieratami, zvlášť s divokými, bolo známkou Božej prítomnosti v tomto svete. Na Východe i na Západe o tom prinášajú svedectvá legendy o svätých.“ Ibid, s. 37.

²²⁷ napr. v legende o svätom Hieronýmovi sa píše: „Jedného večera, keď bol Hieroným a mnísi zhromaždení, aby počúvali sväté čítania, nečakane do kláštora vošiel krívajúci lev. Ostatní mnísi v strachu utiekli, ale Hieroným privítal leva ako hosťa. Lev mu ukázal svoju zranenú nohu a Hieroným potom prikázal mníchom, aby nohu umyli a obviazali ranu. Pri prehliadke zistili, že mal lev labu poškrábanú a roztrhanú tŕňmi. Ranu ošetrili a keď sa lev uzdravil, stratil svoju divokú povahu a začal žiť medzi mníchmi ako domáce zviera.“ Vid' New Liturgical Movement. (2017). *St Jerome's Lion*. Dostupné na <https://www.newliturgicalmovement.org/2017/09/st-jeromes-lion.html>.

²²⁸ Birch, Ch, Vischer, L. (2007). *Život se zvířaty*, s. 43.

²²⁹ Hieroným k vegetariánstvu píše: „Pred potopou sa mäso nepožívalo. Až potom to dovolil Mojžiš pre tvrdosť našich srdiec. Keď ale na konci vekov prišiel Ježiš a navrátil omegu k alfe, spojil koniec so začiatkom, a my už mäso nejeme.“ Cit. podľa Birch, Ch, Vischer, L. (2007). *Život se zvířaty*, s. 43.

k mimoľudskému tvorstvu. Birch a Vischer v tejto súvislosti vysvetľujú tradíciu pôstu v ranom kresťanstve, ktorá sa uchovala dodnes. Píšu:

„Prečo sa ľudia postili zvlášť v čase, keď sa pripomínalo Kristovo utrpenie a smrť? Hlavným dôvodom určite bolo podporiť sústredenie na podstatné veci. Ale nejedenie mäsa bolo tiež znamením mieru so stvorením, výrazom vďakvyzdania za obeť, ktorú priniesol Kristus. Nie náhodou začali byť práve od začiatku moderného veku pôst a zdržanlivosť spochybňované, takže postupne strácajú svoj význam.“²³⁰

Kolářová upozorňuje, že v jednotlivých dôrazoch patristickej teológie je „Božie milosrdenstvo voči svetu mimoľudských tvorov opakovane spomínané alebo odzrkadlené.“²³¹ Zvieratá sú pre prvých kresťanov zdrojom inšpirácie, ale aj odkazom na Božiu slávu a zdrojom chvály Hospodina-Stvoriteľa.²³² Obzvlášť silná bola tradícia chválospevu celého tvorstva. Kolářová preto konštatuje nasledovné:

„V dejinách kresťanstva by sme mohli vyzdvihnúť mnohých veľkých teológov, ktorí sa zaoberali otázkou stvorenia a určitým spôsobom tematizovali postavenie zvierat alebo postoj veriaceho kresťana k iným živým tvorom.“²³³

V závere tohto pojednania uvediem pojednanie o šľachetnom srdci od biskupa a mnícha kresťanského Východu, Izáka Sýrskeho (613–700):

„Čo je šľachetné srdce? Je to srdce, ktoré horí láskou k celému stvoreniu, ... ku všetkým tvorom. Tí, ktorí majú také srdce, nemôžu vidieť alebo si spomenúť na akéhokoľvek tvora bez toho, aby ich oči boli plné slz z nezmerného súcitu, ktorý zachváti ich srdce; je to srdce, ktoré zmäklo a nemôže už ďalej znášať vedomie, že niekto trpí, ani priamy pohľad na akéhokoľvek utrpenie, aj na tú najmenšiu bolesť, ktorá sa tvorom deje.“²³⁴

²³⁰ Ibid, s. 44.

²³¹ Kolářová, L. (2023). *The Animal within Creation*, s. 52.

²³² Ibid, s. 53.

²³³ Ibid, s. 53.

²³⁴ Cit. podľa Birch, Ch, Vischer, L. (2007). *Život se zvířaty*, s. 74.

1.3. Albert Schweitzer a etika úcty k životu

V tejto podkapitole sa budem zaoberať etickým prístupom, s ktorým prišiel jeden z hlavných teológov 20. storočia – Albert Schweitzer (1875–1965)²³⁵, a podrobne predstavím etiku úcty k životu, ktorá ovplyvnila neskoršie etické prúdy a inšpirovala tvorbu v oblasti environmentálnej teológie a teológie zvierat. Schweitzerov prínos predstavím tiež cez reflexiu Linzeyho, ktorého tvorbe sa budem podrobnejšie venovať neskôr.

Schweitzer predstavil etický koncept, ktorý vychádza z náuky úcty k životu, a tento etický prístup aplikuje na ľudí, na mimoludskú časť tvorstva, a na celkový vzťah ku svetu. Základným princípom etiky úcty k životu je, že sa touto etikou apeluje na všeobecnú úctu k životu ako takému. Etika úcty je tak radikálnym protestom proti bezmyšlienkovitému zachádzaniu s prírodou a so zvieratami. Schweitzer píše:

„Veľká chyba všetkej doterajšej etiky bola v jej presvedčení, že sa týka len pomeru človeka k človeku. Ale v skutočnosti ide o to, ako sa zachová k celému svetu a k životu, ktorý sa dostane do okruhu jeho pôsobenia.“²³⁶

Schweitzer tak apeluje na to, aby sme si namiesto pohodlných ciest v etickom myslení vyberali zložité a nejednoduché cesty, ktoré sú však nevyhnutné k tomu, aby sme konali správne. Etické myslenie má podľa Schweitzera vidieť „oddanosť svetu ako oddanosť ľudského života každému súcnu, s ktorým môže naviazať vzťah.“²³⁷ Podľa Schweitzera je tak etika komplexným a do dôsledku

²³⁵ Albert Schweitzer bol francúzsko-nemecký teológ, muzikológ a lekár. V roku 1952 získal Nobelovu cenu mieru za svoje humanitárne úsilie. Svojimi publikáciami, tvorbou sa zaradil medzi najznámejšie osobnosti 20. storočia a dodnes patrí medzi významné hlasy kresťanskej teológie. Vid' The Nobel Prize. (1972). *Albert Schweitzer*. Dostupné na <https://www.nobelprize.org/prizes/peace/1952/schweitzer/biographical/>.

²³⁶ Schweitzer, A. (1974). *Z mého života a díla*. Praha: Nakladatelství Vyšehrad. ISBN: 33-403-74, s. 140–141.

²³⁷ Schweitzer, A. (1989). *Albert Schweitzer zastánce kritického myšlení a úcty k životu*. Praha: Nakladatelství Vyšehrad. ISBN: 80-7021-010-9, s. 283.

premysleným vzťahom ku svetu, „ktorý je spoločne s kladným vzťahom k životu prirodzene daný v mojej vôli žiť.“²³⁸

Naša snaha o etické jednanie podľa Schweitzera znamená, že sa pokúšame uskutočňovať svoj kladný vzťah k životu, ku svetu, a že sa snažíme uvažovať a kráčať po ceste pravdy. Postupným poznávaním tohto sveta tak prechádzame k prežívaniu, z ktorého na základe poznania vyvstáva etické jednanie a etické zásady. Schweitzer píše:

„Podstatu javov nepoznávam, ale rozumiem jej analogicky k životnej vôli, ktorá je vo mne. Takto sa pre mňa poznanie sveta stáva jeho prežívaním. Poznanie, prechádzajúce v prežívanie mi nedovoľuje zotrvať voči svetu iba v roli poznávajúceho subjektu, ale núti ma zaujať voči nemu vnútorný postoj. Naplňuje ma úctou k tajomnej životnej vôli, ktorá je vo všetkom. Tým, že vo mne prebúdza myslenie a údiv, vedie ma stále vyššie, až k výšinám úcty k životu.“²³⁹

Podľa Schweitzera je práve poznanie zdrojom k etickému jednaniu, ktoré vedie k postupnému uvedomovaniu si podstaty a zmyslu života. Správnym stanoviskom na tajomstvo života ktorý nás obklopuje je, podľa Schweitzera, úcta k životu v takej forme, v ktorej život chránime a podporujeme. Schweitzer píše: „Pravá filozofia musí vychádzať z najbezprostrednejšieho a najširšieho fakticky daného vedomia, ktoré znie: Som život, ktorý chce žiť uprostred života, ktorý chce žiť.“²⁴⁰ V etickej aplikácii tohto prístupu je preto nevyhnutné porozumieť, že my sami prežívame „naliehavú potrebu mať ku každej životnej vôli rovnakú úctu ako ku svojej vlastnej.“²⁴¹ Na základe etiky úcty k životu preto platí, že dobré a morálne je život uchovávať, a naopak, zlé život ničiť a obmedzovať.

Vo svojej tvorbe Schweitzer zohľadňuje taktiež princíp predátorstva,

²³⁸ Ibid, s. 283.

²³⁹ Ibid, s. 284.

²⁴⁰ Ibid.

²⁴¹ Ibid, s. 285.

resp. nevyhnutnosť v obmedzovaní druhých tvorov v záujme ľudského prežitia, a upozorňuje, že jednotlivé etické dilemy sú na ceste etiky úcty k životu nevyhnutné. Nárok tejto je však podľa Schweitzera absolútny, a je v každej dileme nevyhnutné, aby sa človek „rozhodol zakaždým sám, ako ďaleko môže zostať etickým a nakoľko sa musí podriadiť nutnosti ničť a poškodzovať život a tým sa prevíňovať.“²⁴²

Ústupky z absolútnej obhajoby života v etike úcty k životu sú – podľa Schweitzera – smutným uznaním že žijeme vo svete, v ktorom existuje smrť a násilie. Avšak pokiaľ nejaký život poškodzujeme, musíme mať na základe etiky úcty k životu dôsledne zodpovedané, prečo tento život poškodzujem a či je to nevyhnutné. Schweitzer zdôrazňuje: „V ničom nesmiem ísť ďalej, než je absolútne nevyhnutné,“²⁴³ a upozorňuje, že

„v každom jednotlivom prípade musí zvážiť, či je naozaj nutné to ktoré zvieru pre ľudstvo obetovať. A musíme úzkostlivo dbať, aby sme zmiernili jeho bolesť, ako len môžeme. ... Z toho vyplýva pre každého z nás povinnosť preukazovať všetkým živým tvorom čo najväčšie dobro. ... Nikto z nás nesmie dopustiť žiadnu bolesť, pre ktorú nie je ospravedlnenie, pokiaľ jej môže zabrániť.“²⁴⁴

Kľúčovým aspektom pre etiku úcty k životu je tak neustála snaha presadzovať život a prechovávať úctu k životnej vôli všetkých živých bytostí. Schweitzer píše: „Úcta k životu, ktorú prejavujem voči svojej vlastnej existencii, a úcta k životu, s ktorou sa oddane obraciam k inej existujúcej bytosti, sa navzájom prelínajú.“²⁴⁵ Úcta k životu nás preto vo vzťahu k mimol'udskému tvorstvu vedie konkrétne k tomu: „aby sme spolu nebojácne hovorili a spoločne jednali v duchu zodpovednosti.“²⁴⁶ Schweitzer zdôrazňuje, že máme aktívne vyhľadávať

²⁴² Ibid, s. 292.

²⁴³ Ibid.

²⁴⁴ Ibid, s. 292–293.

²⁴⁵ Ibid, s. 290.

²⁴⁶ Ibid, s. 293.

príležitosti, v ktorých môžeme byť pre mimoludské tvorstvo pomocou a aktívnou láskou, „aby sme sa aspoň na okamih vymanili z nepochopiteľne hroznej stránky našej existencie.“²⁴⁷

Schweitzer zdôrazňuje, že „skutočne etický je človek len vtedy, keď vypočuje naliehavý príkaz pomáhať všetkému živému, čomu môže prospieť, a priamo sa hrozí mu škodiť.“²⁴⁸ Etika je podľa Schweitzera „zodpovednosť voči všetkému živému rozšírená tak, že nikde nekončí.“²⁴⁹ Úcta k životu, ktorú Schweitzer opakovane zdôrazňuje, zahŕňa „súcit, lásku a vôbec všetko ... Úcta k životu pôsobí s neúnavnou vitalitou na zmýšľanie, v ktorom sa usídlila, a vnáša do neho nepokoj zodpovednosti nikdy a nikde nekončiaci.“²⁵⁰ Tento etický prístup je tak snahou o neustálu reflexiu jednania v prizme etickej a morálnej správnosti. Zároveň nás etika úcty k životu podľa Schweitzera vedie k súcitu s trpiacim svetom a s mimoludským tvorstvom. Hlboká úcta k životu nám dáva dole „masky“ zdanlivej vyrovnanosti²⁵¹, ktorými sa podľa Schweitzera klameme v tom, že sa nás krutosť voči živým tvorom nedotýka.

Linzey v súvislosti s prínosom Schweitzerovej etiky úcty k životu píše: „identifikácia jednotlivého života so životom ako takým, a skrz život so samotným bytím, tvorí jadro Schweitzerovej filozofie.“²⁵² Etika úcty k životu vznikla ako odpoveď na duchovnú krízu. Linzey píše:

„Odpoveďou na ‚duchovnú krízu‘ našej kultúry, tvrdí Schweitzer, je rozvinutie etického myslenia, ktoré sa musí snažiť pokladať pritakanie

²⁴⁷ Ibid.

²⁴⁸ Ibid, s. 285.

²⁴⁹ Ibid, s. 286.

²⁵⁰ Ibid.

²⁵¹ Ibid, s. 293.

²⁵² Linzey konštatuje, že v Schweitzerovej teológii „v zásade ide o bezpodmienečnú, nesmierne intenzívnu náboženskú skúsenosť. Jej podstatou je vlastne celkom jednoduchý náhľad, totiž vnímanie hodnoty iných foriem života ako dané Bohom. Inak povedané, život je posvätný či svätý.“ Vid' Linzey, A. (2018). *Teologie zvířat*, s. 24.

životu za „prejav vnútorného duchovného vzťahu ku svetu“ ...²⁵³

V etike úcty k životu vidí Linzey tri rysy, ktoré sú základom a vyjadrením tohto etického prístupu. Ako prvý rys Linzey popisuje úplnosť tohto etického prístupu, tzn. tento princíp je „jediný princíp morálky“,²⁵⁴ a preto stojí úcta k životu vo Schweitzerovom prínose na absolútnom vrchole. Druhým princípom etiky úcty k životu je univerzálnosť, tzn., že sa etika úcty vzťahuje ku všetkým životným formám, k svetu ako takému. Tretí princíp, ktorý Linzey nachádza v etike úcty k životu, je princíp neobmedzenosti. Linzey píše:

„Samotné slovo ‚úcta‘ (*Ehrfurcht*) nám napovedá, že Schweitzer nepopisuje poslušnosť zákonu, ale presadzovanie dobra, ktoré si následne od jednotlivca žiada celkovú reakciu prejavujúcu sa v postoji, založení, motívoch a jednaní.“²⁵⁵

V závere tohto pojednania uvediem Schweitzerovu naliehavú výzvu v kontexte aplikácie etiky úcty k životu vo vzťahu k mimol'udskému tvorstvu:

„Kedy dôjde na to, že verejná mienka nebude trpieť ľudovým obveselením, ktoré spočíva v zlom zaobchádzaní so zvieratami a v ich usmrcovaní? Kedy budeme tak ďaleko, že radosť zo športového zabíjania zvierat na love bude vnímaná ako ľudské poblúznenie, a všetko zabíjanie, ktoré je nám uložené nutnosťou, bude konané so smútkom?“²⁵⁶

1.4. Pápež František a encyklika *Laudato Si'*

Medzi významné osobnosti súčasného kresťanstva, ktoré sa aktívne vyjadrujú k environmentálnym témam patrí aj vrcholný predstaviteľ rímskokatolíckej cirkvi, pápež František (1936)²⁵⁷, ktorý sa vo svojom

²⁵³ Ibid, s. 19–20.

²⁵⁴ Ibid, s. 20.

²⁵⁵ Ibid, s. 22.

²⁵⁶ Schweitzer, A. (1993). *Náuka úcty k životu*. Praha: Nakladatelství Sdružení Kontinenty. ISBN: 80–901225–7–4, s. 40.

²⁵⁷ Pápež František, vlastným menom Jorge Mario Bergoglio, pochádza z Argentíny. Stal sa prvým pápežom pochádzajúcim z Južnej Ameriky a zároveň prvým pápežom jezuitom. Do úradu

pontifikáte zasadzuje o prinášanie tém v oblasti environmentálnej teológie. V tejto podkapitole predstavím niektoré zo základných dôrazov z encykliky *Laudato Si'*²⁵⁸, v ktorej pápež reflektuje vzťah ľudí k environmentálnym témam a k mimofudskému tvorstvu. Zámerom tejto podkapitoly je predstaviť cez reflexiu pápeža Františka niektoré zo základných pojmov v oblasti environmentálnej teológie.

V encyklike *Laudato Si'* František apeluje na všetkých ľudí, aby sa postavili proti ekologickému drancovaniu nášho sveta, a zdôrazňuje, že starostlivosť o Zem a o zvieratá je našou morálnou a duchovnou povinnosťou.²⁵⁹ V záujme adresne pomenovávať etické výzvy v kontexte klimateckej krízy pápež František presadzuje²⁶⁰, aby bola ľudská deštruktívna činnosť voči prírode

bol zvolený v roku 2013 po rezignácii svojho predchodcu, pápeža Benedikta XVI. Pápež František je známy svojím dôrazom na sociálnu spravodlivosť a blízkosť k núdnym. Od začiatku svojho pontifikátu zdôrazňuje potrebu toho, aby bola rímskokatolícka cirkev menej formálnou a viac zameranou na službu tým najnúdznejším. Často hovorí o dôležitosti súcitu, milosrdenstva a starostlivosti o stvorenstvo. Pápež František tiež kladie dôraz na medzináboženský dialóg a zmierenie, usiluje sa o budovanie mostov medzi rôznymi vierovyznaniami a kultúrami. Jeho prístup k rôznym spoločenským otázkam, vrátane migrácie, chudoby, a hospodárskej nerovnosti, je formovaný jeho jezuitskou výchovou a hlbokou sociálnou angažovanosťou. Vid' Forbes. (2024). *Pope Francis*. Dostupné na <https://www.forbes.com/profile/pope-francis/>.

²⁵⁸ Pápež František. (2018). *Laudato Si' papeže Františka: encyklika: o péči o spoločný domov*. Praha: Paulínky. ISBN: 978-80-7450-280-4.

²⁵⁹ Pápež František píše: „chcem hneď od začiatku ukázať, ako presvedčenie viery poskytuje kresťanom a čiastočne taktiež iným veriacim vznešené motivácie k starostlivosti o prírodu a o tých najzraniteľnejších bratov a sestry. ... ‚Kresťania obzvlášť vnímajú, že ich úlohy v rámci stvorenia, ich povinnosti k prírode a Stvoriteľovi tvoria súčasť ich viery.‘ Pre ľudstvo a pre svet je dobrom, že my veriaci si lepšie uvedomujeme ekologické záväzky, ktoré plynú z nášho presvedčenia.“ Pápež František. (2018). *Laudato Si' papeže Františka*, s. 44.

²⁶⁰ Pápež František označil ničenie životného prostredia ako hriech a obvinil ľudstvo z toho, že mení planétu na znečistenú pustatinu plnú odpadu. Pápež vyhlásil: „Nesmieme sa stať ľahostajnými či rezignovanými na stratu biodiverzity a deštrukciu ekosystémov, často spôsobenú našim nezodpovedným a sebeckým správaním. ... Kvôli činnosti nás – ľudí, tisíce druhov už nebudú oslavovať Boha svojou vlastnou existenciou ... Nemáme na to právo.“ Vid' The Guardian. (2016). *Pope Francis says destroying the environment is a sin*. Dostupné na <https://www.theguardian.com/world/2016/sep/01/pope-francis-calls-on-christians-to-embrace-green-agenda>.

v rímskokatolíckom katechizme zaradená medzi „ekologické hriechy“²⁶¹.

Teologické dôrazy pápeža Františka sú analogické k dôrazom teológie oslobodenia²⁶², ktorej dôležitou súčasťou je dôraz na utláčané a marginalizované komunity. Pápež František si zvolil svoje meno po Františkovi z Assisi (1182–1226)²⁶³, o ktorom Kolářová vo svojom príspevku píše:

„František z Assisi, známy svätec, ... , v skutočnosti významne prispieva k teológii stvorenia. Jeho postoj, založený na hlbokých prameňoch kresťanskej spirituality, možno chápať ako príklad ľudského postoja, ktorý unikátnym spôsobom reaguje na spoločný charakter celého

²⁶¹ „V katechizme rímskokatolíckej cirkvi budeme uvádzať hriech proti ekológii, ekologický hriech proti nášmu spoločnému domovu. ...“ Vid' National Catholic Reporter. (2019). *Catechism will be updated to include ecological sins, pope says*. Dostupné na <https://www.ncronline.org/earthbeat/justice/catechism-will-be-updated-include-ecological-sins-pope-says>.

²⁶² Teológia oslobodenia je náboženské a sociálne hnutie, ktoré vzniklo v 60. a 70. rokoch 20. storočia v Latinskej Amerike. Cieľom je spojiť kresťanskú teológiu s aktívnym angažovaním sa za sociálnu spravodlivosť a oslobodenie utláčaných skupín. Táto teológia vychádza z presvedčenia, že kresťanské poslanstvo o spásu má zahŕňať nielen duchovné, ale aj materiálne a sociálne oslobodenie. Teológia oslobodenia vyzýva kresťanov, aby sa aktívne angažovali v sociálnych hnutiach a politických aktivitách, ktoré sa snažia zmeniť nespravodlivé podmienky a dosiahnuť rovnosť a spravodlivosť. O teológii oslobodenia v súvislosti s pôsobením pápeža Františka, píše český teológ Tim Noble (1962): „Ďalším faktorom, ktorý nepochybne prispel k renesancii teológie oslobodenia, bolo zvolenie pápeža Františka. Skutočnosť, že tento pápež doslova hovorí rovnakou rečou ako mnoho teológov oslobodenia, samozrejme pomohla. ... S pápežom Františkom sa navyše do popredia záujmu dostali otázky životného prostredia. ... Pápež František jasne vychádzal z Leonarda Boffa, a nadväzoval naňho svojimi vlastnými argumentami v encyklike *Laudato Si'* (2015). *Shalom*, pokoj, ktorý dáva poriadok stvorenia, jeho absencia tam, kde sa pácha násilie na Zemi a prejavuje sa nespravodlivosťou voči chudobným, potreba obnovy a návratu k pokoju, tak ako sa prejavujú v Ježišovom kázaní i činnosti, ústredné postavenie Božieho kráľovstva, to všetko sú témy, ktoré nájdeme ako u teológov oslobodenia, tak aj v encyklike.“ Vid' Noble, T. (2021). *Teologie osvobození v době politických a církevních proměn*. *Studia Theologica*, 23(3), 39–60. <https://doi.org/10.5507/sth.2021.001>, s. 57–58.

²⁶³ František z Assisi (1182–1226), je známy svojou hlbokou láskou k prírode a ku zvieratám. Podľa Františka z Assisi má všetko stvorenstvo, vrátane zvierat, svoj pôvod v Božej láske a preto má každý tvor svoj vlastný účel a hodnotu. Z legend je známy tým, že kázal nielen ľuďom, ale aj vtákom a ďalším zvieratám. Zvieratá nazýval svojimi bratmi a sestrami, a hlásal, že spolu s ľuďmi tvoria spoločenstvo. Známa je napr. Františkova modlitba s názvom *Chválospev stvorenia*, v ktorej sa sv. František modlí za spolužitie v harmónii s prírodou, a vyjadruje vďaku za „brata slnko,“ „sestru vodu,“ „matku Zem,“ „brata vietor,“ atď. Vid' Christianity Today. (2024). *Francis of Assisi: Mystical founder of the Franciscans*. Dostupné na <https://www.christianitytoday.com/history/people/moversandshakers/francis-of-assisi.html>.

stvorenia.“²⁶⁴

V oblasti vzťahu k mimoludskému tvorstvu preto pápež František uvádza, že zvieratá patria do univerzálneho spoločenstva, ktorého Stvoriteľom je Boh. František zdôrazňuje, že spolu „so všetkými bytosťami univerza,“²⁶⁵ tvoríme rodinu, ktorá „nás vedie k posvätnej, láskyplnej a pokornej úcte.“²⁶⁶ V encyklike pápež píše napr. o nutnosti uznať, že „ostatné živé bytosti majú pred Bohom svoju vlastnú hodnotu.“²⁶⁷ Keďže majú mimoludské bytosti svoju vlastnú, vnútornú hodnotu – nezávislú na tom, akú hodnotu im prisúdi človek, znamená to tiež, že majú s Bohom bezprostredný vzťah v ktorom je táto hodnota vyjadrovaná. Pápež František píše: „Chvália ho a vedia ho už len tým, že existujú, pretože Pán sa teší zo svojho diela ...“²⁶⁸

V encyklike *Laudato Si'* sa v súvislosti s inštrumentálnym a antropocentrickým²⁶⁹ jednaním vo vzťahu k prírode a k mimoludskému tvorstvu píše:

„katechizmus rímskokatolíckej cirkvi veľmi priamočiaro a dôrazne spochybňuje zvrátený antropocentrizmus: Každý tvor je svojím vlastným

²⁶⁴ Kolářová, L. (2023). *The Animal within Creation*, s. 54.

²⁶⁵ Pápež František. (2018). *Laudato Si' papeže Františka*, s. 60.

²⁶⁶ Ibid.

²⁶⁷ Ibid, s. 48.

²⁶⁸ Ibid.

²⁶⁹ V súvislosti s negatívnymi dôsledkami, ktoré plynú z antropocentrického postoja vo vzťahu ku svetu a k mimoludskému tvorstvu, uvediem krátky rozbor od emeritného profesora systematickej teológie Daniela L. Miglioreho (1935), ktorý vo svojej knihe s názvom *Víra usilujúci rozumět* píše o antropocentrizme ako o koncepte, ktorý stavia človeka do centra sveta, aby všetko okolo primárne slúžilo len ľudským potrebám. Tento prístup, zakorenený aj v kresťanskej teológii Západu, prispel (a prispieva) podľa Miglioreho k ekologickej kríze tým, že uprednostňuje ľudské bytosti pred ostatnými tvormi. Migliore tvrdí, že kresťanská teológia často ignorovala význam iných tvorov v stvorení a v spáse, čo vedie k inštrumentálnemu využívaniu prírody. Antropocentrizmus tak popiera prepojenosť ľudského života a závislosť ľudí na živote iných mimoludských tvorov, a posilňuje odmietanie prepojenosti a závislosti všetkých foriem života. Naopak, ekologické povedomie zahŕňa rešpekt k hodnotám iných tvorov, a vyžaduje uznanie ich vnútornej podstaty, ktorá je nezávislá od hodnoty prisúdenej človekom. Vid' Migliore, D. L. (2009). *Víra usilujúci rozumět: úvod do křesťanské teologie*. Jihlava: Mlýn. ISBN: 978-80-86498-33-1, s. 93-114.

spôsobom dobrý a dokonalý. ... Preto každý človek, aby sa vyhol nezriadenému užívaniu vecí, ktoré pohŕda Stvoriteľom a prináša zhubné následky, ... , má rešpektovať dobrotu, ktorá je každému stvoreniu vlastná.“²⁷⁰

V dokumente je preto zdôrazňovaný rozmer vnútornej hodnoty stvorenia, ktorá odráža a zrkadlí Boha. Pápež František kritizuje postoje, ktoré sa správajú k Zemi a k ostatným živým tvorom majetnícky, inštrumentálne a vykorisťujúco.²⁷¹ Lintner v tomto kontexte uvádza, že pápež František hovorí kriticky „o ‚despotickom‘ a ‚zablúdenom antropocentrizme‘, ktorý neuznáva vnútornú hodnotu zvierat, prioritu ich bytia pred ich inštrumentálnym užívaním.“²⁷² V encyklike *Laudato Si'* sa v súvislosti s antropocentrizmom ďalej píše, že „Biblia neposkytuje podnet k despotickému antropocentrizmu, ktorý neberie ohľad na iné stvorenia.“²⁷³

Pápež František taktiež vyzýva k tomu, aby bola ľudská činnosť voči mimoludskému tvorstvu prepojená so súcitom a starostlivosťou o trpiacich – to znamená, aby bola starostlivosť o stvorenie spojená so starostlivosťou o marginalizovaných a núdzných ľudí. V encyklike sa píše: „Pocit vnútorného spojenia s ostatnými bytosťami prírody nemôže byť autentický, pokiaľ nám v srdci zároveň chýba nežnosť, súcit a starosť o druhých ľudí.“²⁷⁴

V kontexte starostlivosti o stvorenie pápež František upozorňuje napr. na biblický text z Dt 22,6–7: „Keby si cestou náhodne uvidel na strome alebo na zemi vtáčie hniezdo s mláďatami, alebo vajíčkami a matka by sedela na mláďatách alebo na vajíčkach, nevezmeš matku s mláďatami“²⁷⁵ Vzhľadom na

²⁷⁰ Pápež František. (2018). *Laudato Si' papeže Františka*, s. 48.

²⁷¹ Ibid, s. 91.

²⁷² Lintner, M. M. (2023). *Just Good Enough to Eat?*, s. 14.

²⁷³ Pápež František. (2018). *Laudato Si' papeže Františka*, s. 47.

²⁷⁴ Ibid, s. 61.

²⁷⁵ V kontexte tohto biblického textu uvádza Lintner názor Clemensa Wustmanna, ktorý vníma tento text ako „symbol ochrany druhov ako aj dôležitosti biodiverzity a genetických variácií v

pôvod tohto sveta a zvierat, ktoré patria Bohu, z toho podľa pápeža Františka „vyplýva skutočnosť, že biblické zákonodarstvo predkladá človeku rôzne normy nielen vo vzťahu k iným ľuďom, ale taktiež vo vzťahu k ostatným živým bytostiam.“²⁷⁶ Pápež tak upozorňuje, že pokiaľ nevidíme u zvierat ich vnútornú hodnotu a zneužívame ich, vypovedá to o našej slepote a o chybnnej antropológii:

„Bolo by však tiež chybou myslieť si, že iné živé bytosti musia byť považované za obyčajné objekty podrobené svojvoľnej nadvláde človeka. Pokiaľ je príroda chápaná ako obyčajný predmet zisku a záujmu, má to závažné následky aj pre spoločnosť. Takéto vnímanie, ktoré posilňuje svojvôľu silnejšieho, viedlo k nesmiernym nerovnostiam, nespravodlivostiam a násilnostiam ... Opakom takého modelu je ideál harmónie, spravodlivosti, bratstva a pokoja, ktorý predstavuje Ježiš.“²⁷⁷

V encyklike *Laudato Si'* sa opakovane používa pojem „spoločný domov“, ktorým pápež zdôrazňuje, že Zem je spoločným domovom všetkých ľudí a taktiež mimoludských tvorov. Tento pojem je ústredným motívom encykliky a František ho používa na rôznych miestach a súvislostiach, aby ilustroval naliehavosť ekologických problémov a potrebu globálnej solidarity. Ochrana životného prostredia je preto podľa pápeža neoddeliteľne spojená so sociálnou spravodlivosťou a potrebou chrániť najzraniteľnejších členov spoločnosti, čím sa vraciame k základným dôrazom teológie oslobodenia, na ktorú pápež František teologicky nadväzuje jednotlivé dôrazy v environmentálnej teológii.

1.5. Zhrnutie kapitoly

V tejto kapitole som sa zaoberal environmentálnou teológiou, teológiou stvorenia a teológiou zvierat. Mojim hlavným cieľom v tejto kapitole bolo poukázať na silnú prepojenosť medzi kresťanskou tradíciou, ktorú zásadne

kontexte ekologického systému ...“ Vid' Lintner, M. M. (2023). *Just Good Enough to Eat?*, s. 15–16.

²⁷⁶ Pápež František. (2018). *Laudato Si' papeže Františka*, s. 47.

²⁷⁷ Ibid, s. 55.

ovplyvnil judaizmus, a medzi jednotlivými dôrazmi, ktoré vyplývajú z environmentálnej teológie.

V podkapitole 1.1. s názvom *Biblický vzťah ku svetu a k mimoľudskému tvorstvu* som sa zameril na komplexný rozbor niektorých základných dôrazov v Starom a v Novom zákone v reflexii environmentálnej teológie. Mojou snahou bolo kriticky reflektovať vzťah k prírode a k mimoľudskému tvorstvu, a to najmä v kontexte úcty biblického človeka ku stvorenému svetu. Mojim hlavným zámerom v tejto podkapitole bolo ukázať, že Biblia vyjadruje hlbokú úctu k Bohu ako ku Stvoriteľovi, ktorá je sprevádzaná úctou ku „kozmickej zmluve“ s celým stvorením.

V časti podkapitoly 1.1., som sa venoval systematickému rozboru environmentálnych dôrazov v Starom zákone. V podkapitole 1.1.1. som sa zaoberal starozákonným pohľadom na zvieratá, ktorý je vyjadrený v mýte o stvorení sveta v knihe Genezis. Podrobne som sa zaoberal napr. tým, že zvieratá sú v príbehu o stvorení predstavené vo vzťahovej rovine. V podkapitole 1.1.2. som sa zameril na spoločné dôrazy, ktoré sa v Starom zákone vzťahujú na ľudí i mimoľudské tvorstvo. Autori Starého zákona vnímajú zvieratá ako aktívnych účastníkov v živote a duchovnom svete, čím je vytvárané úzke spoločenstvo medzi všetkými tvormi. V podkapitole 1.1.3. som sa zaoberal starozákonným pohľadom na Božiu zmluvu so svetom, ktorá je podstatným motívom Starého zákona. Autori Starého zákona vnímali Božiu zmluvu ako „kozmicкую zmluvu“, ktorá zahŕňa všetky aspekty stvorenia a spája ich s rituálmi, etikou a spoločenskými normami starozákonného sveta. V podkapitole 1.1.4. som sa venoval starozákonnému pohľadu na porušenie a obnovenie zmluvy s Hospodinom. Hriechom nastalo narušenie pôvodného ideálu Božieho zamýšľaného poriadku, no aj napriek ústupkom od ideálu nenásilia ostáva „kozmicкая zmluva“ výrazným motívom Starého zákona. Hospodinova zmluva

so stvorením je reflektovaná v jednotlivých predpisoch a nariadeniach v Starého zákona, a vo vzťahu k mimol'udskému tvorstvu je vyjadrená v zákaze konzumácie krvi zvierat (čo reflektuje základný argument, tj. že zvieratá patria Bohu), a taktiež v opätovnom zdôraznení, že „kozmickej zmluva“ je uzavretá s celým stvorením. V závere starozákonného pojednania som sa v podkapitole 1.1.5. zaoberal obetným systémom v starozákonnom Izraeli, ktorý reflektuje snahu obnoviť základný stvoriteľský poriadok sveta. Obetný systém je veľmi komplexnou témou, avšak v Novom zákone je obetný systém v Kristovi prekonaný a rituálne obety sú nahradené apoštolskou víziou živej obete Bohu.

Ďalšiu časť podkapitoly 1.1., som venoval systematickému rozboru environmentálnych dôrazov v Novom zákone. V podkapitole 1.1.6. som sa zaoberal teologickými dôrazmi, ktoré vyplývajú z Kristovej telesnosti vo vzťahu k mimol'udskému tvorstvu a ku svetu. Jednotlivé teologické dôrazy, ktoré plynú z inkarnácie Ježiša Krista, zdôrazňujú posvätenie fyzického sveta a evolučného procesu, a taktiež odmietajú dualistické tendencie, ktoré by oddeľovali fyzickú a telesnú hmotu od duchovného rozmeru. V podkapitole 1.1.7. som sa venoval Kristovmu vzťahu so zvieratami. Kristus používa príklady zo života zvierat vo svojom učení a v podobenstvách, aby poukázal na hodnotu a dôležitosť celého Božieho stvorenia. Podrobne som sa zaoberal vzťahom Ježiša Krista ku divokým zvieratám na púšti, pričom tento rozmer zdôrazňuje nezávislú hodnotu zvierat v Božom stvorení (bez ohľadu na hodnotu prisúdenú ľuďmi). V záverečnej podkapitole 1.1.8. som sa venoval niektorým eschatologickým dôrazom, ktoré sú prítomné v Novom zákone. V príchode mesiáša je vyjadrený dôraz na vykúpenie celého sveta, a taktiež je kladený dôraz na eschatologickú víziu pokoja, ktorý zavládne vo svete. Biblické texty, najmä *list Rimanom* a *Zjavenie Jána*, výslovne zdôrazňujú nádej v konečné vykúpenie všetkého stvoreného v Bohu. V neposlednom rade zdôrazňuje eschatologický pohľad taktiež úlohu človeka ako zodpovedného správcu nad stvorením, a vyjadruje povinnosť

prekonať vytesnenie zvierat v kresťanskej tradícii.²⁷⁸

V podkapitole 1.2. s názvom *Rané kresťanstvo a teológia stvorenia* som sa zaoberal teológiou stvorenia v reflexii patristiky, a mojím cieľom bolo ukázať, že teológia stvorenia bola v rámci ranej cirkvi dôležitou súčasťou teologickej tvorby. V tejto podkapitole som spomenul diela ako napr. *Prvý Klementov list* a *list Diognetovi*, v ktorých je reflektovaný Boží poriadok a vesmírna harmónia. Taktiež som sa venoval niektorým osobnostiam z patristiky, ako napr. biskupovi Bazilovi Veľkému, ktorý nazýva zvieratá bratmi a zdôrazňuje súcit k celému stvoreniu a jeho spásu. Patristická teológia často spomína Božie milosrdenstvo voči mimoludským tvorom a kladie dôraz na chválospev celého tvorstva. V závere tejto podkapitoly som tak uviedol teologický prínos Izáka Sýrskeho, ktorý opisuje šľachetné srdce ako srdce, ktoré je plné lásky a súcitu k celému stvoreniu.

V nasledujúcej podkapitole 1.3. s názvom *Albert Schweitzer a etika úcty k životu* som sa venoval Schweitzerovej etike úcty k životu, ktorá zdôrazňuje všeobecnú úctu k životu ako takému a odmieta bezmyšlienkovité zaobchádzanie s prírodou a so zvieratami. Schweitzerov prístup kritizuje antropocentrizmus a zdôrazňuje, že každé živé stvorenie má vnútornú hodnotu, a tak je ochrana života

²⁷⁸ V tomto ohľade upozorňujem na inšpiratívny teologický dôraz, prítomný u významného protestantského teológa, predstaviteľa pietizmu a spoluzakladateľa metodizmu, Johna Wesleyho (1703–1791). Wesley vo svojej homílii s názvom *Všeobecné vykúpenie* (*The General Deliverance*) vyzýva, aby sme sa ku zvieratám správali v prizme eschatológie, a aby sme tak zohľadňovali budúce vykúpenie zvierat. Vo svojej homílii Wesley zdôrazňuje, že eschatologické úvahy o spoločnej spáse ľudí i mimoludského tvorstva nás majú motivovať v etickom jednaní, a píše: „Zvieratá nás môžu povzbudzovať k tomu, aby sme napodobňovali Boha, ktorého milosrdenstvo sa vzťahuje na všetky jeho diela. Zvieratá môžu zjemniť naše srdcia voči nižším tvorom, pretože vieme, že Pán sa o ne stará. Môže to zväčšiť naše srdcia voči týmto úbohým tvorom, aby sme si uvedomili, že ani jeden z nich nie je zabudnutý v očiach nášho Otca na nebesiach. Napriek všetkej márnosti, ktorej sú teraz zvieratá vystavené, hľadme na to, čo pre nich Boh pripravil. Áno, navyknime si hľadiť dopredu, za tento súčasný stav otroctva, na šťastný čas, kedy budú zvieratá oslobodené do slobody Božích detí.“ Vid' [WordsOfWesley.com](https://www.wordsofwesley.com). (2024). *Sermon 60 "The General Deliverance" in The Works of John Wesley*. Dostupné na <https://www.wordsofwesley.com/libtext.cfm?srm=60>.

morálnou povinnosťou vyplývajúcou z etiky úcty k životu. Schweitzer apeluje na praktickú aplikáciu úcty k životu, ktorá zahŕňa súcit, lásku a aktívnu ochranu živých tvorov, a volá po spoločenskej zmene, ktorá by eliminovala kruté zaobchádzanie so zvieratami.

V nasledujúcej podkapitole 1.4. s názvom *Pápež František a encyklika Laudato Si'* som sa zaoberal základnými dôrazmi encykliky. Poukázal som na výzvy pápeža Františka, ako napr. aby bola ľudská deštruktívna činnosť voči prírode zahrnutá medzi ekologické hriechy. Ďalej som sa tiež zaoberal tým, že pápež František vo svojom pontifikáte apeluje na environmentálnu starostlivosť, ktorú vníma ako morálnu a duchovnú povinnosť ľudí. Taktiež som sa zameral na pápežovu kritiku antropocentrizmu, ktorý neuznáva vnútornú hodnotu stvorenia, a na jeho zdôraznenie vzájomného prepojenia ľudskej dôstojnosti a ekológie, ako aj potrebu globálnej solidarity a ochrany najzraniteľnejších ľudí v spoločnosti.

2. Vládnutie nad svetom

Táto kapitola v jednotlivých dôrazoch priamo nadväzuje na predošlú kapitolu, predovšetkým na podkapitolu 1.1. s názvom *Biblický vzťah ku svetu a k mimoľudskému tvorstvu*. Jednotlivé tematické oblasti z biblických dôrazov z predošej podkapitoly budem v tejto kapitole rozvíjať v reflexii biblického poverenia vlády nad svetom v knihe Genezis a taktiež v christocentrickej reflexii biblického poverenia k vládnutiu.

V podkapitole 2.1. s názvom *Biblické poverenie k vláde nad svetom* sa budem zaoberať kritickou reflexiou v súvislosti s biblickým poverením správy sveta v knihe Genezis, ktorého výklad v dejinách cirkvi zásadne ovplyvnil vzťah k environmentálnym témam. Kľúčovým rozmerom tejto podkapitoly je reflexia konceptu Božieho obrazu (*imago Dei*) v kontexte poverenia spojeného so správou sveta.

V podkapitole 2.2. s názvom *Vládnutie v prítomnosti hriechu* sa budem zaoberať dôrazmi, ktoré prevládli v kontexte mocenskej a inštrumentálnej vlády nad svetom a nad mimoľudským tvorstvom. Spomenuté dôrazy rozoberiem taktiež v súvislosti so zásadným vplyvom, ktorý mala na kresťanský Západ teológia Augustína a Tomáša Akvinského, a uvediem kritickú reflexiu, ktorá sa priamo zaoberá spojitosťou environmentálneho hriechu plynúceho z dualizmu a z inštrumentálneho pohľadu na mimoľudské tvorstvo.

V podkapitole 2.3. s názvom *Christocentrický prístup* sa zameriam teologický prínos Linzeyho, a jednotlivé teologické dôrazy rozoberiem cez pojmy systematickej teológie a teologickej etiky. V tejto podkapitole sa budem zaoberať Linzeyho reflexiou toho, čo znamená nasledovať Krista vo vzťahu k mimoľudskému tvorstvu. V závere tejto podkapitoly uvediem teologickú

reflexiu christocentrického prístupu cez dôraz na aktívnu a angažovanú lásku, ktorá plynie zo súcitu a milosrdenstva.

2.1. Biblické poverenie k vláde nad svetom

Biblické poverenie k vláde nad svetom v knihe Genezis je jedným z výrazných motívov v kresťanskej tradícii. Toto poverenie zastávalo a v niektorých prístupoch stále zastáva dominantnú úlohu vo vzťahovaní sa ku svetu a k mimoludskému tvorstvu, a v dejinách cirkvi môžeme sledovať rôzne podoby, akými sa kresťania vzťahovali ku svetu. V nasledovnej časti preto rozoberiem reflexiu pojmu „vládnutia“ v kontexte Biblie, a taktiež sa zameriam na aplikáciu konceptu vládnutia vo vzťahu ku svetu, pričom sa budem zaoberať najmä kritickou reflexiou mocenskej podoby vlády človeka nad svetom a nad mimoludským tvorstvom.

2.1.1. *Naplňte zem a podmaňte si ju*

Pre biblického človeka bola „kozmickej zmluva“ výrazným motívom v porozumení a vo vzťahovaní sa ku svetu, k ľuďom a k tvorstvu. Táto zmluva bola v starozákonnom Izraeli reflektovaná napr. cez jednotlivé legislatívne, morálne a etické princípy, ale taktiež cez chválenie Hospodina za stvorený svet, ktoré bolo predstreté v spoločnom chválospeve tvorstva v múdroslovnej literatúre²⁷⁹. Samotné poverenie, plynúce z pojmu „vlády“ nad svetom z knihy Genezis preto úzko súvisí s vyššie spomenutými dôrazmi, a nadväzuje na zmluvné ponímanie tzv. „kozmickej zmluvy“, ktoré zastávali starozákonní autori. V prvom a staršom príbehu o stvorení sa píše:

„Boh stvoril človeka na svoj obraz: na Boží obraz ho stvoril. Stvoril ich

²⁷⁹ Múdroslovná literatúra je súhrnný názov pre starozákonné knihy, ktoré sa zameriavajú na ľudskú sedimentovanú skúsenosť, ktorá reflektuje život vo svete. Patria sem: Žalmy, Príslovia, Kazateľ, Pieseň Piesní, kniha Múdrosti, Kniha Sirachovcova.

ako muža a ženu. Boh ich požehnal a povedal im: Plod'te sa a množte sa, naplňte zem a podmaňte si ju! Nech ľudia vládnu nad morskými rybami, nebeským vtáctvom, dobytkom, nad celou zemou a nad všetkými plazmi, čo sa hýbu po zemi.²⁸⁰

Kolářová píše, že hebrejské pojmy „vládnut“ a „podmanit“²⁸¹ odkazujú v starozákonnom kontexte na formu vlády, ktorá je „múdra a spravodlivá vláda, nie svojvoľná a predátorská.“²⁸² Sloveso podmanit' je napr. používané v biblickom kontexte dobytia zeme v knihe Jozue, upozorňuje holandský teológ, Karel Deurloo (1936–2019)²⁸³. Výzva k podmaneniu však nespočíva v tom, aby bolo nové územie vydrancované a zničené, naopak, Deurloo upozorňuje, že v biblickom kontexte je dobývanie zeme spojené s prevzatím zodpovednosti za toto územie, teda so zodpovedným spravovaním. Deurloo sa tak v interpretácii pojmu „podmanit“ odkláňa od násilných sprievodných javov, a to i napriek tomu, že samotné sloveso vyjadruje násilnú činnosť. Avšak v kontexte Starého zákona zdôrazňuje, že toto sloveso predstavuje výrazné prvky úcty ku krajine, ktorá je predmetom podmanenia.

Územie, ktoré Jozue dobýva, patrí Bohu. Do zaslúbenej zeme preto vchádzajú Hebreji spolu s archou zmluvy.²⁸⁴ Jozue má pri meste Jericho videnie,

²⁸⁰ Gn 1,27–28.

²⁸¹ hebr. *kabaš* a *rada*. Halama k obom slovesám pripomína, že „tam, kde sa píše o ‚podmanení‘ zeme, ide opakovane o jej dostupnosť a obrábatelnosť. Ono ‚podmanenie‘ sa deje stavbou príbytku a chovom dobytku ... , neskôr poľnohospodárstvom. ‚Panovanie‘ nad živočíchmi ... – tento výraz sa spája so vzťahom hospodára či pána k služobníkom, alebo k vedeniu určitej skupiny ľudí (vládnutie). Nemá nijak zreteľne násilné rysy, skôr pokojné. Vo vzťahu ku zvieratám znamená starostlivosť, domestikáciu či skrotenie, alebo činnosť pastiersku.“ Vid' Halama, J. ‚Dvoji metr na stvoření?,‘ s. 39.

²⁸² Kolářová, L. (2023). *The Animal within Creation*, s. 47.

²⁸³ Karel Deurloo pôsobil ako profesor na Amsterdamskej univerzite, kde sa špecializoval na Starý zákon a na biblickú teológiu. Vid' Academia. (2019). *In memoriam Karel A Deurloo (25. ledna 1936 — 1. června 2019)*. Dostupné na https://www.academia.edu/41462266/In_memoriam_Karel_A_Deurloo_25_ledna_1936_1_%C4%8Dervna_2019_.

²⁸⁴ Joz 3,11: „Pozrite sa, archa zmluvy Pána celej zeme prechádza pred vami cez Jordán.“

v ktorom mu Boh hovorí: „Vyzuj sa, lebo miesto, na ktorom stojíš, je sväté.“²⁸⁵ Dobývanie novej zeme je tak v biblickom kontexte spojené s prijatím, či dokonca zdôrazňovaním, že Hospodin – Stvoriteľ sveta, je Pánom zeme zasľúbenej, a teda vládnuť nad zemou, ktorá patrí Hospodinovi a je pre Hospodina svätá, znamená spravovať zem bez nároku na jej vlastníctvo.

V Starom zákone boli významnými správcami práve kráľovské postavy, ktoré vládli nad zvereným územím. Deurloo v príspevku s názvom *Panovanie nad zemou (Panování nad zemí)*²⁸⁶ približuje, akým spôsobom je v Starom zákone vnímané vládnutie kráľov, a píše:

„aspektom pôsobenia človeka ako ‚Božieho obrazu‘ je *dominium terrae*, panstvo nad zemou, teda predovšetkým nad živými tvormi. Slová ‚podmaňte‘ a ‚panujte‘ (Gn 1,28) kvalifikujú v príbehu o stvorení človeka ako postavu kráľovskú – v tomto zmysle potom aj ako ‚korunu stvorenia‘. Človek je v tomto obraze ‚vazalom‘, ktorý podľa žalmu 8²⁸⁷ na zemi sprítomňuje a zastupuje slávu Hospodinovu. Ten, kto sa pozrie na nebesá, sa podľa tohto žalmu necíti malý, ale naopak žasne nad veľkosťou role človeka v Božom diele.“²⁸⁸

²⁸⁵ Joz 5,15.

²⁸⁶ Deurloo, K. ‚Panování nad zemí,‘ v Morée, P, Trusina, T. (2001). *Člověk a příroda: bludný kruh?* Heršpice: EMAN. ISBN: 80–86211–18–5, s. 7–9.

²⁸⁷ Ž 8: „Hospodin, Pán náš, aké vznešené je tvoje meno na celej zemi! Velebnosť svoju vyvýšil si nad nebesia. ... Keď hľadím na tvoje nebesia, dielo tvojich prstov, na mesiac a hviezdy, ktoré si upevnil, pýtam sa: Čo je človek, že naňho pamätáš, a syn človeka, že sa ho ujímaš? ...“

²⁸⁸ Deurloo, K. ‚Panování nad zemí,‘ s. 8. V tomto ohľade uvediem taktiež príspevok od Zámečníka, ktorý uvádza interpretáciu *dominium terrae* inšpirovanú teologickým rozborom Gerharda Liedkeho (1937). Zámečník konštatuje, že Liedke nachádza spojitosť medzi pojmami ‚panovania‘ a ‚podmanenia‘, a píše: „Liedke vyslovuje názor, že prvá správa o stvorení zasadzuje každý druh organizmu či tvora do vlastného priestoru: pre nebeské telesá, ktoré boli taktiež pokladané za živé tvory, je určeným miestom klenba, pre vodné živočíchy more, pre vtákov vzduch. Tieto sféry sa neprekrývajú. Jedine v jednej oblasti je situácia iná – na pevnine. Tu sa nutne stretáva človek a suchozemskí tvorovia. ... Môže dochádzať k napätiu a treniciam. Zdrojom potenciálneho stretu na súši môže byť jednak nedostatok miesta, jednak strava. Prvej forme konfliktu sa Boh pokúša zabrániť tým, že príkaz k rozmnožovaniu dostávajú iba vtáci, vodné živočíchy a človek. Druhému typu konfliktu sa Boh snaží zamedziť nariadením, aby sa človek živil inou stravou než suchozemskými zvieratami. Zároveň Boh vyslovuje požiadavku, aby strava zvierat aj ľudí bola vegánska. Aký význam má však v tomto kontexte *dominium terrae*? Liedke sa domnieva, že podmanenie zeme znamená povolenie k obhospodarovaniu

Northcott píše, že jednotlivé nariadenia v Tóre²⁸⁹ odrážajú vzťahové porozumenie Boha, osôb a prírody po vzore už spomínanej „kozmickej zmluvy“, ktorá je uzatvorená s celým tvorstvom:

„Tóra je prostriedkom, ktorým boli Hebreji povolani Bohom k tomu, aby vyvinuli ‚ekonomiku života‘, ktorá odrážala ich vlastnú históriu vykúpenia z otroctva a milosrdný dar od Boha – Zem zasl’úbenú.“²⁹⁰

Práve jednotlivé zákony, ktoré sa radia do tejto „ekonomiky života“, majú vychádzať priamo z podstaty zmluvy, ktorú Hospodin uzatvára s celým stvorením. V jadre Starého zákona tak stojí presvedčenie, že zem nepatrí Hebrejom, ale Bohu. Preto majú Hebreji spravovať zem nie mocensky, ale ako služobníci, s poverením od Boha. Northcott pripomína, že správny výklad hebrejského koreňa slovesa podmaniť, alebo vládnuť, je vyjadrený v zmysle slovesa spravovať²⁹¹. Pre biblických pisateľov je spojitosť kráľa a zvereného (podmaneného) územia neodlúčiteľná, a dôraz je kladený na to, aby králi spravovali zverené územie zodpovedne. Vládnúť po vzore biblických kráľov tak neznamená svojvoľne zneužívať svoju moc nad ostatnými, ale vládnuť ku prospechu všetkých – ľudí, dobytku, krajiny atď. Biblický výklad pojmu vlády je preto spojený so starostlivosťou. Northcott píše: „Prírodný

pôdy, ktoré je nutné k tomu, aby mohli platiť Božie stravovacie návyky určené človeku. Panovanie nad zvieratami potom znamená, že pokiaľ príde v nejakom životnom priestore zeme predsa len k porušeniu poriadku, je to človek, ktorý ho má – ako Boží obraz – napravovať. Ľudskou úlohou teda podľa Liedkeho nie je nič iného než nastoľovanie pokoja. ... V kozme, ktorý mal byť predchnutý mierom, však dochádza k rozvratu. ... Radikálnosť tohto rozvratu, tejto skazenosti, odpovedá radikálnosti riešenia. Prichádza potopa, po ktorej sa mení samotná povaha ľudského panovania nad zemou. ...Vo svetle prvej správy o stvorení sa nový charakter *dominia* spojený so zabíjaním zvierat javí ako Boží ústupok človeku. Svet po potope už na sebe nesie znamenie násilia a rozvratu, ktoré k tejto potope viedli, a bude poznačený krvou, i keď krv spojená so životom človeku nenáleží. Vízia pokoja však z hebrejskej Biblie úplne nezmizne. ...“
Zámečník, J. ‚Zrcadlo pokoje, sténání tvorstva a obrazy spásy,‘ v *Nové nebe a nová země: sborník příspěvků z kurzu pro kazatelky a kazatele ČCE, pořádaného Spolkem evangelických kazatelů v Praze 2023*. (2024). Praha: Tomáš Trusina – EMAN. ISBN 978-80-88060-38-3, s. 21–23.

²⁸⁹ 5 kníh Mojžišových.

²⁹⁰ Northcott, M. (1996). *The Environment and Christian Ethics*, s. 189.

²⁹¹ Ibid, s. 180.

a spoločenský poriadok nie sú protichodné – sú to dva aspekty stvorenia, ktoré odrážajú zamýšľaný poriadok a múdrosť Boha.²⁹²

Vlastnícky vzťah ku zemi je výsledkom modernej kultúry a ekonomického nastavenia, ale vo svojom jadre je biblickému človeku vzdialený, píše Northcott.²⁹³ Keďže Biblia zdôrazňuje, že vlastníkom krajiny je Hospodín, táto skutočnosť je mimo iné reflektovaná aj v knihe Leviticus, kde sa píše: „Zem sa nesmie predať natrvalo, lebo zem je moja. Vy ste u mňa len cudzinci a prisťahovalci.“²⁹⁴ V Starom zákone sa v jednotlivých biblických predpisoch a prikázaniach zdôrazňuje, že zem nemá byť vo vlastníctve len jednej generácie, nakoľko „predstavuje spoločné dedičstvo a budúcnosť generácií minulých, súčasných a budúcich. Zem je tiež bydliskom nielen pre ľudí, ale pre iné druhy.“²⁹⁵ Poverenie k vládnutiu nad zemou je preto ohraničené – zem má slúžiť aj pre iné živočíšne druhy.

Človek má byť predovšetkým múdрым a pokorným správcom. Príroda (vrátane mimoludského tvorstva), ktorú majú ľudia vo svojej opatere, je pre biblických autorov nielen vlastníctvom, ale aj odrazom slávy Hospodina – Stvoriteľa neba a zeme.²⁹⁶ I preto majú ľudia spravovať zverený svet tak, aby bol cez ľudskú vládu oslávený Boh.²⁹⁷ Deurloo v tejto súvislosti píše: „Človek má byť ochrancom, strážcom toho, čo mu je zverené. Tak ako pastier o svoje stádo, musí dbať človek ako strážca o stvorenie.“²⁹⁸ Preto pokiaľ je interpretácia pojmu „vládnúť“ mocenská a autoritatívna, tak je vytrhnutá z kontextu.²⁹⁹ Ako príklad správnej formy vlády je dávaný obraz dobrého pastiera, a naopak, ako

²⁹² Ibid, s. 196.

²⁹³ Ibid, s. 191–92.

²⁹⁴ Lv 25,23.

²⁹⁵ Northcott, M. (1996). *The Environment and Christian Ethics*, s. 191.

²⁹⁶ Vid' napr. Ž 104,24; Ž 145,9–21; Ž 150,6 atď.

²⁹⁷ Vid' napr. Ž 72,1–20.

²⁹⁸ Deurloo, K. ‚Panování nad zemí,‘ s. 7.

²⁹⁹ Ibid.

protiklad je svojvoľná a sebastredná vláda, ktorá ničí.³⁰⁰ V prorockej knihe Ezechiel sa píše:

„Beda pastierom Izraela, ktorí pasú samých seba! Či pastieri nemajú pásť stádo? Jete tuk, odievate sa vlnou, zabíjate tučné zvieratá, ale stádo nepasiete. Slabé ste neposilňovali, choré neliečili, poranené neobväzovali, porozháňané nezavrátili, ani stranené nevyhľadávali, ale ovládali ste ich mocou a násilím.“³⁰¹

V Písme je viackrát vyjadrovaná ostrá kritika a nesúhlas s tým, že sa ľudská vláda premieňa na egocentrickú svojvôľu a deštruktívne vykorisťovanie krajiny.³⁰² Prorocké časti Biblie sa vymedzujú predovšetkým voči svojvôli panovníkov Izraela, ktorí vládnu mocou a násilím. Deurloo k starozákonnej kritike hebrejských panovníkov píše: „vo svojej zvlčivosti jednajú v ostrom kontraste k obrazu dobrého pastiera, Hospodina. Králi majú v Izraeli panovať ako mesiášska postava.“³⁰³

Poverenie k vláde nad svetom je súčasťou Hospodinovej „kozmickej zmluvy“. Preto je nevyhnutné toto poverenie interpretovať a aplikovať v kontexte Starého zákona, a nie ako verš vytrhnutý z kontextu, ktorý je vo svojej významovej rovine absolutizovaný a aplikovaný bez širšieho kontextu. Na takúto dezinterpretáciu upozorňuje aj český teológ Jan Heller (1925–2008)³⁰⁴, autor knihy *Člověk Pastier stvorenia (Člověk Pastýř stvoření)*³⁰⁵, ktorý v súvislosti s poverením vlády nad svetom pripomína, že

³⁰⁰ Vo viacerých častiach Písma sa Boh často pripodobňuje k pastierovi stáda. Vid' napr. Jer 3,15; Ž 23 atď.

³⁰¹ Ez 34,2–4.

³⁰² Vid' napr. Iz 24,1–23; Jer 5,23–30; Am 6,4; Zach 11,4–6 atď.

³⁰³ Deurloo, K. ‚Panování nad zemí,‘ s. 7.

³⁰⁴ Jan Heller bol profesorom na Karlovej univerzite v Prahe, špecializoval sa na Starý zákon a na religionistiku. Vid' Filozofická fakulta Masarykovy Univerzity. (2024). *Slovník českých filosofů: Jan Heller*. Dostupné na <https://www.phil.muni.cz/fil/scf/komplet/heller.html>.

³⁰⁵ Heller, J. (2002). *Člověk – pastýř stvoření*. Praha: Pastorační středisko při Arcibiskupství pražském. ISBN: 80–239–0396–9.

„kto používa výrok o panovaní človeka nad zemou tak, že ním zdôvodňuje svoj nárok na to robiť si so zemou, čo chce, odopiera vlastne Božiemu nároku, Božej úlohe pre človeka, a zneužíva tento biblický text hrubým spôsobom.“³⁰⁶

2.1.2. Boží obraz ako vzor vlády

Biblické poverenie, ktoré človeka pozýva k vláde nad svetom, je úzko naviazané na ontologickú podstatu človeka. Prv než je prítomné poverenie k vládnutiu, je v mýte o stvorení napísané: „Boh stvoril človeka na svoj obraz: na Boží obraz ho stvoril“³⁰⁷ Poverenie k tomu, aby človek vládol nad zemou a podmanil si ju, prichádza až následne, po zdôraznení, že človek je stvorený na Boží obraz.

Samotné poverenie k vláde v sebe preto zahŕňa ontologické vyjadrenie ľudskej podstaty – ak je človek stvorený na obraz Boží, a na základe toho má poverenie vládnuť nad svetom, nevyhnutne sa vo svojom vládnutí musí človek vzťahovať k pôvodu a podstate, v ktorej bol stvorený. Halama upozorňuje, že ak chceme skúmať poverenie, plynúce z pojmov „vládnuť a podmaniť“, je nevyhnutné pozeráť sa práve na rozmer Božieho obrazu, a píše:

„Človek je stvorený, aby bol obrazom Božím a panoval nad zemou. Jedno bez druhého stráca zmysel. Človek môže a má byť Božím obrazom práve aj tým, ako sa správa vo vzťahu k ostatnému stvoreniu. Vzorom, naplnením obrazu Božieho, a teda aj spôsobu panovania, je Ježiš Kristus. Jeho lásku máme odrážať, jeho príklad napodobovať. Hlavnou charakteristikou Božieho obrazu je láska, služba a obetavá starostlivosť.“³⁰⁸

Halama tak zdôrazňuje, že práve Boží obraz je tým aspektom, ktorý má predstavovať východiskovú pozíciu pri vzťahovaní sa ku svetu a

³⁰⁶ Ibid, s. 26.

³⁰⁷ Gn 1,27.

³⁰⁸ Halama, J. „Dvoji metr na stvoření?“, s. 40.

k mimoľudskému tvorstvu: „Ľlovek – pán prírody neznamená zvláštny status, ale zvláštno poslanie, úlohu,“³⁰⁹ píše Halama. Pokiaľ nastáva nerovnováha medzi poverením vládnúť, a medzi napĺňaním Božieho obrazu v nás, pre biblických pisateľov to má za následok porušenie Hospodinovej zmluvy (tento bod som podrobne reflektoval v predošľých častiach práce).

Rozmer Božieho obrazu reflektuje aj významný americký teológ a bioetik, Paul Ramsey (1913–1988)³¹⁰, ktorý v knihe s názvom *Základná kresťanská etika (Basic Christian Ethics)*³¹¹ rozoberá Boží obraz v prizme substanciálnej a vzťahovej podstaty ľloveka. Zatiaľ čo pri prvom – substanciálnom rozmere Božieho obrazu sa jedná o zdôrazňovane „pasívnej“ charakteristiky ľloveka, ktorá nutne nevedie k aktivite, druhý – vzťahový rozmer Božieho obrazu, predstavuje výzvu k účasti na aktívnej láske, ktorou Boh tvorí svet. Z pohľadu teologickej etiky je podľa Ramseyho práve vzťahová interpretácia Božieho obrazu tým, čo je neskôr vyjadrené v novozákonnom príbehu o Ježišovi Kristovi. V zásade to znamená, že pokiaľ chceme napĺňať podstatu Božieho obrazu tak, ako je predstretá v knihe Genezis, je nevyhnutné napĺňať vzťahový rozmer tohto poverenia – a byť aktívnou láskou.³¹² V tomto

³⁰⁹ Ibid.

³¹⁰ Paul Ramsey je autorom viacerých diel v oblasti teologickej etiky. Ako profesor pôsobil na Princetonskej univerzite. Vid' The Center For Bioethics and Culture Network. (2024). *Meet Paul Ramsey*. Dostupné na <https://cbc-network.org/meet-paul-ramsey/>.

³¹¹ Ramsey P. (1950). *Basic Christian Ethics*. Louisville: Westminster John Knox Press. ISBN: 0-664-25324-5.

³¹² Ramsey tvrdí, že substanciálna paradigma Božieho obrazu zdôrazňuje podstatu ľloveka, v ktorej sa Boží obraz vníma po vzore akejsi „zvláštnej“ danosti, ktorá ľloveka odlišuje od zvyšku tvorstva. (Túto myšlienku, ktorá vznikla už v gréckej filozofii, a síce v tradičnom aristotelovskom pojatí, prevzalo neskôr kresťanstvo). Ramsey kritizuje substanciálne pojatie, nakoľko tvrdí, že ak vnímame podstatu ľloveka len na báze substancie, tzn. na báze akejsi „Božej“ vlastnosti, tak sa ľahko môže stať že zmažeme rozdiel medzi Bohom a ľlovekom napr. aj tým, že zdôrazníme odlišnosť a výnimočnosť ľloveka (od ostatného tvorstva) do takej miery, že sa ľľudská bytosť nebude dať od Boha odlíšiť, pretože bude na základe nejakého kritéria vyzdvihnutá až nemysliteľne vysoko. Ramsey taktiež kritizuje pasivitu, ktorá vyvstáva zo zdôrazňovania substanciálnej podstaty Božieho obrazu, a tvrdí, že ak na substanciálnu podstatu Božieho obrazu sústredíme svoju pozornosť bez toho, aby sme z nej vyvodzovali dôsledky,

ohľade spomeniem jeden z hlavných dôrazov, ktorý je prítomný vo Východnej teológii, a ktorý úzko súvisí s Ramseyho etickým pojatím vzťahovej podstaty človeka. Najhlbším vyjadrením Božej Trojice a ľudskej osoby stvorenej na obraz Boží, je v pravoslávnej teológii schopnosť vzťahovať sa, a vychádzať zo seba samého smerom k druhým a tak i ku svetu.³¹³ Tento pohyb sa deje cez aktívnu lásku *agapé*³¹⁴. S tým úzko súvisí koncept *theózie*³¹⁵, v ktorom sa cez vnútornú premenu približujeme k Bohu, až do konečnej jednoty vyjadrenej v spoločenstve (*komúniu*) bytia.³¹⁶ Preto pokiaľ jednáme v angažovanej láske, tak

tak je to len akási „zvláštna“ danosť človeka, ktorá je slepá. Vid' Ramsey P. (1950). *Basic Christian Ethics*, s. 249–284.

³¹³ Tento pohyb je vyjadrený aj pojmom *perichorésis* (vykračovanie zo seba samého, doslova tanec), ktoré vychádza z teologickej reflexie Božej Trojice. Práve v akte *perichorésis* sú osoby Božej Trojice vyjadrené v jednote s láskou, pretože neustále vykračujú zo seba smerom k ďalším osobám Trojice, a to bez toho, aby sa narušila ich jedinečná svojbytnosť. V teologickej aplikácii to znamená, že iba vo vzťahoch sa môže vyjadrenie ľudskej podstaty stať skutočným vyjadrením bytia osoby (k tomuto sa viaže rozbor osoby cez latinskú a grécku terminológiu). Preto je podstata nášho bytia komunitná, a vo svojom najhlbšom vyjadrení je spojená so vzťahovaním sa ku svetu okolo nás (a nie v individualizme). Vid' Zizioulas, I. D. (1997). *Being As Communion: Studies in Personhood and the Church*. Crestwood: St Vladimir's Seminary Press. ISBN: 978–08–8141–029–7, s. 27–67.

³¹⁴ Autori Nového zákona používajú termín *agapé* na vyjadrenie takej lásky, ktorá je vo svojej podstate najhlbším vyjadrením schopnosti vzťahovať sa k druhým a ku svetu (iné termíny na vyjadrenie lásky sú *erós* a *filia*, pričom oba predstavujú iný druh lásky v porovnaní s *agapé*) – je to láska nesebecká, ktorá sa manifestuje v odovzdanosti voči druhým. Vid' Nash J. A. (1991). *Loving Nature*, s. 144–145.

³¹⁵ Ramsey v súvislosti s pojmom *theózie*, pripomína vzťahovú podstatu bytia, kedy sa cez vnútornú premenu – tj. cez aktívnu a angažovanú lásku, stávame obrazom Božím. V tomto kontexte uvádza rozbor o Bohoľudskej podstate Krista, v ktorom Ramsey píše: „Ten, kto stratí uchopenie plnej ľudskej podstaty Krista, nikdy nezačne správne chápať učenie o jeho božskosti. Ten, kto úplne stratí všetku oporu v božstve Krista, nikdy nebude čeliť vynikajúcej prítomnosti Ježiša Krista ako Človeka.“ Vid' Ramsey P. (1950). *Basic Christian Ethics*, str 198–199.

³¹⁶ V tomto ohľade pripomínam, že v systematickej teológii pravoslávneho kresťanstva sa kladie veľký dôraz na adoráciu fyzického srdca, ktoré predstavuje najvnútornejší bod človeka. Clément tvrdí, že láska, ktorá plynie zo srdca je zdrojom poznania, že sme všetci cez Krista povolani ku vzkrieseniu, v ktorom môžeme premieňať svoje srdce (táto premena sa nazýva *metanoia*) na aktívnu lásku *agapé*. Dôraz, ktorý vyvstáva z tejto premeny nespočíva v zavrnutí telesnosti – práve naopak – spočíva v naplnení podstaty telesnosti cez vzor nasledovania Krista. To sa deje cez napĺňanie kresťanského pojmu *askéza*, teda cez aktívne umenšovanie sa v oblastiach hriechu, a hľadanie pravej telesnosti, vyjadrenej vo vzkriesenom a premenenom tele. Práve láska je rozmer, ktorý je podľa Clémenta najhlbším vyjadrením vzkrieseného tela a zjednotením našej fyzickej, duchovnej i duševnej podstaty. Vid' Clément, O. (2004). *Tělo pro smrt a pro slávu*, s. 39.

napĺňame vzťahovú podstatu nášho bytia a vyjadrujeme podstatu Božieho obrazu v nás.

V súvislosti s biblickým poverením vládnuť je taktiež nevyhnutné pripomenúť vzťahovú podstatu, v ktorej Boh tvorí svet. V príbehu o stvorení sa Boh osobne vzťahuje k stvoreniu pozitívnym konštatovaním: „Boh videl, že je to dobré.“³¹⁷ Týmto pozitívnym konštatovaním sa Hospodin nevzťahuje len ku svetu, ale aj ku všetkému stvoreniu, vrátane človeka. Kladný vzťah k stvoreniu je v Starom zákone posilnený aj tým, že mýtus o stvorení v knihe Genezis je v protiklade s inými mýtmi o vzniku sveta, ktoré boli prítomné vo vtedajších polyteistických náboženstvách.³¹⁸ Northcott píše: „To, že je stvorenie prehlásené za dobré, ... , zrkadlí Božiu podstatu, a preto má stvorenie morálny význam, ktorý súvisí s morálnymi účelmi a hodnotami ľudského života.“³¹⁹ K stvorenému svetu je tak pričlenená pozitívna charakteristika, nakoľko sa k stvoreniu osobne vzťahuje Boh-Stvoriteľ. A práve v tejto podstate je tvorený človek, ktorý má vyjadrovať Boží obraz. Northcott píše:

„Boh si kozmos váži, miluje ho, a preto je svet ocenený a milovaný ešte predtým, ako stvorený vesmír zakúsia ľudia. Úcta k životu je preto základným etickým princípom v hebrejskej Biblii.“³²⁰

Koncept vládnutia je v reflexii vzťahovej podstaty *imago Dei* vnímaný ako dar, nie ako právo. Ľudia sú povolávaní k tomu, aby boli iniciatívnymi vo vzťahovaní sa a v spoluúčasti na správe sveta – napr. tým, že v príbehu

³¹⁷ Gn 1, celá kapitola.

³¹⁸ Northcott ako príklad takéhoto mýtu o stvorení sveta uvádza *Sumerský mýtus*, ktorý popisuje tvorenie sveta ako násilný akt medzi bohmi, pričom kontrast v porovnaní so starozákonným mýtom o stvorení je výrazný – a to najmä v kontexte chaotickej vojny, ktorú bohovia zvädzajú. Northcott píše: „Tento mýtus konštruje spoločenstvo ľudí ako vo svojej podstate vojnové a agresívne. ... Záverom je, že zlo a násilie ... sú základným poriadkom vecí, samotnou príčinou a pôvodom života.“ Vid' Northcott, M. (1996). *The Environment and Christian Ethics*, s. 174.

³¹⁹ Ibid, s. 165.

³²⁰ Ibid, s. 182.

o stvorení sú Bohom prizvaní k tomu, aby pomenovávali mimoludské tvorstvo.³²¹ Dôležitým rozmerom v poverení vládnutia je tak Božie pozvanie smerom k človeku, ktoré je zároveň pozvaním na aktívnu spoluúčasť v tvorivom procese. Toto pozvanie vyplýva z biblického poverenia vládnúť a podmaniť po vzore Božieho obrazu.

Ďalším dôležitým rozmerom je skutočnosť, že poverenie k vládnutiu a podmaneniu zeme a tvorstva, je v knihe Genezis vyslovené v stave, kedy sú podľa mýtu o stvorení ľudia ešte v bezhriešnej podobe života. Následkom hriechu nastáva pád človeka a celého tvorstva, a spolu s tým nastáva aj nesprávna a deštruktívna interpretácia týchto pojmov. Northcott píše:

„Boh ustanovuje ľudí nad prírodou nie ako vlastníkov, alebo vykorisťovateľov, ale ako správcov, ktorí sú spoluúčastní na tvorivej starostlivosti Stvoriteľa. ... , koncept správcovstva sa však stal asociovaný s inštrumentálnymi postojmi k prírode, ktoré sú spojené s environmentálnym vykorisťovaním a je možné, že je to práve nahradenie správcovstva s absolútnymi vlastníckymi právami, ktoré viedli v západnej spoločnosti k mutácii tohto poverenia na metaforu ľudskej kontroly a ovládania prírody.“³²²

Biblické poverenie, ktoré plynie z pojmu „vládnúť“, sa začalo interpretovať cez mocenské ovládanie sveta a mimoludského tvorstva, pričom základným východiskom je v tomto prístupe antropocentrické a inštrumentálne využívanie, v ktorom sa svet a zvieratá podrobujú jedine a výlučne záujmom človeka. Tomuto rozmeru sa budem podrobne venovať v nasledujúcich častiach tejto práce.

2.2. Vládnutie v prítomnosti hriechu

V tejto podkapitole sa zameriam na niektoré významné vplyvy

³²¹ Ibid.

³²² Ibid, s. 180.

v dejinách kresťanského myslenia, ktoré výrazne prispeli k tomu, že sa v kresťanskej tradícii Západu začalo nazerať na prírodu a na mimoludské tvorstvo najmä cez antropocentrický a inštrumentálny pohľad. Mojou snahou je priblížiť teologické premýšľanie, ktoré viedlo k mocenskému výkladu vládnutia nad svetom. V jednotlivých častiach tejto podkapitoly budem preto reflektovať dopady dualizmu, tj. oddeľovania telesnej a duchovnej stránky človeka, v spojitosti s environmentálnymi následkami v desakralizácii hmotného (fyzického) sveta. Ďalej sa budem zaoberať scholastickým obdobím na kresťanskom Západe, pričom sa zameriam na hierarchické oddeľovanie ľudí v teológii Akvinského, ktoré viedlo k výraznej degradácii mimoludského tvorstva. V závere podkapitoly uvediem kritickú reflexiu, ktorá plynie z konceptu environmentálneho hriechu.

2.2.1. Augustín, Akvinský, Descartes

V dejinách kresťanstva boli mnohé myšlienkové prúdy, ktoré takmer vždy zdôrazňovali úlohu človeka ako zodpovedného správcu, ktorý má vo svojej službe odrážať Boží obraz. Avšak v teologickej reflexii kresťanského Západu prevládol silný dôraz na platónsku nedôveru k hmote a k hmotnému svetu, a na dualizmus – teda na striktné oddeľovanie telesnej a duševnej stránky človeka. Predstaviteľom dôrazov plynúcich z dualizmu bola napr. aj významná postava stredovekého kresťanstva, Augustín z Hippa (354–430)³²³.

Duchovná nedôvera k telesnosti a k fyzickému rozmeru života mali za

³²³ Augustín myšlienku dualizmu zdôrazňoval natoľko, že dedičný, teda vrozený hriech v každom človeku vysvetľoval tým, že do sveta prichádzame prostredníctvom pudovosti a sexuality, tzn. cez akt hriechu – a tak je človek už od počiatku svojho zrodu hriešny. Tvrdeniami, ktoré spájajú akt sexuality s dedičným hriechom, sa na dlhé stáročia zásadne ovplyvnil pohľad cirkvi na sexualitu a s tým spojenú telesnosť človeka. Vid' Stanford Encyclopedia of Philosophy. (2024). *Augustine of Hippo: 7.6. Grace, Predestination and Original Sin*. Dostupné na <https://plato.stanford.edu/entries/augustine/#GracPredOrigSin>.

následok, že dualistické dôrazy viedli v dejinách kresťanstva k desakralizácii prírody, a teologické dôrazy kresťanskej cirkvi sa začali orientovať predovšetkým na spásu ľudskej duše, a nie na spásu sveta – duša má byť oslobodená od hriešneho a telesného, a svet začal byť vnímaný len ako prechodný prvok na ceste do raja.³²⁴ Taktiež rozmer hriechu sa začal v kresťanskej tradícii Západu takmer výlučne orientovať na sexualitu. Pozemská a hmotná príroda prestala byť Božím Chrámom, a chrámom Ducha sa stal predovšetkým človek, navyše nie v holistickej rovine, ale len v duchovnej rovine života.³²⁵

Na jednotlivé dôrazy novoplatónskeho dualizmu v scholastickom období naviazal ďalší významný teológ kresťanského Západu, Tomáš Akvinský (1224–1274). Linzey sa podrobne zaoberá teológiou Akvinského, ktorá zásadne ovplyvnila kresťanskú tradíciu v pohľade na mimofudské tvorstvo, a taktiež vo vnímaní biblického poverenia vládnúť nad svetom.³²⁶ Akvinský vo svojej teologickej reflexii mimofudského tvorstva argumentuje hierarchickou štruktúrou a zdôrazňuje, že ľudia majú nárok na inštrumentálne využívanie mimofudského tvorstva, pretože sú na hierarchickej stupnici postavení vyššie.³²⁷

³²⁴ Zdôrazňovanie porušenia tela a sexuality, a naviazanie všetkého zlého na „telesnú“ stránku človeka – v snahe očistiť sa práve cez utlmovanie tela – je podľa Ramseyho procesom desakralizácie telesnosti a zdôrazňovania hriechu len v spojitosti s fyzickým, s čím Ramsey zásadne nesúhlasí. Tvrdí, že hriech sa v Biblii vždy manifestuje v špecifickom akte neposlušnosti, tzn. v akte porušenia morálneho zákona. Ramsey píše: „Problém človeka nespočíva v tom že je príliš slabý, ale že bez Boha je príliš silný na seba samého.“ Inými slovami, problém človeka nespočíva v jeho telesnosti, ale v jeho tendencii vnímať seba samého v porušenom svetle, a tak sa egocentricky povyšovať. Tým, že vidíme dobro a zlo a chceme posúdiť, čo je dobré a zlé, sa stavíme do centra sveta. Avšak Ramsey zdôrazňuje, že nie my, ale Boh je centrom sveta. A preto je ľudským hriechom nie fyzická danosť našej existencie, ale práve to, že máme neustálu tendenciu stavať sa na Božie miesto. Vid' Ramsey P. (1950). *Basic Christian Ethics*, s. 294.

³²⁵ Vid' Halama, J. „Dvojí metr na stvoření?“, s. 36–45.

³²⁶ Vid' Linzey, A. (2018). *Teologie zvířat*, s. 31–40.

³²⁷ Tomáš Akvinský vo svojom diele *Summa Theologiae* rozdeľoval substanciálnu podstatu ľudí a zvierat na základe svojho učenia o duši. Podľa Akvinského spočíva rozdiel medzi ľuďmi a zvieratami práve v prítomnosti racionálnej duše u ľudí. Táto substanciálna podstata umožňuje ľuďom myslieť a porozumieť abstraktné koncepty, robiť morálne rozhodnutia atď. Zvieratá

Linzey v tomto ohľade upozorňuje³²⁸, že Akvinského teologická reflexia je takmer úplne prevzatá z filozofickej reflexie Aristotela (384–322 pr. n. l.). Zdôvodnenie toho, že ľudia majú vyššie postavenie je podľa Akvinského nasledovné:

„Iba živočíchy a rastliny nemajú život rozumový, ktorým sami seba vedú, ale vždy sú vedení ako od iného, akýmsi prirodzeným pudom. A to je známkou, že sú (ich životy) prirodzene otrocké a prispôbené k užívaniu iných.“³²⁹

Linzey píše, že Akvinského názor na hodnotu života zvierat sa vyznačuje tromi prvkami:

„Za prvé: zvieratá sú iracionálne, nemajú myseľ či rozum. Za druhé: ich prirodzenosť a Božia prozreteľnosť ich predurčuje k tomu, aby slúžili ľudským cieľom. Z toho za tretie vyplýva, že zvieratá sami o sebe nemajú morálnu hodnotu – majú ju len potiaľ, pokiaľ sa dotýkajú nejakého ľudského záujmu, napríklad ak sú ľudským majetkom.“³³⁰

Akvinský zdôrazňuje, že absolútne právo človeka nad zvieratami je legitímne, nakoľko je ich hodnota plne podriadená ľudskému využitiu vo všetkých rovinách.³³¹ Zvieratá tak podľa Akvinského nepatria do spoločenstva ľudí, a sú stvorené len na ľudský účel konzumácie a využitia, pričom tvrdí: „Slovom bližný sa nemôže rozumieť nerozumový tvor, pretože nezdieľa s človekom rozumový život. A preto sa láska nerozširuje na nerozumové tvory.“³³² Birch a Vischer v súvislosti s teológiou Akvinského uvádzajú:

podľa Akvinského nemajú schopnosť racionálneho myslenia a morálneho úsudku, čo ich podľa Akvinského robí nižšími bytosťami s inštrumentálnou hodnotou pre človeka, nakoľko nemajú racionálnu substanciu ktorá znamená posmrtný život. Christian Classics Ethereal Library. (1998). *St. Thomas Aquinas: The Summa Theologica*. Dostupné na <https://ccel.org/a/aquinas/summa/home.html>.

³²⁸ Linzey, A. (2018). *Teologie zvířat*, s. 32.

³²⁹ Cit. podľa Linzey, A. (2018). *Teologie zvířat*, s. 32.

³³⁰ Ibid, s. 33

³³¹ Ibid.

³³² Cit. podľa Linzey, A. (2018). *Teologie zvířat*, s. 34.

„Aristoteles a Tomáš Akvinský sa domnievali, že zvieratá nemajú myseľ ani rozum, a vôbec žiadny duševný život. Stvorenie bez rozumu, mienil Akvinský, nemôže byť blížnymi ľuďmi, ľudia im teda nemusia priznávať žiadne práva a nenesú za nich žiadnu zodpovednosť.“³³³

Linzey konštatuje, že Akvinský dal biblickému pojmu „vládnutia“ neobmedzený a absolutistický rozmer, pri ktorom je všetko na svete určené výlučne a predovšetkým záujmom človeka, a ľudia majú preto nárok na bezhraničný dosah svojej vlády. V tomto ohľade Linzey píše:

„Dnes by sme veľmi ťažko hľadali jediného starozákonníka, ktorý by si myslel, že vládnutie znamená jednoducho despotizmus: tento pojem naopak skôr vyzdvihuje ľudskú zodpovednosť za Božie stvorenie.“³³⁴

Linzey taktiež kriticky reflektuje Akvinského argumentáciu, ktorou opodstatňuje to, že zvieratá boli stvorené na ľudské využívanie. Akvinský tieto argumenty opiera o texty v knihe Genezis, obzvlášť o verš v Genezis 1,28 (ktorý som rozoberal v predošlých podkapitolách), a verš, v ktorom je vyjadrené poverenie k vláde nad svetom, vo svojich teologických dôrazoch absolutizuje. Linzey tvrdí, že u Akvinského je problematický predovšetkým nasledovný rozmer:

„Skutočnosť, že tento veľký kresťanský učenec nebol tak celkom kresťanský či dostatočne biblický na to, aby vzal do úvahy buď teologický argument odvodený zo starozákonnej tradície dobročinnosti, ktorá uznávala, že ľudia majú prinajmenšom nejaké povinnosti voči zvieratám, alebo na druhej strane teologický argument zameraný na prejavovanie milosrdnej lásky, ktorá je pre nás zjavná v Ježišovi Kristovi.“³³⁵

Linzey konštatuje, že teologická reflexia Augustína a Akvinského mala za následok, že sa v teológii kresťanského Západu sa dostala do popredia snaha

³³³ Birch, Ch, Vischer, L. (2007). *Život se zvířaty*, s. 47.

³³⁴ Linzey, A. (2018). *Teologie zvířat*, s. 39.

³³⁵ Ibid.

o spásu duše človeka. Prestalo sa tak uvažovať o spáse stvorenia ako celku, a biblické poverenie vládnuť nad svetom prestalo mať svoj spásonosný a etický rozmer pre tvorstvo ako také.³³⁶ Linzey píše: „Božia prozreteľná starostlivosť, dosvedčená Písmom, sa začína obmedzovať na trvalú posadnutosť kultiváciou jednotlivcej ľudskej duše – na úkor zvyšku stvorenia.“³³⁷ Kresťanská tradícia tak začala v scholastickom období vykladať zmluvu so stvorením výlučne ako zmluvu medzi ľuďmi a Bohom, pričom najpodstatnejším dôrazom bola práve interpretácia pojmu „vládnuť“ v jeho antropocentrickej a inštrumentálnej rovine.

Ďalším zásadným vplyvom v dejinnom výklade biblického pojmu „vládnuť“ bola éra humanizmu a osvietenstva. Kolářová píše, že v ére humanizmu nastal zásadný ústup od vnímania sveta a prírody ako diela dobrého a múdreho Stvoriteľa.³³⁸ Koncom 15. storočia sa stalo hlavným a určujúcim kritériom práve postavenie ľudí, ktorí boli postavení na prvé miesto. Kolářová píše: „Už nie Boh, už nie spása a naplnenie stvorenia, ale ľudia sú najprednejší: ľudia sú ako východiskový bod a cieľ.“³³⁹ Birch a Vischer pripomínajú, že s príchodom renesancie a počiatkom novoveku vymizol aj cirkevný dôraz na

³³⁶ V tomto ohľade uvediem pojednanie Drewermanna, ktorý konfrontuje scholastické pojmá ľudskej duše, a z toho plynúcu výlučnosť spásy len pre ľudí s evolučným procesom, a s teologickým postavením hmoty. Drewermann píše: „Od dôb stredovekej scholastiky sa jedinečnosť ľudskej duše dokazovala predovšetkým pomocou mimoriadne staticky uvažujúcej aristotelovskej filozofie, a síce na základe metafyzickej demonštrácie zásadnej nemožnosti substanciálnych zmien určitého súcna. ... Na zástancov takéhoto druhu teológie musí predstava, ... , že človek sa svojim telom a dušou vyvíjal v priebehu posledných 3–4 miliónov rokov z živočíšnej ríše, pôsobiť ako heréza alebo ateizmus. „Jedinečnosť“ človeka si vynuovala predstavu časovo (!) jedinečného stvoriteľského aktu, ktorým Boh človeka stvoril bezprostredne, pričom vznikali obavy predovšetkým o ‚slobodu‘ človeka a nesmrteľnosť jeho duše, pokiaľ by sa pripustilo, že človek zrejme nie je ‚ničím viac‘ než jednou z častí kozmickej evolúcie.“ Drewermann, E. (1998). *O nesmrteľnosti zvierat*, s. 33–34. Drewermann tak konfrontuje výlučnosť spásy pre ľudí, ktorú hlásal Akvinský, so zásadnou otázkou: „Od kedy vlastne existujú ľudia?“ Drewermann, E. (1998). *O nesmrteľnosti zvierat*, s. 41.

³³⁷ Linzey, A. (2018). *Teologie zvierat*, str 40.

³³⁸ Kolářová, L. (2023). *The Animal within Creation*, s. 55.

³³⁹ Ibid, s. 56.

zobrazovanie kresťanských svätcov so zvieratami, a píšu: „Táto veľká zmena ... , bola dôsledkom rastúcej tendencie zamerať všetku pozornosť na ľudí.“³⁴⁰

Austrálsky bioetik a filozof Peter Singer (1946)³⁴¹, sa v knihe s názvom *Oslobodenie zvierat (Osvobození zvířat)*³⁴² zaoberá mimo iného zásadným vplyvom, ktorý predstavoval vedecký naratív osvietenstva v 17. a 18. storočí na vzťah k mimofľudskému tvorstvu. Počas tohto obdobia bol kladený veľký dôraz na vedecký pokrok a na technologizáciu spoločnosti,³⁴³ pričom jednou z reprezentatívnych osobností tohto naratívu bol práve René Descartes (1596–1650), ktorý vo svojej tvorbe priamo naviazal na učenie Akvinského.

Descartes zdôrazňoval Akvinského tvrdenie, že zvieratá majú inštrumentálnu hodnotu, a človek ich môže využívať na akýkoľvek účel.³⁴⁴ Taktiež veril, že zvieratá sú na rozdiel od ľudí iba „stroje“ bez vedomia a bez nesmrteľnej duše, ovládané mechanickými zákonmi, zatiaľ čo ľudia majú dušu a vedomie stvorené Bohom.³⁴⁵ Tvrdenia, ktoré vo svojej tvorbe rozvinul Descartes reflektuje aj Schweitzer, ktorý v súvislosti s Descartesovým dominantným vplyvom na súčasnejšiu filozofiu a teológiu konštatuje:

„Je to, akoby filozof Descartes svojim tvrdením, že zvieratá nemajú dušu a sú len strojmi a bolesť pociťujú len zdanlivo, bol novodobú filozofiu

³⁴⁰ Birch, Ch, Vischer, L. (2007). *Život se zvířaty*, s. 39.

³⁴¹ Peter Singer je emeritný profesor na Princetonskej univerzite. Vo svojej tvorbe sa špecializuje na aplikovanú etiku, bioetiku, práva zvierat atď. Vid' University Center for Human Values.(2024). *Peter Singer*. Dostupné na <https://uchv.princeton.edu/people/peter-singer>.

³⁴² Singer, P. (2001). *Osvobození zvířat*. Praha: Nakladatelství Práh. ISBN: 80-7252-042-3.

³⁴³ Kolářová, L. (2023). *The Animal within Creation*, s. 56.

³⁴⁴ Singer, P. (2001). *Osvobození zvířat*, s. 205–206.

³⁴⁵ Pre Descartesa boli ľudia bytosti s fyzickou existenciou (*res extensa*), ktoré obnášajú aj nesmrteľnú substanciu duše, ktorá umožňuje myslenie (*res cogitans*), zatiaľ čo zvieratá boli podľa Descartesa len „res extensa“, teda fyzická hmota bez schopnosti myslieť, ktorá tak nemala nesmrteľnú dušu. Vid' LibreTexts.org. (2024). *4: Substance Dualism in Descartes — Introduction to Philosophy — Philosophy of Mind*. Dostupné na [https://human.libretexts.org/Bookshelves/Philosophy/Introduction_to_Philosophy_Philosophy_of_Mind_\(Salazar_Ed.\)/04%3A_Substance_Dualism_in_Descartes_-_Introduction_to_Philosophy_-_Philosophy_of_Mind](https://human.libretexts.org/Bookshelves/Philosophy/Introduction_to_Philosophy_Philosophy_of_Mind_(Salazar_Ed.)/04%3A_Substance_Dualism_in_Descartes_-_Introduction_to_Philosophy_-_Philosophy_of_Mind).

očaroval. Opomenula zaoberať sa potrebným spôsobom problémom správania človeka k tvorom.“³⁴⁶

Zdôrazňovanie hierarchickej štruktúry v súvislosti so zvieratami dovedlo mechanistické a karteziánske³⁴⁷ myslenie do tak zásadnej absurdnosti, že v jednotlivých vedeckých pokusoch na zvieratách dominovalo presvedčenie, že zvieratá nemôžu pociťovať bolesť ani radosť, keďže sú len „stroje“.³⁴⁸

Karteziáni vykonávali vedecké experimenty – pitvy – na živých zvieratách bez anestetík, aby si rozšíril svoje anatomické vedomosti, k čomu Singer uvádza dobovo zaznamenané svedectvo z jedného experimentu:

„S dokonalou ľahostajnosťou bili psy a posmievali sa tým, ktorí týchto tvorov ľutovali, ako keby psy mali cítiť bolesť. Hovorili, že psy sú len hodinové stroje; že keď pri ranách kňučia, je to len zvuk pierka, ktorého sa dotknete, ale že celé telo nič necíti. Chudákov zvieratá pribili za labky k doskám a zaživa ich pitvali a sledovali krvný obeh, ktorý bol zaujímavým námetom konverzácie.“³⁴⁹

Singer v tomto kontexte uvádza taktiež ostrý odpor, ktorý voči takýmto pokusom vyjadril v dobe osvietenstva napr. francúzsky filozof Voltaire (1694–1778), ktorý ku karteziánskym pokusom napísal:

„Existujú barbari, ktorí vezmú psa, ktorý vernosťou a priateľstvom o toľko prevyšuje človeka, a klincami ho pribijú ku stolu a zaživa ho

³⁴⁶ Schweitzer, A. (1993). *Náuka úcty k životu*, s. 40.

V tomto ohľade uvediem krátke pojednanie od Alberta Schweitzera, ktorý sa zásadne vymedzuje voči Descartesovi, a k jeho známej vete „Myslím, teda som“ tvrdí, že je to: „ničotný, náhodne zvolený počítačový princíp, ktorým sa Descartes ocitá na abstraktnej pôde. Nenachádza prístup k etike, a zostáva v zajatí mŕtveho svetového i životného názoru.“ Vid' Schweitzer, A. (1989). *Albert Schweitzer zastávka kritického myslenia a úcty k životu*, s. 284.

³⁴⁷ Karteziánstvo je filozofický a vedecký smer odvodený z diel francúzskeho filozofa, Reného Descartesa. Vychádza zo striktného dôrazu na racionalizmus a ontologický dualizmus mysle a hmoty. Karteziánstvo je úzko prepojené s mechanistickým pojatím sveta, ktoré interpretuje fyzické a biologické fenomény výhradne prostredníctvom pohybu a interakcie hmoty. Vid' Encyclopaedia Britannica. (2024). *Cartesianism philosophy*. Dostupné na <https://www.britannica.com/topic/Cartesianism>.

³⁴⁸ Singer, P. (2001). *Osvobození zvířat*, s. 207.

³⁴⁹ Ibid.

pitvú, aby vám ukázali nejaké žily! Objavíte u neho úplne zhodné orgány citov ako u seba. Odpovedz mi, mechanista, vytvorila Príroda všetky pramene citov v tomto zvierati preto, aby necítilo?“³⁵⁰

Dokonca aj významný nemecký filozof Immanuel Kant (1724–1804), ktorý presadzoval vládnejší postoj ku zvieratám než je ten, ktorý vznikol v dobách vedeckého pokroku v osvietenstve rozvíjal teóriu, podľa ktorej mali zvieratá len inštrumentálnu hodnotu a vo svojich prednáškach študentom tvrdil: „Čo sa týka zvierat, nemáme ku nim žiadne priame povinnosti. Zvieratá si sami seba neuvedomujú a sú iba prostriedkami účelu. Tým účelom je človek.“³⁵¹

Zásadne sa voči osvietenskému vnímaniu zvierat vymedzil až zakladateľ utilitarizmu a anglický filozof Jeremy Bentham (1748–1832), ktorý označil ľudský vzťah ku zvieratám, ktorý sa rozvinul počas osvietenstva za nadvládu človeka a tyranu.³⁵² V reakcii na Kanta napísal: „Otázkou nie je, či dokážu myslieť, ani či dokážu rozprávať, ale či sú schopné trpieť.“³⁵³ A postavenie zvierat, ktoré sa následkom antropocentrického, inštrumentálneho a hierarchického oddelovania ocitli na samom dne, prirovnal k pozícii, ktorá bola v tomto čase výrazne prítomná voči otrokom černošskej rasy. Bentham píše:

„Možno príde deň, kedy zvyšok všetkých živých tvorov získa tieto práva, ktoré by im nemali byť nikdy odopreté rukou tyranie. Francúzi už prišli na to, že čierna farba kože nie je dôvodom, aby ľudská bytosť bola ponechaná napospas chůtkam mučiteľa. Možno raz príde i deň, kedy uznáme, že počet nôh, ochlpenie kože, alebo zakončenie *os sacrum* nedostačujú ako dôvody k tomu, aby sme nechali citlivú bytosť prepadnúť rovnakému osudu.“³⁵⁴

³⁵⁰ Cit. podľa Singer, P. (2001). *Osvobození zvířat*, s. 208.

³⁵¹ Cit. podľa Singer, P. (2001). *Osvobození zvířat*, s. 209.

³⁵² Ibid.

³⁵³ Cit. podľa Singer, P. (2001). *Osvobození zvířat*, s. 20.

³⁵⁴ Cit. podľa Singer, P. (2001). *Osvobození zvířat*, s. 19–20.

Hrôzy, ktoré so sebou priniesla mechanizácia vnímania zvierat a z toho plynúci predpoklad, že zvieratá nemajú žiadnu inú – než len inštrumentálnu hodnotu pre človeka, je prítomná dodnes, a podrobne sa jej budem venovať v 3. kapitole tejto práce.

2.2.2. Environmentálny hriech

V predošlej podkapitole som rozobral niekoľko vplyvov, ktoré majú za následok, že na svet a na mimol'udské tvorstvo sa nazerá spôsobom mocenskej nadvlády s cieľom násilného podmanenia a inštrumentálneho vykorisťovania. Tento rozmer rozoberá vo svojej tvorbe Nash, ktorý prichádza s tvrdením, že kresťanstvo nesie svoju podstatnú časť zodpovednosti v príčine environmentálnej krízy a vo vykorisťovaní mimol'udského tvorstva, a príkladom tejto negatívnej spojitosti je napr. aj často uvádzaný výklad pojmu „vládnutia“³⁵⁵ nad svetom v knihe Genesis. Podoba takejto vlády má podľa Nasha v Západnom kresťanstve viacej mocenský, než christocentrický charakter, a píše:

„Kresťanstvo nesie veľkú záťaž viny za dnešnú ekologickú krízu, a preto sa nám bude ekologická kríza zhoršovať dovtedy, dokým neodmietneme kresťanskú paradigmu, že svet má existovať len pre človeka. ... Uspokojivá odpoveď na obvinenia ekologického rázu proti kresťanstvu musí začať s priznaním, že väčšina týchto obvinení je pravdivá. Kresťanstvo skutočne nesie časť záťaže obvinení z ekologickej krízy. ...

³⁵⁵ Napr. Lynn White (1907–1987), profesor histórie na Princetonskej a Standofrdskej univerzite argumentoval, že ekologická kríza má svoje korene v tradičných židovsko–kresťanských hodnotách, ktoré podporujú dominanciu človeka nad prírodou. Jeho práca s názvom *Historické korene našej ekologickej krízy* (*The Historical Roots of Our Ecological Crisis*) vzbudila veľkú pozornosť, pretože White argumentoval, že kresťanstvo ako náboženstvo nesie hlavnú zodpovednosť za ekologické vykorisťovanie sveta. Jeho argumenty vzbudili veľkú teologickú odozvu, nakoľko boli zásadnou kritikou kresťanskej tradície. Whiteova kritika je však do istej miery opodstatnená vzhľadom na to, ako veľmi sa rozšírili teologické dôrazy Augustínovho dualizmu a Akvinského hierarchického postavenia v teológii Západného kresťanstva. Vid' White, L. (1967). *The Historical Roots of Our Ecological Crisis*. *Science*, 155(3767), 1203–1207. <https://doi.org/10.1126/science.155.3767.1203>.

Spravilo príliš málo aby odvrátilo – a príliš veľa aby podporilo – vykorisťovanie prírody.“³⁵⁶

Environmentálny hriech nás podľa Nasha obracia do seba, preč od vzťahu s Bohom, s druhými ľuďmi a s prírodou. Nash píše: „Hriech je deklaráciou autonómie nad suverénnym zdrojom nášho bytia. Jeho esenciou je rebélia.“³⁵⁷ Pod pojmom rebélie sa myslí odmietnutie Božej autority nad našimi životmi, z ktorého plynie mylné presvedčenie, že sme stredobodom vesmíru.

Nash tvrdí, že hriech vo svojom jadre zahŕňa ľudské odmietnutie jednať po vzore Božieho obrazu v nás. Človek tak odmieta jednať ako zodpovedný predstaviteľ tvorstva, ktorý si uvedomuje spoluúčasť na Božom stvorení vo svete. V environmentálnej spojitosti je tak hriech podľa Nasha egocentricky zameraným jednaním ľudí, z ktorých každý jedná ako individualita, nie ako súčasť spoločenstva so svetom a s ostatnými tvormi. Vo výsledku tak každý človek sleduje len svoj vlastný záujem, a preto podľa Nasha vo svojej podstate popierame Božiu zmluvu s celým stvorením.³⁵⁸ Nash píše:

„Ekologický hriech je vyjadrený arogantným popieraním ... a klamlivým nerešpektovaním nezávislých vzťahov ekosystémov v okolí človeka. Tieto ekosystémy sú zahrnuté v Božej zmluve so stvorením, no ekologický hriech je antropocentrickým vykorisťovaním toho, čo Boh učinil k šetrnému používaniu.“³⁵⁹

Človek sa tak pod vplyvom hriechu správa ako vlastník stvorenia – s absolútnym nárokom na vládu nad svetom, pričom Nash upozorňuje, že „ekologická kríza a

³⁵⁶ Nash J. A. (1991). *Loving Nature*, s. 70–72.

³⁵⁷ Ibid, s. 119.

³⁵⁸ Vid' napr. Gn 9,17.

³⁵⁹ Nash J. A. (1991). *Loving Nature*, s. 119.

celý zoznam činností, ktoré k nej prispievajú, sa dajú najlepšie pochopiť v kontexte hriechu. ... Hriech doslova poškvŕňuje našu zem.“³⁶⁰

Halama pripomína, že práve interpretácia Božieho obrazu a s tým súvisiaca interpretácia poverenia k vládnutiu nad svetom, v minulosti slúžili pre kresťanských dobyvateľov sveta k racionalizácii a k náboženskému zdôvodneniu osídľovania tzv. „necivilizovaných“ častí sveta, ktoré so sebou zahŕňali vyvražďovanie pôvodného obyvateľstva. Halama píše:

„Stávalo sa príliš často, že oba pojmy, obraz Boží i panovanie, boli chápané akoby človeku dávali právo ničiť i pustošiť stvorenie podľa vlastnej chuti či nálady, a to až do vyčerpania možností.“³⁶¹

Podobný argument rozvíjajú aj Birch a Vischer, ktorí pripomínajú, že antropocentrické tendencie pri výklade Písma v dejinách cirkvi často ukazovali na tendenciu interpretovať Bibliu takým spôsobom, ktorý popiera hodnotu iných ľudí, mimoľudského tvorstva a prírody. Ako príklad uvádzajú výklad Božieho obrazu, ktorý nachádzal v Biblii hlavnú podstatu v hierarchickom videní sveta a v uplatňovaní moci. V ospravedlnení mocenskej nadvlády a inštrumentálneho využívania druhých ľudských bytostí tak stačilo vykladať Boží obraz spôsobom, ktorý prisudzoval ontologickú podstatu Božieho obrazu len ľuďom s bielou farbou kože, a hierarchicky vyzdvihoval jednu rasu nad druhou rasou. Pri ľuďoch s čiernou farbou kože panovalo „kresťanský odôvodňované“³⁶²

³⁶⁰ Ibid, s. 138. V tomto ohľade pokladám za inšpiratívnu pasáž z dokumentu Cirkvi bratskej na Slovensku, v ktorej sa v súvislosti s environmentálnym hriechom píše: „Hriech poznamenal aj vzťah človeka k Bohom stvorenému svetu. Moderný človek žije v stále väčšej odcudzenosti od prírody. Pod vplyvom pragmatického materializmu strácame úctu k Božiemu dielu, k zázraku živej prírody. Zodpovednosť správcov živej planéty nahradil postoj vlastníctva a vykorisťovania zeme. Ku kresťanskej zodpovednosti patrí aj úsilie, aby sa v nás prebudili Božie deti, ktorí svojou starostlivosťou o zvieratá, vodu, les či vzduch prejavujú lásku k svetu, ktorý Boh miluje.“ Vid' Cirkev bratská. (2016). *Vyznanie viery a Duchovné Zásady Cirkvi bratskej*. Dostupné na <https://cb.sk/index.php/o-nas/vyznanie-viery-a-duchovne-zasady-cirkvi-bratskej>.

³⁶¹ Vid' Deurloo, K. ‚Panování nad zemí,‘ s. 4.

³⁶² Napr. americkí kresťanskí otrokári obhajovali kruté praktiky otrokárstva tým, že si ospravedľovali otroctvo biblickými textami, najmä príbehmi z biblickej knihy Genezis a listami

presvedčenie, že nie sú stvorení na obraz Boží, a preto je možné týchto ľudí predávať, zabíjať, zaobchádzať s nimi ako s tovarom.³⁶³

V tomto ohľade taktiež spomeniem jeden z ďalších výrazných dôsledkov, ktorý plynie z Akvinského hierarchického nazerania na svet, a ktorý zásadne ovplyvnil učenie stredovekej cirkvi v oblasti postavenia žien – a tým je Akvinského teologické zdôvodnenie vyššieho postavenia mužov nad ženami. Nižšie postavenie žien bolo určované práve na základe interpretácie biblického mýtu o stvorení v knihe Genezis, z ktorého Akvinský usudzoval, že žena je „nedokonalý muž“, a hlavnou úlohou ženy je byť „pomocou“ pre muža.³⁶⁴

Rozmeru mocenského, inštrumentálneho a antropocentrického uchopenia vlády nad mimoludským tvorstvom sa budem venovať v 3. kapitole tejto práce s názvom *Veľkochovy: peklo na zemi*, v ktorej sa budem zaoberať špecificky veľkochovmi zvierat, a z nej vyplývajúcej krutovlády, ktorá ponizuje tvorstvo na inštrumentálnu hodnotu, a je v ostrom rozpore s etickými a morálnymi zásadami, ktoré vychádzajú zo židovsko–kresťanskej tradície.

Apoštola Pavla, čo im umožnilo vnímať otroctvo ako Božiu vôľu a prostriedok na evanjelizáciu Afričanov. Náboženské presvedčenie tak hralo ústrednú úlohu v obhajobe otrokárstva. Vid' TIME. (2018). *How Christian Slaveholders Used the Bible to Justify Slavery*. Dostupné na <https://time.com/5171819/christianity-slavery-book-excerpt/>.

³⁶³ Birch, Ch, Vischer, L. (2007). *Život se zvířaty*, s. 76.

³⁶⁴ Akvinského rozbor „ženskej duše“ je v jeho najznámejšom diele *Summa Theologica*. V tomto diele sa napr. v *Otázke 92* venuje v štyroch článkoch podrobnému rozboru teologického postavenia žien, a mimo iné Akvinský uvádza, že žena je „nedokonalý“ muž. Vzhľadom na to, že žena bola podľa Akvinského v prvom rade stvorená ako „pomoc“ pre muža, je ženská prirodzenosť plne podriadená mužskej prirodzenosti, pričom Akvinský tvrdí, že muž má prevahu v intelektuálnej a rozumovej rovine. Akvinský nadväzuje (rovnako ako u postavenia zvierat) na Aristotelovskú filozofiu, a preto považuje podriadenosť žien za súčasť „stvoreného poriadku“, pričom ženská podriadenosť umožňuje aby panoval poriadok v stvorenom – a pre Akvinského v Bohu zamýšľanom poriadku. Akvinský zdôrazňuje, že ženy majú byť riadené mužmi, ktorí sú múdrejší. Hlavná úloha žien je podľa Akvinského v reprodukcii. Vid' Catholic Culture. (2024). *The Philosophy of Woman of St. Thomas Aquinas*. Dostupné na <https://www.catholicculture.org/culture/library/view.cfm?recnum=2793>.

2.3. Christocentrický prístup

V tejto podkapitole budem vychádzať predovšetkým z prínosu Linzeyho, ktorý sa vo svojej tvorbe zaoberá vzťahom teológie k mimoludskému tvorstvu, a jednotlivé dôrazy aplikuje v kontexte teologickej etiky. Linzey sa teológii zvierat venuje komplexne a systematicky už desaťročia, a v tejto oblasti napísal viacero publikácií³⁶⁵. Zámečník popisuje Linzeyho ako „jedného z vedúcich a najvýznamnejších teologických obhajcov zvierat.“³⁶⁶ Lintner uvádza Linzeyho ako pioniera zvieracej teológie.³⁶⁷ Z týchto dôvodov som zvolil v oblasti christocentrického prístupu vo vzťahu ku zvieratám práve Linzeyho prínos, avšak upozorňujem, že christocentrickému konceptu vlády sa venujú aj ďalší významní teológovia, ako napr. John Douglas Hall (1928)³⁶⁸.

V predošlej podkapitole som sa zaoberal reflexiou antropocentrizmu, ktorý kladie dôraz na hierarchické oddeľovanie ľudí od zvyšku tvorstva,

³⁶⁵ Súhrnný prehľad Linzeyho tvorby je uverejnený napr. na stránke Oxford Centre for Animal Ethics.(2024). *Director: The Revd Professor Andrew Linzey, PhD, DD, HonDD*. Dostupné na <https://www.oxfordanimaethics.com/who-we-are/director/>.

³⁶⁶ Zámečník, J. (2023). *„And When He Saw Him, He Had Compassion“*, s. 29.

³⁶⁷ Lintner, M. M. (2023). *Just Good Enough to Eat?*, s. 12.

³⁶⁸ John Douglas Hall je emeritný profesor teológie na McGillovej univerzite v Montreale. Vo svojej knihe s názvom *Správca: biblický symbol, ktorý dozrel (The Steward: A Biblical Symbol Come of Age)* venuje systematickému rozboru christocentrickej vlády nad svetom. Hall v knihe v súvislosti s rozborom pojmu „vládnutia“ zdôrazňuje, aby bol našim jediným príkladom vládnutia Ježiš Kristus, a v ňom vyjadrovaný rozmer služby, a nie tyranické vládnutie a zotročovanie. V knihe píše: „S čím biblická viera spája pojem ‚vládnutia‘? Aké vzory Biblia poskytuje pre interpretáciu tohto pojmu? Keď počujeme príkaz ‚panujte!‘, na čo alebo na koho by sme mali myslieť – ak by sme mali myslieť biblicky? Určite nie na Cézara, Faraóna alebo Herodesa. Ani na Kýra, bohom schváleného kráľa. Panovanie, ako ho vykladá samotný biblický príbeh, by sme mali interpretovať podľa modelu, ktorý poskytuje biblický opis toho jediného, kto je skutočne Pánom: ‚Počuj, Izrael, Hospodín je náš Boh, Hospodín jediný‘ (Dt 6,4). ... Celé biblické svedectvo o Bohu je našim jediným legitímnym modelom pre pochopenie významu panovania. A Ježiš Kristus je ‚výkladom Boha‘. Ak chceme porozumieť významu panovania, ktoré máme aplikovať v rámci stvorenia, ... , mali by sme sa pozrieť na jediný príklad, na toho, koho raná cirkev Západu nazývala *Dominus*. ‚Ježiš Kristus je *Dominus*,‘ hovorili si navzájom raní kresťania a Pavol dodal: ‚my však hlásame Krista ukrižovaného‘ (1Kor 1:23, 2:2).“ Hall, D. J. (1990). *The Steward: A Biblical Symbol Come of Age*. New York: Friendship Press. ISBN: 0–8028–0472–1, s. 210–211.

a zdôrazňuje rozmer inštrumentálnej a mocenskej vlády nad svetom. Linzey prichádza s konceptom theocentrizmu, v ktorom je ústredným motívom práve uskutočňovanie špecifickej úlohy človeka po vzore príkladu Ježiša Krista. Človeku je v tomto prístupe priznané špeciálne postavenie, ktoré má v rámci sveta a stvorenstva, avšak Linzey zdôrazňuje, že špeciálne postavenie nás pozýva k zodpovednosti a láskyplnej starostlivosti o svet, pretože ľudská vláda sa má vo svojej podstate podobat' príkladu vlády, ktorú predstavuje Ježiš Kristus.

Cieľom tejto podkapitoly je tak predstaviť Linzeyho christocentrický prístup v kontexte vlády nad mimol'udským tvorstvom, a uviesť jeho hlavné tvrdenia, ktoré priamo nadväzujú na celú druhú kapitolu tejto práce. Základným a ústredným motívom v tejto podkapitole je reflexia konceptu milosrdnej vlády, ktorú v Novom zákone predstavuje Ježiš Kristus, a ktorej výrazným motívom je služba druhým.

2.3.1. Christocentrický prístup ako vzor vlády

Linzey sa jednoznačne zasadzuje o odmietnutie čisto antropocentrického a inštrumentálneho nazerania na svet, ktoré v sebe nesie predstavu, že Boh stvoril celý vesmír len pre ľudí. Naopak, stvorený svet existuje a odráža Božiu lásku, a preto celé stvorenie jestvuje vo vzťahu k Stvoriteľovi. Boh je „zdrojom všetkého bytia,“³⁶⁹ tvrdí Linzey. Celé stvorenstvo je tak vo svojej podstate vlastníctvom Boha, a človeku nepatrí nič z toho, čo nás obklopuje.³⁷⁰

Christocentrický prístup, ktorý vo svojej tvorbe Linzey zdôrazňuje, je úzko prepojený s pojednaním o teologickej hodnote stvorenia. V tomto pojednaní Linzey upozorňuje, že pokiaľ má stvorenie hodnotu pre Boha, musí

³⁶⁹ Linzey, A. (2018). *Teologie zvířat*, s. 131.

³⁷⁰ Vid' napr. Ž 24: „Hospodinovi patří zem i to, čo ju naplňa, svet i tí, čo ho obývajú. ...“; Ž 115 atď.

mať hodnotu pre človeka. V jadre vzťahovania sa k mimoludskému tvorstvu je preto nevyhnutné: „vážiť si stvorenie, ktoré si váži Boh.“³⁷¹ Na základe tohto tvrdenia Linzey zdôrazňuje, že „ubližovať zvieratám znamená praktické popretie ich vlastnej vnútornej hodnoty.“³⁷²

Ako súčasť stvorenia musíme rozlišovať medzi Božími zámermi, ktoré sa týkajú stvorenia ako Božieho diela, a medzi ľudskými zámermi, ktoré sa, žiaľ, často týkajú len človeka v rámci stvorenia, tvrdí Linzey.³⁷³ V tomto ohľade cituje Bartha, ktorý píše:

„Nevieme, aký konkrétny postoj k mimoludským tvorom môže Boh mať, a teda aká môže byť ich špecifická zvláštnosť v rámci vesmíru ... Môžeme a musíme ich prijať so všetkou náležitou úctou ako spolutorstvo vzhľadom k tajomstvu, do ktorého ich Boh zahalil.“³⁷⁴

Linzey preto pripomína, že Boh má so stvorením bezprostredný vzťah, a preto sa pohľad na zvieratá neobmedzuje len na ľudskú perspektívu, pretože význam mimoludského tvorstva presahuje významové kategórie dané človekom.³⁷⁵ V tomto ohľade uvádza príklad z knihy Jób, v ktorej sa zdôrazňuje ľudská obmedzenosť vo vnímaní komplexnosti sveta. Autori tejto biblickej knihy stavajú Jóba do roviny, v ktorej je zdôrazňovaný práve obmedzený rozmer ľudského premýšľania o podstate sveta. Jóbovi je kladená provokatívna otázka:

³⁷¹ Linzey, A. (2018). *Teologie zvířat*, s. 139.

³⁷² Ibid, s. 146–147.

³⁷³ Ibid, s. 140.

³⁷⁴ Vid' Barth, K. CD. III/2, s. 78, cit. podľa Linzey, A. (2018). *Teologie zvířat*, s. 140.

³⁷⁵ V tomto ohľade uvediem krátke pojednanie od Bircha a Vischera, ktorí pripomínajú, že v inštrumentálnej rovine nazeráme na zvieratá ako na tvory, ktorých hodnota spočíva najmä v miere úžitku, ktorý pre nás predstavujú – tj. sú vnímané predovšetkým ako jedlo, zdroj materiálu, pracovná sila atď. V konfrontácii s takýmto spôsobom nazerania na zvieratá, ktoré im prisudzuje len inštrumentálnu hodnotu, Birch a Vischer píše, že „zvieratá majú svoju vlastnú vnútornú hodnotu, rovnako ako ľudia. Majú hodnotu sami o sebe, voči sebe a voči Bohu. Majú vrodené nutkanie žiť, ktoré vyjadruje akú hodnotu má pre nich ich vlastný život. ... Je pravda, že biblické svedectvo vyzdvihuje ľudí ako bytosti, ktoré sú pre Boha najdôležitejšie. Ale dôrazy, ktoré na to kresťania kladú, odrážajú neobhájiteľnú aroganciu, ktorej zdrojom je nevyvážené čítanie biblického príbehu.“ Vid' Birch, Ch, Vischer, L. (2007). *Život se zvířaty*, s. 62.

„Kde si bol, keď som kládol základy zeme? Povedz, ak niečo rozumné o tom vieš!“³⁷⁶

V nadväznosti na vyššie spomenuté dôrazy sa dostávame k reflexii Božieho vzťahu ku zvieratám. Linzey tvrdí, že Boží vzťah ku zvieratám je vyjadrovaný pojmom veľkorysosti³⁷⁷, a pôsobenie Ježiša Krista napĺňa rozmer veľkorysosti, ku ktorej píše, že „myšlienka veľkorysosti – toho, že sa vyššie obetuje pre nižšie – tvorí jadro i vysoko antropocentrického učenia.“³⁷⁸ V tomto ohľade nadväzuje na Bartha, ktorý vykladá Kristov rozmer služby a obety najmä vo vzťahu k ľuďom, teda antropocentricky. Linzey rozvíja christocentrický dôraz u Bartha a zdôrazňuje, že pokiaľ tvorí paradigma veľkorysej služby jadro kresťanskej lásky k druhým ľuďom „musí to byť zároveň paradigma pre výkon ľudskej vlády nad svetom zvierat.“³⁷⁹

V Novom zákone je niekoľko kľúčových miest, z ktorých sa Linzey vo svojich dôrazoch christocentrickej vlády nad zvieratami inšpiruje. Ako príklad uvádza list Filipanom, v ktorom sa píše o Kristovi v rovine služobníka, a veriaci sú vyzývaní k tomu, aby nasledovali príklad Krista. V liste sa píše:

„Majte v sebe také zmýšľanie, aké zodpovedá životu v Ježišovi Kristovi. On, hoci mal Božiu prirodzenosť, nepridržal sa svojej rovnosti s Bohom, ale zriekol sa jej, keď vzal na seba podobu služobníka a stal sa jedným z ľudí, ponížil sa a stal sa poslušným až na smrť, a to na smrť na kríži.“³⁸⁰

V oblasti služby „tým najmenším“ Linzey pripomína ďalší kľúčový text z evanjelia, v ktorom Kristus vysvetľuje dôležitosť praktizovaného evanjelia v

³⁷⁶ Vid' Jób 38, 1–41.

³⁷⁷ Linzey podrobne rozoberá teologický rozbor veľkorysosti Boha v troch rovinách – Boh ako Stvoriteľ, Boh ako Zmierovateľ, a Boh ako Vykupiteľ. Vid' Linzey, A. (2018). *Teologie zvířat*, s. 130–141.

³⁷⁸ Ibid, s. 56.

³⁷⁹ Ibid.

³⁸⁰ Flp 2, 5–8.

službe druhým, a v závere konštatuje: „Amen, hovorím vám: čokoľvek ste urobili jednému z týchto mojich najmenších bratov, mne ste urobili.“³⁸¹ Linzey v priamej nadväznosti na novozákonné svedectvo píše:

„Práve úplná zraniteľnosť zvierat a tomu odpovedajúca naša absolútna vláda nad nimi sú tým, čo nás podnecuje a núti odpovedať morálnou veľkorysťou. Tvrdím, že ku stvoreniu máme pristupovať rovnako, ako Kristus pristupuje ku nám. Pokiaľ hovoríme o ľudskej nadriadenosti, je to odpovedajúce len dovtedy, dokiaľ tým myslíme nie len Kristovo panovanie, ale taktiež Kristovu službu. Nemôže existovať panovanie bez služby, ani služba bez panovania. Naša zvláštna hodnota v rámci stvorenia tkvie v našej zvláštnej hodnote pre druhých.“³⁸²

Linzey v tomto odseku vyjadruje, že zvieratá sú vo svojej zraniteľnosti odkázané na ľudí, ktorí majú možnosť uplatňovať si nad zvieratami absolútnu moc. Inšpiráciu pre správne uplatňovanie moci vidí v Kristovom príklade tak, ako je uvedený v liste Filipanom, kde Kristus, hoci bol božskej prirodzenosti, sa vzdal svojej rovnosti s Bohom a slúžil ľuďom. Linzey tvrdí, že tento prístup by sme mali aplikovať vo vzťahu ku zvieratám – teda v láske, v službe a v starostlivosti o mimoludské tvorstvo. Hierarchická nadradenosť človeka je podľa Linzeyho oprávnená len vtedy, pokiaľ zahŕňa vládnutie podľa vzoru Ježiša Krista, ktoré je napr. v Matúšovom evanjeliu vyjadruje Kristus nasledovnými slovami:

„Viete, že vládcovia panujú nad národmi a mocnári ich utláčajú. Medzi vami to tak nebude! ... Ani Syn človeka neprišiel dať sa obsluhovať, ale slúžiť a dať svoj život ako výkupné za mnohých.“³⁸³

Hierarchicky vyššie postavenie ľudí v sebe preto nezahŕňa poníženie zvierat na inštrumentálnu úroveň, pretože úloha človeka spočíva práve v tom, že máme slúžiť ostatným bytostiam podľa príkladu Krista. Tento súcitný a láskavý prístup

³⁸¹ Mt 25, 35–40.

³⁸² Linzey, A. (2018). *Teologie zvířat*, s. 57.

³⁸³ Mt 20,25–28.

by mal odzrkadľovať koncept *imago Dei* a Božej lásky ku svetu, ktorým som sa venoval v predošlých častiach tejto práce.

Pre Linzeyho je ďalší dôležitý teologický motív práve Kristova obeta na kríži, v ktorej vníma východisko kresťanskej lásky k mimoludským tvorom. Linzey píše: „mnohí z teológov kládli veľký dôraz na to, že v Kristovi sa mení porozumenie obetí, ale len veľmi málo z nich, ... , z toho vyvodilo radikálne dôsledky pre náš vzťah so zvieratami.“³⁸⁴ Podľa Linzeyho sa v Kristovom pôsobení zásadne mení povaha obety. Kristus zomiera na kríži za ideál lásky, ktorý naplňa svojou obetou. Božie vládnutie prostredníctvom vykúpenia je teda rezignáciou na absolútnu moc, a prejavom sebaobetujúcej sa lásky. Boh sa stáva človekom, aby v mene lásky prežíval slabosť, krehkosť a utrpenie tvorstva. Na základe Kristovej obety Linzey usudzuje, že musíme prehodnotiť koncept ľudskej nadvlády nad svetom, a píše:

„Pokiaľ je Božia moc a všemohúcnosť skutočne vyjadrená vo forme láskyplného sklonenia sa k človeku, nemali by sme si vziať tento postoj za vzor, podľa ktorého by sme sa mali stavať k mimoludskému svetu? Pokiaľ Boh v Kristovi skutočne uzmieruje svet mocou lásky, ... , nemal by tento príklad určovať a motivovať naše uplatňovanie moci voči stvoreniu?“³⁸⁵

Podľa Linzeyho je zarážajúce práve to, že kresťania zdôrazňujú potrebu lásky k bližnému, a dokonca si kladú za vzor Kristovo jednanie, a pritom neaplikujú tento model súcitnej lásky ako vzor vlády ku svetu a k mimoludskému tvorstvu. V Novom zákone je podľa Linzeyho starozákonný motív správcovstva nad svetom zvýraznený v Kristovom príklade. V systematickej reflexii Nového zákona je preto kladený zásadný dôraz na milujúcu lásku a službu: „pokiaľ prisúdime Kristovmu morálnemu príkladu plnú

³⁸⁴ Linzey, A. (2018). *Teologie zvířat*, s. 144.

³⁸⁵ Ibid.

váhu, potom môžeme odôvodnene tvrdiť, že jedinečné morálne schopnosti človeka od neho vyžadujú milujúci a úctivý vzťah ku svetu prírody.“³⁸⁶

V záujme toho, aby sme si vážili hodnotu stvorenia, sa podľa Linzeyho musíme usilovať o zabraňovanie zla v akejkol'vek podobe, a aktívne podporovať dobro tým, že budeme vyjadrovať najvyššie morálne jednanie, ktorého sme ako ľudia schopní. Podľa Linzeyho si tak máme neustále dávať pozor: „aby nám naše vlastné morálne a teologické zdôvodnenie neposkytlo základ k ospravedlneniu morálnej zvrátenosti voči stvorenému svetu.“³⁸⁷

Linzey tak zdôrazňuje, že vo vzťahu ku zvieratám máme povinnosť slúžiť formou milosrdnej lásky, nakoľko je to zodpovedajúci model, ktorý reflektuje Krista vo vzťahu ku nám. Christocentrická vláda, ktorá má za základný vzor Kristovu uskutočňovanú vládu vo svete, v sebe vyjadruje kľúčový motív kresťanstva – službu druhým, a sebaobmedzujúcu, neegocentrickú lásku, ktorá sa sústreďuje na „tých najmenších“³⁸⁸. Takáto láska je v priamom rozpore s mocenským a inštrumentálnym jednaním s tvorstvom, ktoré má vo svojom jadre len záujmy človeka. V závere preto uvediem Linzeyho výzvu, ktorou pomenováva urgentnosť christocentrického prístupu ku zvieratám:

„Vtedy, a jedine vtedy, keď sa vzdáme svojej modloslužobnej moci, ktorá nie je ničím iným, než tyraniou nad Božím dobrým stvorením, si budeme zasluhovať morálne panovanie nad všetkým, čo nám Boh zaslúbil.“³⁸⁹

2.3.2. Teologická reflexia Linzeyho prístupu

³⁸⁶ Ibid, s. 145.

³⁸⁷ Ibid, s. 154.

³⁸⁸ Mt 25, 35–40.

³⁸⁹ Linzey, A. (2018). *Teologie zvierat*, s. 204.

Jednotlivé christocentrické dôrazy u Linzeyho reflektuje aj Zámečník, ktorý rozvíja christocentrický prístup vo vzťahu k mimoludskému tvorstvu cez rozmer „analogickej imaginácie“³⁹⁰, v ktorej je Kristovo poslanstvo kontextualizované v súvislosti s výzvami dnešného sveta. Pri jednotlivých výzvach sa v tomto prístupe vychádza zo základnej paradigmy, a síce, že v kontexte Ježišovho pôsobenia a života nemôžeme prisudzovať absolútny význam jednotlivým výrokom, ale „celistvosti Ježišovho života, vrátane jeho činov.“³⁹¹ Podľa Zámečníka nám Kristov život v reflexii súcitu, ktorý je sprevádzaný starostlivosťou o trpiacich, môže poskytnúť základný rámec pre etické úvahy o vhodnom zaobchádzaní s mimoludským tvorstvom.

Zámečník stavia svoj prístup analogicky k Linzeyho teologickému prínosu, a navrhuje, aby bol základným vzorom etického jednanja „súcit spojený so starostlivosťou o trpiacich.“³⁹² Kristus, ktorý prejavuje hlboký súcit³⁹³ v prípadoch, kedy sa stretáva s núdznyimi, by mal byť pre nás, podľa Zámečníka,

³⁹⁰ Zámečníkov základný argument spočíva v tom, že nasledovanie Krista neznamena napodobňovanie jeho konkrétnych činov, ale nachádzanie inšpirácie v Kristovej morálnej praxi pomocou "analogickej imaginácie," ktorá umožňuje kresťanskej etike zostať vernou a zároveň kreatívnu pri prispôsobovaní sa novým okolnostiam a novému kontextu. V tomto ohľade vychádza Zámečník z viacerých teológov, napr. z prínosu amerického teológa a etika Williama C. Spohna (1944–2005), ktorý tvrdil, že Ježiš nepriniesol večné morálne pravdy ani jednotný spôsob života na replikovanie, ale stanovil vzory, ktoré môžu byť flexibilne a verne aplikované do nových okolností. Vid' Zámečník, J. (2023). „*And When He Saw Him, He Had Compassion*“, s. 35.

³⁹¹ Ibid, s. 23. Zámečník v tejto súvislosti uvádza kritickú reflexiu Linzeyho hypotézy, ktorú predstavil v knihe *Teológia zvierat*. Linzey sa v tejto hypotéze, v reflexii na pasáž v evanjeliách, kde je Kristus vyobrazený ako konzumuje ryby, snažil vysvetliť tento príbeh cez nedostatok proteínu, ktorý v geografickej oblasti Judska a Izraela v tom čase chýbal. Avšak Kristus veľmi pravdepodobne konzumoval mäso, o čom napr. svedčí jeho účasť na hostinách, a preto je Linzeyho hypotéza o Kristovi podľa Zámečníka len ťažko obhájitelná. Zámečník zdôrazňuje že „jadro Linzeyho prístupu je v jeho dôrazoch teologicky oveľa silnejšie, než zmienené hypotézy (o Kristovi).“ Ibid, s. 30.

³⁹² Ibid, s. 35.

³⁹³ Príbehy o Ježišovi, ktorý je vnútorne zasiahnutý utrpením a prejavuje súcit, nachádzame v jednotlivých evanjeliách. Vid' napr. Mt 20,34: „Ježiš sa zľutoval nad nimi a dotkol sa ich očí.“; Mk 1,41: „Ježiš sa nad ním zľutoval, vystrel ruku, dotkol sa ho ...“; Luk 7,13: „Keď ju Pán uzrel, prišlo mu jej ľúto ...“; Jn 11,33: „Keď Ježiš videl, že plače a že plačú aj Židia, ktorí prišli s ňou, zachvel sa v duchu ...“ atď.

morálnym a etickým vzorom jednania, a to ako u ľudí, tak u zvierat. Zámečník pripomína, že Kristus je v Novom zákone „vnútorne zarmútený utrpením druhých.“³⁹⁴ Nasledovať Krista teda znamená učiť sa súcitu, a konať na základe motivácie, ktorú v nás súcit vzbudzuje. Inými slovami, byť súcitný znamená byť všímavý voči potrebe „tých najmenších“³⁹⁵. V tomto ohľade Zámečník uvádza príbeh o milosrdnom Samaritánovi³⁹⁶ a upozorňuje, že jeho jednanie bolo motivované predovšetkým súcitom. Typ motivácie, ktorý je vykreslený v príbehu o Samaritánovi podľa Zámečníka ukazuje, že

„súcit, ktorý je sprevádzaný starostlivosťou o trpiacich v sebe nesie ďalšie hodnoty a tak i ďalšie kritériá, predovšetkým sebaobmedzenie pre druhých a morálnu citlivosť, ktoré sú antitezou voči sebastrednosti, narcizmu, a morálnej slepote.“³⁹⁷

Zámečník tak upozorňuje, že v Linzeyho teologickom prínose je významným motívom práve rozmer milosrdenstva, ktorý by mal byť vzorom pre etické jednanie kresťanov. Tento rozmer je príznačný pre už spomínanú teológiu oslobodenia, ktorá zahŕňa dôrazy zamerané priamo na trpiacich a núdzných, ktoré motivujú k aktívnej a angažovanej pomoci na báze súcitu a milosrdenstva proti nespravodlivosti a krutosti v tomto svete.³⁹⁸

V závere tejto podkapitoly uvediem pojednanie o súcite, ktoré podľa Zámečníka vytvára spojitosť medzi nasledovaním Krista a angažovanou etikou vo vzťahu ku zvieratám. Zámečník píše:

„Pokiaľ prijmeme súcit, sprevádzaný starostlivosťou o trpiacich ako vodiaci etický princíp, potom je ťažké sa vyhnúť záveru, že všade tam, kde naše činy alebo nečinnosť spôsobujú alebo umožňujú zbytočné utrpenie, sa sami nachádzame v konflikte s týmto christocentricky

³⁹⁴ Zámečník, J. (2023). *„And When He Saw Him, He Had Compassion“*, s. 36.

³⁹⁵ Mt 25, 35–40.

³⁹⁶ Lk 10,30–37.

³⁹⁷ Zámečník, J. (2023). *„And When He Saw Him, He Had Compassion“*, s. 38.

³⁹⁸ Ibid, s. 37.

ukotveným kritériom.³⁹⁹

2.4. Zhrnutie kapitoly

Mojim hlavným cieľom v tejto kapitole bola systematická reflexia biblického konceptu vlády nad svetom a nad mimofudským tvorstvom. Mojim zámerom bolo kriticky zhodnotiť teologické dôrazy, ktoré ovplyvnili pohľad kresťanskej tradície na vnímanie vzťahu človeka k prírode a k mimofudskému tvorstvu. V súvislosti s interpretáciou pojmu „vládnutia“ som sa zamerlal na predstavenie etických prístupov, ktoré vychádzajú z christocentrického dôrazu na aktívnu a angažovanú lásku voči stvorenstvu.

V podkapitole 2.1. s názvom *Biblické poverenie k vláde nad svetom* som sa zaoberal analýzou biblického poverenia správy sveta, konkrétne v reflexii pojmu „vládnutia“ a v aplikácii tohto pojmu. V podkapitole 2.1.1. s názvom *Naplňte zem a podmaňte si ju* som rozoberal biblický koncept múdrej a spravodlivej vlády nad svetom, ktorá vo svojom jadre zahŕňa dôraz na zodpovednú správu územia. Biblickí autori vnímali úctu k zemi ako k majetku Boha, a zdôrazňovali potrebu spravovať zverené územie s pokorou a múdrosťou. Kriticky bola vnímaná egocentrická a deštruktívna vláda, ktorá ničí a vykorisťuje zverené územie. Ďalej som sa v časti 2.1.2. s názvom *Boží obraz ako vzor vlády* zaoberal ontologickou podstatou, ktorá plynie z biblického poverenia vlády nad svetom, a jej spojením s Božím obrazom v človeku. Významným motívom v koncepte *imago Dei* bol dôraz na aktívnu lásku a spoluúčasť v tvorivom procese, vyplývajúcu poverenia podmaniť si zem a vládnuť nad ňou.

V podkapitole 2.2. s názvom *Vládnutie v prítomnosti hriechu* som sa

³⁹⁹ Ibid, s. 40.

venoval niektorým vplyvom v dejinách kresťanského myslenia, ktoré prispeli k antropocentrickému a k inštrumentálnemu pohľadu na prírodu a mimofudské tvorstvo. V podkapitole 2.2.1. s názvom *Augustín, Akvinský, Descartes* som sa zaoberal dualistickými a hierarchickými dôrazmi, ktoré prevládli v Západnej kresťanskej tradícii, a zásadne ovplyvnili teologický výklad poverenia vlády nad svetom a nad mimofudským tvorstvom. Tento pohľad sa ešte zvýraznil v inštrumentálnej aplikácii tohto poverenia, a to vplyvom narastajúcich dôrazov na ľudskú dominanciu v období humanizmu a osvietenstva. V nasledujúcej podkapitole 2.2.2. s názvom *Environmentálny hriech* som sa venoval konceptu environmentálneho hriechu, a jeho vplyvom na vzťah s Bohom, s prírodou a s mimofudským tvorstvom. V tejto časti som sa tiež zaoberal reflexiou ekologickej krízy, ktorú má za následok egocentrická, mocenská a inštrumentálna interpretácia pojmu „vlády“ nad svetom. Taktiež som ukázal niektoré príklady z dejín kresťanstva, v ktorých bola prítomná hierarchická snaha o zvýraznenie nadradenosti človeka, ktorá mala za následok ponižovanie a mocenskú nadvládu.

V záverečnej podkapitole 2.3. s názvom *Christocentrický prístup* som sa zaoberal prínosom Linzeyho v oblasti teológie zvierat a aplikáciou jednotlivých dôrazov v kontexte systematickej teológie a teologickej etiky. V podkapitole 2.3.1. s názvom *Christocentrický prístup ako vzor vlády* som sa venoval hlavnému argumentu Linzeyho, tj. že Božie vládnutie sa prejavuje najmä vo forme lásky, služby a sebaobetovania, a preto by sme mali aplikovať vzor, ktorý je vyjadrený v pôsobení Ježiša Krista aj vo vzťahu ku zvieratám. V poslednej podkapitole 2.3.2. s názvom *Teologická reflexia Linzeyho prístupu* som sa zaoberal teologickým prínosom Zámečníka, ktorý zdôrazňoval v Kristovom príklade najmä súcit sprevádzaný angažovanou láskou. Zámečníkove rozšírenie Linzeyho christocentrického prístupu vo svojom jadre vyjadruje, že

nasledovanie Ježiša Krista znamená konať súcitne a milosrdne, čo je zároveň kľúčovým kritériom pre etické jednanie v kontexte vzťahu k zvieratám.

3. Veľkochovy: peklo na zemi

V poslednej kapitole tejto práce sa zameriam na priblíženie krutosti na zvieratách, ktorá sa odohráva na denno-dennej báze vo veľkochovoch. V podkapitole 3.1. s názvom *Emočný a sociálny život zvierat* predstavím v záujme uvedenia do života zvierat základné pojednanie o emočnom, sociálnom a fyziologickom prežívaní zvierat. Následne predstavím v podkapitole 3.2. s názvom *Zvieratá pod krutovládou človeka* koncept veľkochovov, ako aj základné uvedenie do industriálneho chovu zvierat. Jednotlivé praktiky vo veľkochovoch podrobnejšie rozpišem v podkapitole 3.2.1. s názvom *Individuálny rozmer utrpenia zvierat*, v ktorej priblížim spôsob, akým sa vo veľkochovoch ľudia vzťahujú k vybraným druhom zvierat – konkrétne ku sliepkam a kohútom (hydina), ku prasniciam a prasatám (ošípané) a k býkom a kravám (dobytok). V podkapitole 3.2.2. s názvom *Ničenie celej zeme* ukážem dopad veľkochovov v súvislosti s drancovaním životného prostredia. V poslednej podkapitole 3.3. s názvom *Etické implikácie v reflexii environmentálnej teológie*, uvediem moje vlastné kritické zhodnotenie, ktorým budem reflektovať existenciu veľkochovov v kontexte jednotlivých dôrazov, ktoré plynú z environmentálnej teológie a teologickej etiky, a budem vychádzať z predošlých dvoch kapitol tejto práce.

V tejto kapitole sa nezaobieram mnohými ďalšími aspektmi, ktoré súvisia s ľudským antropocentrickým a inštrumentálnym vykorisťovaním sveta a mimoludského tvorstva. Mojou primárnou snahou v tejto kapitole je ukázať rozpor s dôrazmi environmentálnej teológie, a to na príklade praktického dopadu veľkochovov, a len v súvislosti s živočíšnou výrobou. Za týmto cieľom som si zvolil vybrané skupiny zvierat, pričom som si vedomý, že vykorisťovanie zvierat je omnoho širšie a komplexnejšie, než konkrétny výsek, ktorý som pre účely tejto práce zvolil.

3.1. Emočný a sociálny život zvierat

V predošlej kapitole som spomínal niektoré negatívne dôrazy, ktoré prevládli vo vnímaní mimofľudského tvorstva. Okrajovo spomeniem napr. mechanistický a karteziánsky naratív v období osvietenstva, v ktorom sa zdôrazňovalo, že zvieratá nemôžu pociťovať bolesť, pretože sú to len „stroje“ bez duše, tvory „nižšieho vedomia“, ktoré sú len „prostriedkami k účelu“ pre človeka. Toto myslenie je, žiaľ, prítomné dodnes, a na filozoficko-teologickej báze stále legitimizuje kruté a nezmyselné zaobchádzanie so zvieratami. V nasledujúcich riadkoch sa budem venovať základnému predstaveniu zvierat v súvislosti s emočným prežívaním, a tiež napr. v schopnosti vytvárať sociálne interakcie.

Renomovaný americký biológ a kognitívny etológ, Marc Bekoff (1945)⁴⁰⁰, v knihe s názvom *Na zvieratách záleží (Na zvířatech záleží)*⁴⁰¹ vysvetľuje, že

„mnohé zvieratá cítia – fyzicky i psychicky – bolesť, majú strach alebo trpia, keď sú držané v zajatí alebo keď sú vystavené hladovaniu, sociálnej izolácii, fyzickému obmedzovaniu či bolestivým situáciám, z ktorých nie je úniku.“⁴⁰²

Mnohé druhy zvierat, vrátane cicavcov, vtákov a rýb, majú rúrkovú nervovú sústavu, a preto zvieratá – rovnako ako ľudia – reagujú na bolesť rôznymi spôsobmi, napríklad zmenou správania, vyhýbaním sa zdroju bolesti,

⁴⁰⁰ Marc Bekoff pôsobil dlhé roky ako profesor ekológie a evolučnej biológie na Univerzite v Colorade. Ako biológ sa zameriava na štúdium emócií a kognitívnych schopností u zvierat, a vo svojej tvorbe reflektuje aj etické otázky týkajúce sa zaobchádzania so zvieratami. Vid' Thinking Animals United. (2019). *Marc Bekoff, PhD*. Dostupné na <https://www.thinkinganimalsunited.org/presenter/marc-bekoff/>.

⁴⁰¹ Bekoff, M. (2009). *Na zvířatech záleží: biolog vysvětluje, proč zacházet se zvířaty s respektem a soucitem*. Praha: Triton. ISBN: 978-80-7387-322-6.

⁴⁰² Ibid, s. 84.

vokalizáciou alebo fyziologickými reakciami.⁴⁰³ Singer v tejto súvislosti pripomína, že „nervové systémy zvierat sa vyvíjali rovnako ako naše, a spoločné dejiny vývoja človeka a ostatných živočíchov „sa v skutočnosti neodchýlili, dokiaľ neboli hlavné rysy nervových systémov na svete.“⁴⁰⁴ Birch a Vischer pripomínajú, že

„moderné vedomosti o zvieratách, založené na výskumoch zvieracieho správania, sú v priamom protiklade k názorom Aristotela, Augustína a Akvinského, ktoré ovládali myslenie o zvieratách po tak dlhú dobu.“⁴⁰⁵

*Americká veterinárska lekárska asociácia (American Veterinary Medical Association)*⁴⁰⁶ zostavila „na základe podobnosti vo fyziológii medzi ľuďmi a zvieratami“⁴⁰⁷ jednotlivé typy utrpenia u zvierat, ktoré sú nasledovné:

„Bolesť: nepríjemná zmyslová a emocionálna skúsenosť spojená s poškodením častí tela; Tieseň: stav, v ktorom zviera nie je schopné prispôbiť sa zmenenému prostrediu ... alebo zmenenému vnútornému stavu ... ; Nepokoj: stav, v ktorom sa zviera nedokáže prispôbiť novému prostrediu ... ; Úzkosť: stav zvýšenej bdlosti a ostražitosti, ktorý je vyvolaný neznámym nebezpečím ... ; Strach: odpoveď na prítomnosť známeho nebezpečia ...“⁴⁰⁸

Birch a Vischer dodávajú, že zviera môže súčasne prežívať viaceré zo stavov utrpenia.

Okrem schopnosti prežívať emócie spojené s bolesťou a utrpením, Bekoff taktiež popisuje aj emocionálne prežívanie prítomné napr. u svorkových cicavcov, ktoré tvoria sociálne skupiny, a píše:

⁴⁰³ Ibid, s. 77–87.

⁴⁰⁴ Singer, P. (2001). *Osvobození zvířat*, s. 23.

⁴⁰⁵ Birch, Ch, Vischer, L. (2007). *Život se zvířaty*, s. 48.

⁴⁰⁶ American Veterinary Medical Association. (2024). *Animal health and welfare*. Dostupné na <https://www.avma.org/resources-tools/animal-health-and-welfare>.

⁴⁰⁷ Birch, Ch, Vischer, L. (2007). *Život se zvířaty*, s. 53.

⁴⁰⁸ Tento zoznam je z roku 1997. Cit. podľa Birch, Ch, Vischer, L. (2007). *Život se zvířaty*, s. 53.

„Zvieratá prežívajú i nesmiernu radosť – keď sa hrajú, keď sa zdravia s kamarátmi, keď sa vzájomne starajú o svoju srst', alebo keď sú vypustené z obmedzujúcich priestorov. Zdá sa, že zvieratá sa tešia už len zo zistenia, že ostatní majú radosť. Radosť je nákazlivá.“⁴⁰⁹

Bekoff uvádza charakteristické správanie, akým zvieratá dávajú najavo emócie spojené s radosťou, a píše, že zvieratá pri prejavovaní radosti komunikujú vlastným jazykom, napríklad tak, že „pradú, štekajú či kňučia spokojnosťou.“⁴¹⁰ Ako príklad uvádza psov hyenových, ktorí sa navzájom zdravia „kňučaním, šantivou chôdzou a vrtuľovým vrtením chvostu,“⁴¹¹ a taktiež uvádza príklad z pozorovania vlkov a kojotov, ktorí sa po vzájomnom odlúčení zdravia tým, že „si olizujú navzájom ňufáky, prevaľujú sa po zemi a trepú pritom nohami,“⁴¹² čo sú viditeľné znaky prežívania intenzívnej radosti. Zámerne udávam príklad so psovými šelmami, pretože do tejto kategórie patrí aj pes domáci, domestikovaná podoba vlka dravého, ktorý je zároveň jedným z najzastúpenejších zvierat v domácnostiach, pričom mnohí ľudia majú so psami vyvinuté komplexné vzťahy.⁴¹³

Podobné prejavy radosti Bekoff popisuje aj v procese hry, ktorá je príznačná pre ľudí, i pre zvieratá. Bekoff píše:

„Pri hre si zvieratá užijú veľa radosti. Dokážu sa do hry hlboko ponoriť, majú zo svojich akrobatických kúskov pôžitok a potešenie ... Lastovičky smaragdové napríklad stúpajú závratnou rýchlosťou do neba,

⁴⁰⁹ Bekoff, M. (2009). *Na zvieratech záleží*, s. 82.

⁴¹⁰ Ibid.

⁴¹¹ Ibid.

⁴¹² Ibid.

⁴¹³ Kocian upozorňuje na paradoxný rozmer, ktorý je v tejto súvislosti prítomný v dnešnom svete, a píše: „Veľa ľudí má doma psíka alebo mačičku, ktoré považujú za členov rodiny, za svojich blízkych, za domácich miláčikov. Považujú sa za milovníkov zvierat, a rozčulujú sa nad tým, ako môže niekto týrať zvieratá, alebo sa ku nim správať nepekne. Zároveň ale nepremýšľajú nad tým, že iné zvieratá sú chované často v neetických podmienkach, kde strádaajú, a potom sú zabíjané na mäso. ... V tomto postoji je vnútorný rozpor, schizofrénia alebo farizejstvo. Vytesňujú sa pritom napríklad dobre známa skutočnosť, že prasa, ktoré konzumujeme, je inteligentnejšie než pes, ktorého milujeme.“ Kocian, M., Senft, L. (2023). *Žehnám veškeré Boží havěti*, s. 211.

prenasledujú sa navzájom, zápasia v tráve. ... Bizóny boli videné ako vybiehajú na ľad, kľžu sa po ňom a vzrušene pritom bučia.“⁴¹⁴

Bekoff upozorňuje, že behom hry sa aktivizujú rozsiahle oblasti mozgu, pričom dochádza ku chemickým zmenám, čo je podľa početných štúdií jedným z dôvodov, pre ktorý sa uchylujú ľudia i zvieratá do procesu hry, a píše:

„Chlapec a jeho pes, ktorí sa spolu hrajú na dvore, sa nielen hrajú – obaja cítia z tejto činnosti potešenie. ... S hrami sú spojené aj opioidy. Tieto neurochemikálie súvisia s pocitom uvoľnenia či ‚sociálnej pohody‘, ktoré sú pre hru nevyhnutné.“⁴¹⁵

K oblasti emócií sa taktiež viaže aj sociálny život, nakoľko emócie hrajú zásadnú úlohu v interakciách a vo vzťahoch. Emócie fungujú ako komunikačný nástroj, ktorý napr. nám ako ľuďom umožňuje vyjadriť náš vnútorný stav prežívania, ale taktiež pomáhajú budovať a upevňovať sociálne väzby, dávať najavo empatiu a porozumenie, vyjadriť ľútosť atď.⁴¹⁶ V tejto súvislosti plnia emócie rovnakú úlohu aj u zvierat, najmä u vyspelejších druhov.⁴¹⁷⁴¹⁸ Bekoff pripomína, že „mnohé zvieratá prejavujú hlboký zármutok nad stratou či neprítomnosťou blízkeho druha či milovaného partnera.“⁴¹⁹ Ako príklad uvádza

⁴¹⁴ Bekoff, M. (2009). *Na zvieratech záleží*, s. 82.

⁴¹⁵ Ibid, s. 82–83.

⁴¹⁶ Psychology Today. (2016). *The Function of Emotions*. Dostupné na <https://www.psychologytoday.com/us/blog/anger-in-the-age-entitlement/201612/the-function-emotions>.

⁴¹⁷ Phys.org. (2005). *Animals and Human Experience the Same Emotions*. Dostupné na <https://phys.org/news/2005-09-animals-human-emotions.html>.

⁴¹⁸ Drewermann uvádza v súvislosti s emóciami zásadný nesúlad, ktorý vyplýva z ľudskej deštruktívnej činnosti vo vzťahu ku gorilám a šimpanzom, a píše, že „naši najbližší príbuzní, gorily a šimpanzy, disponujú rovnakými vrozenými gestami ako ľudia: smejú sa a plačú, prejavujú radosť i strach, dokážu byť nežní aj nahnevaní a v spánku sa im zdajú sny. Kde sme vlastne vzali tú trúfalosť, že sme týmto živým bytostiam, ktorých inteligencia a citový repertoár odpovedá približne stavu našich vlastných predkov pred zhruba dvoma miliónmi rokov, brutálne zničili ich životný priestor a nakoniec odsúdili niekoľko málo prežívších exemplárov k večnému zajatiu?“ Drewermann, E. (1998). *O nesmrteľnosti zvierat*, s. 45.

⁴¹⁹ Bekoff, M. (2009). *Na zvieratech záleží*, s. 81.

záznam z výskumu významnej anglickej bioložky Jane Goodalovej (1934)⁴²⁰, ktorá sa celoživotne zaoberala pozorovaním primátov. Goodalová popisuje emočný stav trúchlenia u mladého šimpanza Flinta, ktorému zomrela jeho matka Flo. Tento mladý šimpanz prestal v reakcii na trúchlenie prijímať potravu, vyčlenil sa zo skupiny ostatných šimpanzov, a nakoniec zomrel. Goodalová k tomu píše:

„Nikdy nezabudnem na scénu, keď sa tri dni po Floinovej smrti Flint vyšplhal na vysoký strom pri potoku. Kráčal po jednej vetve, potom sa zastavil a znehybnel, a pozeral do prázdneho hniezda. ... Potom náhle skupinu opustil a zamieril k miestu, kde zomrela Flo, a tam upadol do ešte hlbšej depresie. ... Flint bol stále apatickejší, odmietal jedlo a v dôsledku oslabeného imunitného systému ochorel. Keď som ho videla naposledy živého, mal prázdny pohľad, bol vychudnutý, úplne zdecimovaný, schúlený v priestore, kde zomrela Flo. ... Pokúsil sa vzbudiť, potom sa ale schúlil do kľbka a už nikdy sa nepohol.“⁴²¹

Bekoff v tejto súvislosti spomína taktiež emočné trúchlenie prítomné u husi divej, ktorá po strate svojho partnera vykazuje všetky známky intenzívneho smútku, ako napr. skleslosť, zvesenie hlavy, apatiu atď. Taktiež spomína nárek uškatcov po útoku kosatiek na ich mláďatá, trúchlenie delfínov nad stratou mláďaťa, alebo slonie pohrebné rituály, ku ktorým píše:

„Slony zase celé dni držali tichú stráž nad mŕtvym novorodencom a pomaly triasli zvesenými hlavami a ušami. ... Mladé slony, ktoré sa stali svedkami zabitia vlastnej matky, sa často prebúdzajú s nárekom.“⁴²²

⁴²⁰ Jane Goodalová je celosvetovo uznávaná vedkyňa, ktorá sa vo svojej vedeckej činnosti zaoberala podrobným skúmaním života primátov, a viedla vyše 60 rokov dlhý výskum šimpanzov v Tanzánii. Na stránkach inštitútu Jane Goodalovej sa píše: „Objav Dr. Jane Goodalovej z roku 1960, že šimpanzy vyrábajú a používajú nástroje, sa považuje za jeden z najväčších úspechov vedeckého bádania dvadsiateho storočia. Jej terénny výskum v Gombe transformoval naše porozumenie šimpanzov a predefinoval vzťah medzi ľuďmi a zvieratami spôsobmi, ktoré naďalej ovplyvňujú celý svet.“ Jane Goodall Institute. (2024). *About Jane*. Dostupné na <https://janegoodall.org/our-story/about-jane/>.

⁴²¹ Cit. podľa Bekoff, M. (2009). *Na zvieratech záleží*, s. 81.

⁴²² Ibid, s. 81–82.

U zvierat sú tak nepochybne prítomné pokročilé emócie, ku ktorým Bekoff uvádza, že „čím ďalej zvieracie emócie sledujeme a čím otvorenejšie prijímame ich existenciu, tým viac rozumieme fascinujúcemu emocionálnemu životu zvierat.“⁴²³

Okrem toho, že zvieratá sú schopné pociťovať bolesť a radosť, je možné hovoriť aj o vedomí zvierat. Mnohé zvieratá majú komplexnú a zložitú sieť nervového systému a senzorického vnímania, ktorá im umožňuje, aby si svoje jednanie uvedomovali.⁴²⁴ V tomto ohľade uvádzajú Birch a Vischer napr. komunikáciu opíc, ktoré rozlišujú jednotlivé druhy predátorov, a vo svojej komunikácii majú rozvinuté priradovanie významov k symbolom. Gestá, ktorými komunikujú, „nie sú len podivuhodne podobné tým našim, ale opice ich taktiež používajú v podobných situáciách a majú teda nepochybne podobný význam.“⁴²⁵ Nedávny výskum vorvaňov tuonosých ukázal, že tieto zvieratá, ktoré majú komplexný sociálny život, vydávajú pod vodou zvuky podobné klikom, pričom vedci tvrdia, že rytmus, tempo a trvanie týchto klikov je podobné morzeovke, pričom vorvane používajú tento spôsob dorozumievania na identifikáciu svojich členov, na rozhodovanie, na koordináciu úloh atď.⁴²⁶ Nedávno obletela svet informácia o sumatrianskom orangutanovi, ktorý si vyliečil veľkú ranu na líci pomocou pasty, ktorú svojpomocne vyrobil z rastlín, čo je prvý zaznamenaný prípad vo voľnej prírode, kedy zviera vedome použilo

⁴²³ Ibid, s. 83.

⁴²⁴ Birch, Ch, Vischer, L. (2007). *Život se zvířaty*, s. 49.

⁴²⁵ Ibid, s. 50.

⁴²⁶ Výskum vedcov z *Massachusettského technologického inštitútu (Massachusetts Institute of Technology)* dokázal, že tieto kliky sú oveľa komplexnejšie, než sa pôvodne myslelo, a vorvane tak majú vytvorenú vlastnú abecedu. Vid' BBC. (2024). *Sperm whales have their own alphabet scientists say*. Dostupné na <https://www.bbc.co.uk/newsround/68975995>.

liek na ošetrenie zranenia.⁴²⁷ Vyspelejšie druhy zvierat sú taktiež schopné pokročilých mentálnych úkonov⁴²⁸.

Birch a Vischer spomínajú niekoľko dôvodov, pre ktoré je zvieratám vo vedeckých kruhoch prisudzované vedomie:

„1. Ich správanie je podobné nášmu správaniu, o ktorom vieme, že je vedomé. 2. Ich fyziológia a biochémia je podobná tej našej. 3. Adaptabilné správanie sa vysvetľuje jednoduchšie a priamočiarejšie, pokiaľ pripustíme, že je vedomé. ...“⁴²⁹

Bekoff v tomto kontexte pripomína, že hlavnou deliacou čiarou v minulosti bola medzi ľuďmi a zvieratami najmä schopnosť reči, avšak „keď sa zistilo, že reč používajú k vzájomnej komunikácii aj iné zvieratá, prestala plniť funkciu spoľahlivého meradla.“⁴³⁰ Ďalšou deliacou čiarou bola schopnosť využívať nástroje, ale aj v tomto prípade sa vo výskumoch ukázalo, že ani táto deliaca čiara neobstojí, pretože „nástroje vie používať mnoho zvierat, vrátane vtákov.“⁴³¹ Okrem schopnosti reči a schopnosti využívať rôzne nástroje, Bekoff pripomína, že niektoré zvieratá, ako napr. šimpanzy, delfíny, slony atď.

⁴²⁷ Výskumný tím v Národnom parku v Indonézii pozoroval orangutana menom Rakus, ako si liečil veľkú ranu na líci pomocou pasty z rastliny, ktorá má protizápalové a antibakteriálne účinky. Po aplikácii sa rana do mesiaca zahojila. Vedci dospeli k záveru, že Rakus vedel, že rastlina má liečivé účinky, nakoľko orangutany konzumujú túto rastlinu veľmi zriedkavo, a taktiež ju orangutan konzumoval konzistentne po dlhší čas. Vid' BBC. (2024). *Wounded orangutan seen using plant as medicine*. Dostupné na <https://www.bbc.com/news/science-environment-68942123>.

⁴²⁸ Japonský vedec Tetsuro Matsuzawa zistil, že šimpanzy môžu mať lepšiu krátkodobú pamäť než ľudia. Na konferencii *Americkéj asociácie pre vedecký pokrok (American Association for the Advancement of Science)* ukázal video, v ktorom šimpanz Ayumu dokázal správne identifikovať a zapamätať si pozície čísel od 1 do 9 na obrazovke, ktoré sa po chvíli stratili. Tento výnimočný výkon je pre bežných ľudí nemožný, avšak šimpanzy v tomto teste excelovali. Tieto schopnosti im pomáhajú prežiť v divočine, kde musia robiť rýchle a komplexné rozhodnutia. Vid' Live Science. (2013). *Chimps Have Better Short-term Memory Than Humans*. Dostupné na <https://www.livescience.com/27199-chimps-smarter-memory-humans.html>.

⁴²⁹ Birch, Ch, Vischer, L. (2007). *Život se zvířaty*, s. 51.

⁴³⁰ Bekoff, M. (2009). *Na zvířatech záleží*, s. 66.

⁴³¹ Ibid.

preukazujú aj schopnosť uvedomovať si samé seba v zrkadle, čo je ďalší stupeň sebareflexie.⁴³² V tomto ohľade Bekoff píše:

„Pokiaľ prihliadneme k niektorým základným a všeobecne prijímaným biologickým názorom, potom je predstava, že sme jediným druhom na tejto planéte, ktorého príslušníci majú vedomie seba samých, neudržateľná. Napriek tomu, že sa od ostatných druhov výrazne líšime, je nepravdepodobné, že sme jediným druhom, ktorý si uvedomuje seba samých a je schopný myslieť, cítiť bolesť, mať strach a trpieť.“⁴³³

V závere úvodného pojednania o emočnom, sociálnom a fyziologickom prežívaní zvierat, uvediem niektoré základné etické dôrazy, ktoré podľa Bircha a Vischera plynú z moderných vedeckých poznatkov. I keď máme v súčasnosti komplexnú znalosť o zvieratách, a v oblasti vedeckého poznávania zvierat sme zásadne pokročili, sú životy zvierat a s tým spojená úcta voči základným potrebám zvierat vo veľkochovoch drasticky pošliapované.⁴³⁴ V istom zmysle sa tak nachádzame v paradoxnej situácii – síce vieme oveľa komplexnejšie vypovedať o našej biologickej spojitosti so zvieratami, než napr. biblický človek, no napriek tomu sme v oblasti úcty ku zvieratám v zásadne inej situácii, ktorú autori Birch a Vischer reflektujú tým, že zvieratá sa stali objektmi ľudského inštrumentálneho jednanja, sú pozbavené vnútornej hodnoty, a preto sú „výroky Biblie v tak príkrom rozpore s perspektívami moderného veku, že návrat ku nim sa zdá takmer nemožný.“⁴³⁵ Birch a Vischer taktiež konštatujú, že

⁴³² Ibid, s. 78.

⁴³³ Ibid.

⁴³⁴ Významný český profesor zoológie a zakladateľ českej etológie Zdeněk Veselovský (1928–2006) v tejto súvislosti konštatuje, že „veľkochovy zvierat sa bohužiaľ stali aj dokladom najhlbšieho úpadku morálneho vzťahu človeka k živým tvorom za celú dobu ich vzájomnej existencie.“ Vid' Veselovský, Z. (2000). *Člověk a zvíře*. Praha: Academia. ISBN: 80-200-0756-3, s. 8.

⁴³⁵ Birch, Ch, Vischer, L. (2007). *Život se zvířaty*, s. 41. Zvieratá v komplexoch veľkochovov stratili akúkoľvek vnútornú hodnotu, a tento fenomén je odzrkadľovaný aj tým, že podiel konzumácie zvierat drasticky vzrástol v porovnaní s obdobím pred industriálnou revolúciou. Birch a Vischer pripomínajú, že koncept veľkochovu zvierat a s tým spojené inštrumentálne nazeranie na hodnotu zvierat ukazujú, že moderné vnímanie spoločenstva ľudí a zvierat je zásadne rozdielne od toho, ako ho vnímali biblickí autori. Zatiaľ čo v Biblii boli zvieratá

„pokiaľ nejaké zviera cíti bolesť, potom na tejto bolesti záleží rovnako, ako na bolesti každého z nás. Bolesť je bolesť, nech už ju prežíva akékoľvek zviera.“⁴³⁶

3.2. Zvieratá pod krutovládou človeka

V tejto podkapitole rozoberiem zaobchádzanie so zvieratami v industriálnych chovoch, ako aj dopady veľkochovov na životné prostredie. Veľkochovy sú veľkokapacitné priemyselné farmy, ktoré chovajú veľké množstvo zvierat v uzavretých a kontrolovaných podmienkach. Tieto farmy sa nachádzajú na okraji obcí a miest, oddelené od obývaných častí, v ktorých žijú ľudia. Zvonku vyzerajú ako nenápadne veľké budovy, často bez okien a so zvukovou izoláciou, zatiaľ čo vo vnútri sa nachádzajú tisíce zvierat. V metódach chovu využívajú veľkochovy intenzívne chovné metódy, aby minimalizovali náklady a maximalizovali produkciu čo najväčšieho množstva mäsa, mlieka, vajec a iných živočíšnych produktov.⁴³⁷ Prvé veľkochovy zvierat začali vznikať v 30. rokoch 20. storočia, keď sa mechanizovalo zabíjanie prasiat.⁴³⁸

Celosvetovo je za účelom živočíšnej výroby každý rok zabitých viac ako 100 miliárd zvierat, čo predstavuje stovky miliónov zvierat zabitých každý deň.⁴³⁹ V celosvetovom meradle strávi celý svoj život vo veľkochovoch viac ako 90 % zo všetkých chovaných zvierat. Približne 74 % z chovaných zvierat

súčasťou Hospodínovej „kozmickej zmluvy“, a z toho dôvodu bola vnímaná krv zvierat ako posvätná, patriaca Bohu, v dnešnej dobe má toto spoločenstvo zmysel len vtedy, „pokiaľ sú zvieratá úplne podriadené ľuďom, ktorí s nimi môžu robiť to, čo sa im zachce.“ Ibid, s. 40.

⁴³⁶ Ibid, s. 71.

⁴³⁷ The Guardian. (2017). *Rise of mega farms: how the US model of intensive farming is invading the world*. Dostupné na <https://www.theguardian.com/environment/2017/jul/18/rise-of-mega-farms-how-the-us-model-of-intensive-farming-is-invading-the-world>.

⁴³⁸ New Roots Institute. (2022). *When Did Factory Farming Start and Why Does It Still Exist?* Dostupné na <https://www.newrootsinstitute.org/articles/when-did-factory-farming-start-and-why-does-it-still-exist>.

⁴³⁹ Our World in Data. (2023). *How many animals are factory-farmed?* Dostupné na <https://ourworldindata.org/how-many-animals-are-factory-farmed>.

v kategórii hydina, ošípané a dobytok žije výlučne vo veľkochovoch.⁴⁴⁰ Napríklad v Spojených štátoch je dobytok takmer výlučne chovaný vo veľkochovoch.⁴⁴¹ To je len ukážka na ilustráciu toho, že veľkochovy sú v modernej dobe väčšinový spôsob chovu zvierat, a že väčšina živočíšnych produktov, ktoré ľudia konzumujú v reštauráciách a kupujú v obchodoch, pochádza práve z veľkochovov zvierat.⁴⁴²

Vo veľkochovoch je z definície ich účelu nevyhnutné, aby technika spracovania živočíšnych produktov zaberala čo najmenej času a aby bola realizovaná za čo najnižšie výdaje. V priemyselnom chove zvierat je preto rýchlosť najdôležitejší faktor a determinuje výšku zisku agrospoločností. Takto efektívne prispôbená a rýchla výroba lacných živočíšnych produktov so sebou nesie ďalekosiahle následky na život a utrpenie zvierat.⁴⁴³

Zvieratá prežívajú vo veľkochovoch nevyhovujúcu krutosť. Jednotlivé praktiky, ktoré sa dejú na dennej báze v bitúnkoch aj vo veľkochovoch ukazujú viaceré zahraničné dokumenty, ako napr. *Pozemšťania (Earthlings)*⁴⁴⁴ a *Cowspiracy: kľúč k udržateľnosti (Cowspiracy: The Sustainability Secret)*⁴⁴⁵. Donedávna sme ako spoločnosť mali tendenciu ostávať

⁴⁴⁰ Sentience Institute. (2019). *Global Farmed & Factory Farmed Animals Estimates*. Dostupné na <https://www.sentienceinstitute.org/global-animal-farming-estimates>.

⁴⁴¹ The Guardian. (2024). *'America is a factory farming nation': key takeaways from US agriculture census*. Dostupné na <https://www.theguardian.com/environment/2024/feb/15/us-agriculture-census-farming>.

⁴⁴² Our World in Data. (2023). *How many animals are factory-farmed?* Dostupné na <https://ourworldindata.org/how-many-animals-are-factory-farmed>.

⁴⁴³ PETA. (2024). *Factory Farming: Misery for Animals*. Dostupné na <https://www.peta.org/issues/animals-used-for-food/factory-farming/>.

⁴⁴⁴ *Earthlings* [dokumentárny film]. Réžia Shaun Monson. USA, 2005. Film detailne približuje jednotlivé spôsoby, akými sú zvieratá využívané v rôznych odvetviach, ako napr. veľkochovy, módný priemysel atď. Vid' Nationearth.com. (2024). *Earthlings*. Dostupné na <https://www.nationearth.com>.

⁴⁴⁵ *Cowspiracy: The Sustainability Secret* [dokumentárny film]. Réžia Kip Andersen & Keegan Kuhn. USA, 2014. Film sa zaoberá industriálnym chovom zvierat, a to najmä v spojitosti s environmentálnymi dopadmi. Vid' Cowspiracy.com. (2014). *Home*. Dostupné na <https://www.cowspiracy.com>.

pod dojmom, že na území České republiky a na Slovensku sa takéto praktiky nedejú. Český dokument *Svědectvo: pravda, která mala zůstat skryta* (*Svědectví: pravda, která měla zůstat skryta*)⁴⁴⁶ z roku 2021 dokazuje opak, a potvrdzuje, že kruté praktiky vo veľkochovoch sú bežné aj na Českom území. Na Slovensku zatiaľ obdobný dokument nevyšiel. Keďže sú praktiky vo veľkochovoch celosvetovo veľmi podobné, čo potvrdzuje osvetová práca viacerých neziskových organizácií v Českej republike⁴⁴⁷ a na Slovensku⁴⁴⁸, tak budem v jednotlivých popisoch živočišnej výroby vychádzať z českých, slovenských i cudzojazyčných zdrojov.

3.2.1. Individuálny rozmer utrpenia zvierat

Hydina

Osud sliepok vo veľkochovoch závisí od pohlavia a od toho, či sú chované na mäso, alebo na vajcia. Sliepky sa chovajú troma spôsobmi – 85 % všetkej hydiny z veľkochovov sa nachádza v klietkovom chove, 14 % žije v halách na podstielke a zvyšné 1 % žije v ekologických chovoch. Procesy v klietkovom, podstielkovom aj voľnom chove sú podobné, a i keď sa zdá, že klietkový chov je najhorší, rozdiely sú malé.⁴⁴⁹ V nasledujúcich riadkoch budem popisovať podmienky, ktoré sú prítomné najmä v klietkovom chove.

⁴⁴⁶ *Svědectví: pravda, která měla zůstat skryta* [dokumentárny film]. Réžia Michaela Vincourová & Lukáš Vincour & Věra Mikušová. ČR, 2021. Film sa zameriava na živočišny priemysel v Českej republike a prostredníctvom záberov zo skrytých kamier ukazuje podmienky, v akých žijú zvieratá vo veľkochovoch. Svědectví. (2024). *O filmu*. Dostupné na <https://sledujsviectvi.cz/>.

⁴⁴⁷ V Česku to sú napr. neziskové organizácie *Obránci zvířat*, *Svoboda zvířat*, *Zvířata nejíme* atď. Vid' Vegmania.cz. (2021). *Organizace spojené s ochranou zvířat jsou hybnou silou zásadních změn*. Dostupné na <https://www.vegmania.cz/organizace-pro-ochranu-zvirat>.

⁴⁴⁸ Na Slovensku to sú napr. neziskové organizácie *Humánný pokrok*. Vid' Humánný pokrok. (2024). *O nás*. Dostupné na <https://humannypokrok.sk/o-nas/>; taktiež *Sloboda zvierat*; vid' tiež Sloboda zvierat. (2024). *O nás*. Dostupné na <https://slobodazvierat.sk/o-nas/napln-prace/> atď.

⁴⁴⁹ *Zvířata nejíme*. (2024). *Slepice*. Dostupné na <https://zviratanejime.cz/utrpeni-zvirat/zvirata-zneuzivana-kvuli-konzumaci/slepice>.

Život hydiny vo veľkochove sa začína ešte vo vajíčku. Liahne sú mechanizované a ovládané strojmi. V prirodzenom prostredí už vo vajíčku kuriatka komunikujú s matkou, ktorá ich upokojuje kvokaním.⁴⁵⁰ Avšak vo veľkochove je kuriatko vystavené intenzívnemu stresu ešte pred vyliahnutím, kvôli odopretiu kontaktu s matkou, ktorý je tak kľúčový.⁴⁵¹

Po vyliahnutí kuriatok v umelých liahňach prebieha kontrola, ktorá určí ich ďalší osud. Vyliahnuté kuriatka sú posúvané na posuvnom páse a sú „triedené“ pracovníkmi veľkochovov podľa pohlavia, a kontrolované z hľadiska fyzickej kondície. Viditeľné choré kuriatka, spolu so všetkými samčekom, putujú ihneď na likvidáciu. Kohútiky sa po vyliahnutí vo veľkochove nedožijú spravidla ani jedného dňa.⁴⁵²

Spôsob zabíjania kuriatok je dvojaký – jedna možnosť sú plynové komory, kde sa kuriatka udusia a druhou možnosťou, ktorá je vo veľkochovoch preferovaná z dôvodu efektivity a nízkej nákladnosti, je tzv. macerácia, teda rýchly prevoz kuriatok po posuvnom páse, z ktorého padajú do veľkokapacitného mixéra, kde sú následne rozdrvené rýchlo rotujúcimi nožmi.⁴⁵³ Takýmto spôsobom sa zabije 12 miliónov samcov kuriatok v Českej republike za jeden rok.⁴⁵⁴

⁴⁵⁰ Science Daily. (2010). *Mother birds know best — even before birth*. Dostupné na <https://www.sciencedaily.com/releases/2010/03/100311141209.htm>.

⁴⁵¹ Zvířata nejíme. (2024). *Líhně*. Dostupné na <https://zviratanejime.cz/utrpeni-zvirat/zvirata-zneuzivana-kvuli-konzumaci/slepice/lihne>.

⁴⁵² Ibid.

⁴⁵³ Zvířata nejíme. (2024). *Líhně*. Dostupné na <https://zviratanejime.cz/utrpeni-zvirat/zvirata-zneuzivana-kvuli-konzumaci/kurata/lihne>. Proces triedenia je podrobne zaznamenaný na viacerých záznamoch z veľkochovov. Vid' napr. Animals Australia. (2021). *Why the egg industry shreds newborn baby chicks*. Dostupné na <https://www.youtube.com/watch?v=udSiluTAOaQ>.

⁴⁵⁴ Zvířata nejíme. (2024). *Líhně*. Dostupné na <https://zviratanejime.cz/utrpeni-zvirat/zvirata-zneuzivana-kvuli-konzumaci/kurata/lihne>.

Po vyselektovaní zdravých sliepok, ktoré poslúžia ako nosnice, nasleduje opaľovanie zobákov rozžeraveným železom, ktoré spôsobuje kuriatkam ukrutnú bolesť. Sliepky využívajú svoj zobák v prírode aj ako dodatočný hmatový orgán, a preto má zobák sliepok veľké množstvo nervových zakončení. Dôvodom pre takéto opaľovanie zobákov sú podmienky, v ktorých budú kuriatka vyrastať a žiť.⁴⁵⁵

Obrovské množstvo sliepok na malom priestore, nedostatočná výživa, celková vyčerpanosť a úplné odoprenie prirodzeného pudového správania, privádza sliepky do extrémneho stresu, až do „davovej psychózy“, kedy sa vzájomne fyzicky napádajú, kloú a vytrhávajú si perie. Vo veľkochovoch sú tak veľmi časté zranenia, ktoré sa nijak neošetrujú a môžu prerásť do infekcií a hnisajúcich rán. Opaľovanie zobákov má znížiť riziko výrazných poranení, no zďaleka sa tomu nezabráni úplne.⁴⁵⁶

Vo veľkokapacitných chovných halách, v umelom svetle a bez okien, sa nachádzajú rady batériových klietok, poukladaných nad sebou. Sliepky majú vyhradený veľmi úzky životný priestor, ktorý im zabraňuje vo výraznejšom pohybe. Z dôvodu obrovského vyčerpania, ktoré vyplýva z nedostatočnej stravy a z neustáleho kladenia vajíec, sliepky trpia osteoporózou, ktorá končí častými zlomeninami.⁴⁵⁷ Preto je v klietkových chovoch najčastejším dôvodom úmrtia sliepok ich celkové vyčerpanie. Každý deň preto prebieha zber mŕtvych sliepok. Telá uhynutých vtákov sú niekedy už zjedené ostatnými sliepkami, ktoré sa z dôvodu intenzívneho stresu a zúfalstva uchylujú ku kanibalizmu. V nedávnej reportáži z klietkových chovov boli zaznamenané situácie, kedy pracovníci vo veľkochovoch hádzali medzi mŕtve sliepky aj tie, ktoré ešte vykazovali známky

⁴⁵⁵ Ibid.

⁴⁵⁶ Ibid.

⁴⁵⁷ Zvířata nejíme. (2024). *Velkochov*. Dostupné na <https://zviratanejime.cz/utrpeni-zvirat/zvirata-zneuzivana-kvuli-konzumaci/slepice/velkochov>.

života. Sliepka je len tovar, a v prípade, ak vykazuje známky slabosti, zamestnanci urýchlia jej smrť rôznymi spôsobmi.⁴⁵⁸

Klietky, v ktorých sliepky prežijú celý život, sú tvorené len hrubým drôtom. Nohy sliepok sú však prispôsobené k tomu stáť na rovnom povrchu a väčšinu dňa hrabať, a preto vedie život v klietkach ku zlomeninám a k poraneniam, ktoré nie sú akokoľvek ošetrované. Okrem náročného terénu v klietke, v ktorej strávi sliepka prakticky celý svoj život, je klietka naklonená o 10 stupňov smerom dopredu. Takýto sklon zabezpečuje automatické kotúľanie znesených vajec do zberného žľabu – ale sklon klietky taktiež spôsobuje obrovskú námahu pre celé telo sliepky.⁴⁵⁹

V takýchto klietkach sú sliepky držané približne rok až rok a pol (ak sa tohto veku dožijú), pretože po tejto dobe klesá znáška vajec na približných 65 %⁴⁶⁰, a vtedy sú hromadne sliepky odvezené na jatky, kde sú následne zabité a spracované na konzumáciu.⁴⁶¹ Proces, ktorým sú sliepky na jatkách zabíjané, priblížim za chvíľu.

Ďalšou skupinou vo veľkochove hydiny sú tzv. brojlery. Sú to vtáky, ktoré majú z dôvodu šľachtenia už veľmi ďaleko od pôvodnej hydiny. Brojlery boli geneticky upravené na to, aby mali čo najväčšiu prsnú svalovinu a boli tak

⁴⁵⁸ Tvnoviny.sk. (2023). *Hádzanie ešte živých zvierat medzi mŕtve, na farme pri Trenčíne odhalili viaceré pochybenia*. Dostupné na https://tvnoviny.sk/domace/clanok/649191-hadzanie-este-zivych-zvierat-medzi-m-tve-na-farme-pri-trencine-odhalili-viacere-pochybenia?campaignsrc=tn_clipboard.

⁴⁵⁹ Zvířata nejíme. (2024). *Velkočov*. Dostupné na <https://zviratanejime.cz/utrpeni-zvirat/zvirata-zneuzivana-kvuli-konzumaci/slepice/velkočov>.

⁴⁶⁰ Divoké predchodkyne sliepok zniesli v prirodzenom prostredí približne 8–18 vajec ročne, a to primárne za účelom reprodukcie. Kvôli vysokému dopytu po vajciach sa sliepky začali šľachtiť a geneticky modifikovať. V 50. rokoch znášali sliepky okolo 100 vajec ročne. V dnešnej dobe znáša sliepka v priemere 306 až 330 vajec ročne, čo má prirodzene devastáčné dopady na zdravie sliepky a na jej kompletne vyčerpanie. Vid' Zvířata nejíme. (2024). *Veľce*. Dostupné na <https://zviratanejime.cz/utrpeni-zvirat/zvirata-zneuzivana-kvuli-konzumaci/slepice/veľce>.

⁴⁶¹ Zvířata nejíme. (2024). *Velkočov*. Dostupné na <https://zviratanejime.cz/utrpeni-zvirat/zvirata-zneuzivana-kvuli-konzumaci/slepice/velkočov>.

ekonomicky výhodnejšie na chov za účelom produkcie mäsa. Zatiaľ čo okolo roku 1960 bola priemerná váha brojlerového kurčatá vo veku 56 dní cca. 900 gramov, v súčasnom intenzívnom chove sa kurčatá usmrcujú vo veku 42 dní s priemernou váhou 2,5 kilogramu.⁴⁶²

Zmenená stavba tela, ktorá je spôsobená prešľachtením brojlerových kurčiat, môže nechať tieto tvory neschopné pohybu, pretože ich nedostatočne vyvinuté končatiny nie sú schopné udržať ich ťažké telo.^{463 464}

Dostávame sa k samotnému procesu, akým je hydina zabíjaná. Cesta od živej sliepky po spracovaný kus mäsa trvá len pár minút, nakoľko agrospoločnosti vyvinuli systém rýchleho a efektívneho zabíjania sliepok na mäso, a využívajú dvojestupňovú fázu zabíjania. Prvým stupňom je tzv. omráčenie zvieratá, ktoré spôsobí stratu vedomia a využíva sa k tomu elektrina, alebo plyn.⁴⁶⁵

Pri omračovaní elektrinou sa sliepky, ktoré sú stále držané a prepravované v úzkych klietkach, vyberajú a vešajú na železné držiaky za nohy a dolu hlavou. Pri vešaní vzniká obrovské množstvo zranení, od vykĺbenia nôh až po zlomeniny končatín aj krídel, kedy sliepky z dôvodu obrovského stresu

⁴⁶² Živávlina. (2024). *Človek vytvoril mrzákov. Život brojlerových kurčiat*. Dostupné na <https://www.zivavlna.sk/zivot-brojlerovych-kurciat/>.

⁴⁶³ Radim Trojan z českej organizácie za práva zvierat popisuje život brojlerových kurčiat nasledovne: „Žijú stiesnené na mokrom podklade plnom výkalov. Často nemajú prístup k vode a potrave, trpia bolestivými popáleninami na nohách a na bruchu a trpia mnohými chorobami. Sú chované tak, aby čo najrýchlejšie rástli. Ich kosti sa lámu ešte zaživa, pretože ich mladé telo sa nemôže prirodzene vyvinúť.“ Vid' OBRAZ obránci zvierat. (2024). *Šokující záběry odhalují hrozivé podmínky kuřat chovaných pro supermarket Albert*. Dostupné na <https://obrancizvirat.cz/zabery-albert/>.

⁴⁶⁴ Živávlina. (2024). *Človek vytvoril mrzákov. Život brojlerových kurčiat*. Dostupné na <https://www.zivavlna.sk/zivot-brojlerovych-kurciat/>.

⁴⁶⁵ Zvířata nejíme. (2024). *Jatka*. Dostupné na <https://zviratanejime.cz/utrpeni-zvirat/zvirata-zneuzivana-kvuli-konzumaci/slepice/jatka>. Proces mechanizovaného zabíjania sliepok je podrobne zaznamenaný na viacerých záznamoch z veľkochovov. Vid' napr. Animals Australia. (2021). *How slaughterhouses kill thousands of chickens an hour*. Dostupné na <https://www.youtube.com/watch?v=uJXSYMhtwvU>.

intenzívne mávajú krídlami. Takto povešané sliepky putujú do kadí s vodou, ktorá je nabitá elektrinou. Na mechanizovanom páse ide do tejto kade s vodou jedna sliepka za druhou. Sliepky po namočení hlavy do kade strácajú vedomie. Pri omračovaní plynom sa sliepky v niekoľkých klietkach naskladaných na sebe vnášajú do plynových komôr, kde sú omráčené oxidom uhličitým.⁴⁶⁶

V druhom stupni, ktorý nastáva po omráčení sliepok elektrinou alebo plynom, putujú omráčené sliepky – stále na mechanickom páse – do automatického krájača, ktorý im rozreže hrdlo. Cez narezané hrdlo sliepka, ktorá je zavesená dolu hlavou, vykrváca k smrti. Rýchlosť tohto celého procesu má svoju veľkú daň – stáva sa, že niektoré sliepky nie sú dostatočne, alebo dokonca vôbec omráčené, a tak ostávajú pri vedomí ešte aj pri rezaní hrdla, a pri následnom máčaní do vriacej vody. Sliepky, ktoré patria medzi zvieratá s rúrkovou nervovou sústavou, zažívajú v takomto prípade proces spracovania ich tela na kus mäsa pri plnom vedomí a v ukrutnej bolesti.⁴⁶⁷

Pre bližšiu predstavu o celosvetovom stave veľkochovov a ich vysokorýchlostnej technológii pri zabíjaní hydiny je dobrým príkladom firma *Tyson Foods*, ktorá je druhou najväčšou spoločnosťou v oblasti mäsiarskeho priemyslu. Na oficiálnych stránkach tejto spoločnosti je v štatistike za rok 2023 uvedené, že každý týždeň zabili 155 tisíc kusov dobytku, 471 000 kusov ošípaných a 47 miliónov kusov hydiny.⁴⁶⁸

Ošípané

⁴⁶⁶ Zvířata nejíme. (2024). *Jatka*. Dostupné na <https://zviratanejime.cz/utrpeni-zvirat/zvirata-zneuzivana-kvuli-konzumaci/slepice/jatka>.

⁴⁶⁷ Ibid.

⁴⁶⁸ Tyson Foods. (2024). *Default*. Dostupné na <https://ir.tyson.com/about-tyson/facts/default.aspx>.

Prasatá majú vysokú úroveň kognitívnych schopností, dokážu vytvárať komplexné sociálne väzby a tiež prejavujú emócie, ako je napr. radosť, smútok a strach. Výskumy prasiat ukázali, že sú vysoko inteligentné zvieratá so schopnosťou abstraktne myslieť, dokážu používať nástroje, rozpoznávajú svoje vlastné mená atď.⁴⁶⁹ Prasatá sú dokonca považované za inteligentnejšie od psov, najmä v ich schopnosti riešiť problémy: „V štúdiu uverejnenej v roku 2020 boli psy a prasatá postavené pred riešenie úloh. Pri náročnejších úlohách prasatá vytrvali až kým ich nevyriešili sami, zatiaľ čo psy sa obrátili na ľudí o pomoc.“⁴⁷⁰

V Českej republike sú najviac konzumovaným druhom zvierat práve prasatá, a v Česku sa zabije ročne okolo 2 miliónov prasiat.⁴⁷¹ Veľkochovy idú vo všetkých praktikách proti prirodzenosti prasiat a proti ich druhovému a vysoko vyvinutému sociálnemu správaniu.⁴⁷²

Akonáhle ide prasnica na umelú insemináciu⁴⁷³, čo sa deje už v 7. mesiaci jej života, jej životný priestor sa ohraničí úzkou klietkou so šírkou 65cm a dĺžkou okolo 200cm, aby zabránili pohybu prasnice. Podlahu týchto klietok tvorí čistý betón – takýmto spôsobom si veľkochov zabezpečuje čo najmenej práce s odpratávaním výkalov. Tvrdý terén ničí kĺby, nohy aj kopytá zvieratá, pričom prasnice musia v takomto malom priestore ležať vo svojich vlastných

⁴⁶⁹New Roots Institute. (2022). *Pig Intelligence*. Dostupné na <https://www.newrootsinstitute.org/articles/pig-intelligence>.

⁴⁷⁰ Sentient Media. (2023). *Pigs Are Intelligent and Clean Animals, Actually*. Dostupné na <https://sentientmedia.org/pig-intelligence/>.

⁴⁷¹ Zvířata nejíme. (2024). *Prasata*. Dostupné na <https://zviratanejime.cz/utrpeni-zvirat/zvirata-zneuzivana-kvuli-konzumaci/prasata>.

⁴⁷² Zvířata nejíme. (2024). *Chovné matky*. Dostupné na <https://zviratanejime.cz/utrpeni-zvirat/zvirata-zneuzivana-kvuli-konzumaci/prasata/chovne-matky>.

⁴⁷³ Inseminácia vo veľkochovoch je násilný proces oplodnenia zvierat. Zamestnanci strkajú zvieratú do pohlavných orgánov inseminačné nástroje, pričom zviera sa aktívne bráni buď nervóznymi pohybmi tela, alebo hlasnými zvukmi. Napr. mladé kravy, ktoré sú po prvý raz násilne oplodnené, musia byť následkom intenzívneho fyzického vzdoru priviazané kvôli bezpečnosti zamestnancov. Zvířata nejíme. (2024). *Krávy a mléko*. Dostupné na <https://zviratanejime.cz/utrpeni-zvirat/zvirata-zneuzivana-kvuli-konzumaci/kravky/kravky-a-mleko>.

výkaloch, čo by v prírode nikdy nespravili. V tejto kletke strávi prasnica okolo 5 týždňov, kedy je opakovane a násilne inseminovaná.⁴⁷⁴

Prasnice sú cez umelú insemináciu nútené do 2 až 3 pôrodov za rok, z čoho vznikne približne 28 až 42 mláďat. Opakované pôrody, ale aj pitie materského mlieka vysokým počtom mláďat, extrémne vysiluje prasnice.⁴⁷⁵

Počas obdobia tehotenstva sú prasnice v skupinovom koteroci. Vysoká inteligencia prasiat, sociálna rozvinutosť ich správania ale aj emočná citlivosť zvyšuje utrpenie celej skupiny prasníc. Prejavuje sa to v nervozite, v agresivite, v okusovaní uší a chvostov okolitých jedincov, ktoré následne z dôvodu nedostatočnej starostlivosti hnisajú do hlbokých rán.⁴⁷⁶

Pred samotným pôrodom je prasnica premiestnená do kletky, v ktorej bola počas inseminácie. Vedľa tejto kletky je priestor pre novonarodené mláďatá. Prasnica je od mláďat oddelená železnou tyčou, ktorá jej zabráňuje v akomkoľvek pohybe, čo vedie k zaľahovaniu svojich vlastných mláďat a k ich úmrtiu, keďže matka sa nedokáže otočiť a sledovať, kde sa jej mláďatá nachádzajú.⁴⁷⁷

Prešľachtenie prasiat vo veľkochovoch spôsobilo, že sa rodia prasiatka s genetickými vadami, ktoré nie sú perspektívne pre účely mäsového priemyslu.⁴⁷⁸ Novonarodené prasiatka sú tak z týchto dôvodov vraždené silným úderom o zem, alebo o železnú kletku matky prasnice, ktorá sa – zavretá v kletke – prizerá na týranie a zabíjanie vlastných mláďat. Tieto zábery sú často

⁴⁷⁴ Zvířata nejíme. (2024). *Chovné matky*. Dostupné na <https://zviratanejime.cz/utrpeni-zvirat/zvirata-zneuzivana-kvuli-konzumaci/prasata/chovne-matky>.

⁴⁷⁵ Ibid.

⁴⁷⁶ Vid' dokument *Svědectví* (2021).

⁴⁷⁷ Zvířata nejíme. (2024). *Selata*. Dostupné na <https://zviratanejime.cz/utrpeni-zvirat/zvirata-zneuzivana-kvuli-konzumaci/prasata/selata>.

⁴⁷⁸ Ibid.

zaznamenané na skrytých kamerách dokumentaristov, ktorým sa podarilo infiltrovať sa do veľkochovov.⁴⁷⁹

Preživšie mláďatá čaká krátko po narodení niekoľko veľmi bolestivých zákrokov, ktoré sa dejú bez akejkoľvek anestézie a bez akéhokoľvek ošetrovania po zákroku, a prinášajú veľké utrpenie a bolesť na nasledujúce týždne v živote mláďat.⁴⁸⁰

Mláďatám sú vytrhávané dva horné a dva dolné zuby. Pri tomto úkone často vznikajú následkom neopatrného zachádzania mnohé poranenia ďasien, ktoré sa nijako ďalej neošetrujú. Nasleduje opaľovanie chvostov, ktoré sa praktizuje ako prevencia pred vzájomným okusovaním prasiat. Opaľovanie sa taktiež deje bez akejkoľvek anestézie a bez ďalšieho ošetrovania.⁴⁸¹

Finálny a najbolestivejší zákrok čaká mladých samcov, ktorý sú kastrovaní zaživa, bez umŕtvenia.⁴⁸² Cez semenné vačky mláďaťa sa spravia skalpelom dva priečne rezy a následne sa semenníky vytlačia von, a odstrihnú sa od semenovodu. Takto vykastrované mláďa sa vráti bez ošetrovania, či zašitia do kliečky k matke, kde je vystavené množstvu patogénov, čo vedie k následným silným bolestiam a zápalom. Môžu vznikajú mokvajúce a hnisajúce pľuzgieri, ktoré sa narezávaním a vytláčaním stávajú ďalším dlhotrvajúcim utrpením v živote mladých prasiatok. Všetky spomínané zákroky sa dejú v prítomnosti matky, ktorej materinské inštinkty jej prikazujú dostať sa ku mláďaťu, zatiaľ čo mláďa vydáva desivé zvuky. Matka je však zavretá v úzkej železnej kliečke v ktorej sa nedokáže pohnúť.⁴⁸³

⁴⁷⁹ Vid' dokument *Cowspiracy* (2014); dokument *Earthlings* (2005), dokument *Svědectví* (2021).

⁴⁸⁰ *Zvířata nejíme*. (2024). *Selata*. Dostupné na <https://zviratanejime.cz/utrpeni-zvirat/zvirata-zneuzivana-kvuli-konzumaci/prasata/selata>.

⁴⁸¹ Ibid.

⁴⁸² Ibid.

⁴⁸³ Ibid.

Prasatá a tiež prasnice, ktoré už nie sú určené na ďalšiu insemináciu, putujú po dovŕšení určitého veku a po dosiahnutí konkrétnej váhy na jatky. Transport na jatky je pre prasatá extrémne stresujúci, nakoľko sa v jednom vagóne tlačí aj okolo dvesto jedincov natlačených na seba v intenzívnom hluku, zápachu, bez vody, bez jedla a vo vysokých teplotách. Niekedy sú takto prepravované aj celý deň. Mnoho jedincov transport na bitúnok neprežije a skolabuje priamo vo vagónoch. Tie, ktoré prežijú, čaká ďalšia hrôza za bránami bitúnku.⁴⁸⁴

Proces zabíjania prasiat je komplikovanejší ako pri sliepkach, najmä kvôli ich vysokej inteligencii. Prasatá vykazujú intenzívne známky stresu, nepokoja a nechcú nasledovať pokyny od pracovníkov v bitúnoch. Pred samotným zabitím prasatá je zvieratá omráčené. Jedným z dôvodov je, aby cítilo menej bolesti pri zabíjaní, a druhý dôvod je ľahšia manipulácia so zvieratám a teda aj rýchlejšie zabitie. Na omráčenie prasiat sú vyvinuté tri spôsoby: elektrický prúd, zbraň a plynová komora.⁴⁸⁵

Pri omračovaní prúdom a zbraňou sú vysoko sociálne a inteligentné prasatá omračované vo vzájomnej prítomnosti, čo im spôsobuje obrovský stres až psychózu, a stávajú sa o to agresívnejšie, v snahe dostať sa späť ku svojim druhom a utiecť z tak krutých podmienok. Situácii nepomáhajú ani zamestnanci bitúnkov, ktorí vo viacerých výpovediach hovoria o extrémnej psychickej

⁴⁸⁴ Vid' dokument *Earthlings* (2005), dokument *Svědectví* (2021). Pre predstavu toho, čo prasatá čaká po príchode na bitúnok vid' tiež napr. *Animals Australia*. (2021). *Why pigs killed for meat are sent to gas chambers*. Dostupné na <https://www.youtube.com/watch?v=ajWrCfqlbo8>.

⁴⁸⁵ Vid' dokument *Earthlings* (2005), dokument *Svědectví* (2021).

náročnosti tohto zamestnania⁴⁸⁶, ktoré vedie k tomu, že zamestnanci zintenzívňujú agresiu voči zvieratám.⁴⁸⁷

Z tohto dôvodu sú vo veľkochovoch preferovaným spôsobom vraždenia ošipaných plynové komory, v ktorých môžu pracovníci omráčiť niekoľko prasiat naraz a agresivita zo strany zvierat, spôsobená skupinovým odporom, je tak eliminovaná. Následne sú prasatá zavesené za jednu nohu na držiak, a je im podrezané hrdlo. Avšak rovnako ako v prípade sliepok, rýchlosť celého procesu a z toho plynúce metódy omráčenia nie sú vždy efektívne, a preto niektoré prasatá vykrvácajú na smrť pri plnom vedomí.⁴⁸⁸

V súvislosti s veľkochovom prasiat spomeniem ešte jeden rozmer, ktorý sa však aplikuje na veľkochovy vo všeobecnosti. Veľkochovy, ktoré sú charakterizované vysokou hustotou a nízkou genetickou diverzitou zvierat, vytvárajú ideálne podmienky pre rýchle šírenie vírusov. Intenzívna produkcia v týchto chovoch vedie k chronickému stresu zvierat, čo oslabuje ich imunitný systém. Industriálny chov zvierat taktiež produkuje veľké množstvo biologického odpadu, ktorý obsahuje rôzne patogény, ktoré sa môžu prenášať na

⁴⁸⁶ Pracovníci popisujú podmienky v bitúnkoch akéhokoľvek druhu ako nesmierne náročné. Mnohí sa v tejto práci ocitajú z dôvodu obmedzených pracovných príležitostí zapríčinených nižším vzdelaním a zlou sociálnou situáciou. Viacerí pracovníci popisujú, že práca na bitúnku si vyžaduje odosobnenie sa od smrti a od utrpenia zvierat. Takýto spôsob oddelenia sa od svojho vnútorného prežívania vedie k dlhodobým psychickým problémom, ale taktiež k sociálnej deviacii, ako napr. k domácomu násiliu, užívaniu návykových látok atď. U pracovníkov bitúnkov je zvýšený výskyt PTSD (Posttraumatického stresového syndrómu), čo je úzko spojené s podstatou práce, ktorú zamestnanci bitúnkov vykonávajú. Vid' Surgeactivism. (2024). *The disturbing link between slaughterhouse workers and PTSD*. Dostupné na <https://www.surgeactivism.org/articles/slaughterhouse-workers-and-ptsd>.

⁴⁸⁷ Vid' dokument *Cowspiracy* (2014); dokument *Earthlings* (2005), dokument *Svědectví* (2021).

⁴⁸⁸ Zvířata nejíme. (2024). *Jatka*. Dostupné na <https://zviratanejime.cz/utrpeni-zvirat/zvirata-zneuzivana-kvuli-konzumaci/prasata/jatka>. Pre bližšiu predstavu o tom, ako tento proces prebieha vid' napr. Animals Australia. (2021). *Why pigs killed for meat are sent to gas chambers*. Dostupné na <https://www.youtube.com/watch?v=ajWrCfqlbo8>.

ľudí i na divoké zvieratá.⁴⁸⁹ Ako príklad uvediem nedávnu situáciu z veľkochovu prasíat na Slovensku v obci Jesenské, kde kvôli rozšíreniu choroby museli zabiť 24–tisíc zvierat. V nasledujúcich riadkoch uvediem vyjadrenie Jozef Bireša, riaditeľa Štátnej veterinárnej a potravinovej správy na Slovensku, ktorý popisuje náročnosť zabíjania prasíat a hovorí:

„Je to veľmi zložitá, musíme sa s tým však vysporiadať. Zložitá to je, lebo je to veľa zvierat od veľkých prasníc až po malé prasiatka. Ľudia zo ŠVPS musia brať od matiek aj práve narodené prasiatka a hneď s nimi idú do plynu. To sú hrozné pohľady pre každého. Malé prasiatka do 15 kilogramov sa usmrcujú v plynových komorách a veľké prasnice elektrikou, ako to je bežné aj na bitúnkoch. Je to namáhavé a psychicky náročné. Tie zvieratá cítia, že idú zomrieť. A dospelé prasnice zo strachu na našich ľuďoch aj zaútočia. Bránia sa a chcú uniknúť.“⁴⁹⁰

Dobytok

Kravy sú inteligentné zvieratá, ktoré majú komplexné emocionálne prežívanie a dokážu napr. prejavovať empatiu a reagovať na stres ostatných kráv. Majú taktiež dobrú priestorovú orientáciu a pamäť, čo im umožňuje efektívne vyhľadávať potravu a pamätať si rôzne miesta. Keďže kravy dokážu rozoznávať jednotlivcov a vytvárať si trvalé vzťahy s inými kravami, ale aj s ľuďmi, znamená to, že sú na veľmi podobnej intelligenčnej úrovni ako psy.⁴⁹¹

Na úvod sa zameriam na mliečnu produkciu, a potom prejdem na produkciu mäsa. Kravy sa každý rok inseminujú z dôvodu udržiavania laktácie a produkovania mlieka na ľudskú spotrebu. Krava, ktorá sa chová za účelom

⁴⁸⁹ Humánný pokrok. (2020). *Veľkochovy predstavujú jeden z hlavných rizikových faktorov globálnych pandémieí*. Dostupné na <https://humannypokrok.sk/velkochovy-predstavuju-jeden-z-hlavných-rizikových-faktorov-globalnych-pandemií/>.

⁴⁹⁰ Denník N. (2021). *Zvieratá to cítia a bránia sa, hovorí šéf veterinárov o usmrtení 24-tisíc prasíat v Jesenskom*. Dostupné na <https://e.dennikn.sk/2640452/zvierata-to-citia-a-brania-sa-hovori-sef-veterinarov-o-utracani-24-tisic-prasiat-v-jesenskom>.

⁴⁹¹ New Roots Institute. (2022). *Are Cows Smart? What Recent Research Says About Cows' Intelligence*. Dostupné na <https://www.newrootsinstitute.org/articles/are-cows-smart>.

produkcie mlieka, prežíva takpovediac celý svoj život vo veľkých halách, ktoré sú väčšinou bez okien a len s prístupom umelého svetla. Krava – rovnako ako ostatné zvieratá vo veľkochovoch – tak celý život nemá žiadny kontakt s okolitým svetom.⁴⁹²

Proces tehotenstva aj produkcie mlieka je pre kravu fyziologicky aj energeticky extrémne náročný, pretože sa od kravy odoberá mlieko aj počas jej tehotenstva. Aby dochádzalo k navýšeniu laktácie kravy, stimulujú sa dojnice rastovými hormónmi, vďaka čomu nadoja približne desaťkrát viac mlieka, ako by vyprodukovali v prirodzených podmienkach. Tieto praktiky sú jedným z dôvodov, pre ktorý sa vo veľkochovoch kravy dožívajú priemerne len päť rokov, zatiaľ čo vo voľnom chove sa dožívajú aj dvadsať rokov.⁴⁹³

Život teliatka vo veľkochove je už od samého začiatku veľmi stresujúci. Puto medzi teliatkom a matkou je prirodzene veľmi silné, a teliatko je závislé od ochrany svojej matky, a od jej prítomnosti. Avšak vo veľkochovoch sa teliatko po narodení oddeľuje od matky do dvadsiatich štyroch hodín⁴⁹⁴, aby nepilo mlieko, ktoré musí krava poskytnúť ľuďom.⁴⁹⁵

Násilne odobraté teliatko vyrastá v osobitnej ohrade s obmedzeným pohybom, oddelené od matky. Prvých pár dní dostáva teliatko mledzivo z

⁴⁹² Dokument *Svědectví* (2014).

⁴⁹³ Zvířata nejíme. (2024). *Krávy a mléko*. Dostupné na <https://zviratanejime.cz/utrpeni-zvirat/zvirata-zneuzivana-kvuli-konzumaci/kravy/kravy-a-mleko>. Vid' tiež PETA. (2024). *Milked to Death: Dairy Farm Nightmares*. Dostupné na <https://www.peta.org.uk/blog/dairy-farm-japan/>.

⁴⁹⁴ „Prirodzene by sa však teľa od svojej matky neodstavilo do veku cca. 8 až 9 mesiacov. Mnohé kravy majú preto potrebu sať mlieko od iných kráv aj v dospelom veku. Ich prirodzené potreby totiž neboli nikdy plnohodnotne naplnené. Pre tento účel sa kravám do nozdier občas umiestňuje kovový či plastový hrot alebo krúžok, aby sa zabránilo saniu mlieka z vemena iných kráv.“ Vid' Živávlina. (2024). *Zo života mladých kravičiek pred prvým otelením v mliečnom priemysle*. Dostupné na <https://www.zivavlna.sk/zo-zivota-mladych-kraviciek/>.

⁴⁹⁵ Živávlina. (2024). *Mliečne výrobky znamenajú nespravodlivosť i násilie*. Dostupné na <https://www.zivavlna.sk/mliecne-vyroby-znamenu-nespravosdlivost-nasilie/>.

materského mlieka. Po uplynutí týchto dní sa vyživuje dvakrát denne umelou zmesou, ktorá má slúžiť ako náhrada za materské mlieko. V prirodzenom prostredí sa teľa prisaje na matkino vemenó cca. 16x za deň, avšak vo veľkochove si musí vystačiť s umelou zmesou. Aby sa potlačil prirodzený pud satia mlieka, ktoré v sebe teľa pociťuje, podáva sa mu v neskorších štádiách mlieko v kýbli. Krava aj teliatko na seba volajú kvôli silnému putu, pretože matka má v sebe vrodený inštinkt na ochranu mláďaťa, čo jej prikazuje, aby si ho držala vždy nablízku. Vo veľkochove na seba teliatko a matka od volajú niekedy až týždne.⁴⁹⁶ Samčie teliatka, tj. mladé býčky, po narodení predstavujú pre priemyselný chov z časti nepotrebnú komoditu, preto sú prered'ované a zabíjané, odvázané do zahraničia, alebo chované výhradne na teľacinu.⁴⁹⁷

Izolácia teliatka, ktoré je násilne odobraté od matky, žije v stiesnených podmienkach a dostáva nedostatočnú umelú výživu, vedie k absolútnemu vyčerpaniu a má za následok psychické poruchy a fyzické deformácie.⁴⁹⁸ V prvých týždňoch života sa teliatkam navyše odstraňujú rohy, a to kvôli tomu, aby teľa nemohlo pri prejavovaní odporu zranit' zamestnancov. Po odstránení rohov vznikajú hnisavé rany a chronické bolesti (rohy sú citlivé časti s nervovými zakončeniami). Väčšina kravínov používa pri procese odstraňovania rohov tzv. elektrické vypaľovanie až na začiatok lebky. Teľa je počas tohto procesu pevne zafixované, pretože sa vzpiera. Druhý spôsob, ktorý sa používa je chemické odstraňovanie rohov pomocou hydroxidu draselného, ktorý rozožerie mäkké tkanivo a vznikne po ňom hlboká a mokvajúca rana.⁴⁹⁹

⁴⁹⁶ Zvířata nejíme. (2024). *Telata*. Dostupné na <https://zviratanejime.cz/utrpeni-zvirat/zvirata-zneuzivana-kvuli-konzumaci/kravy/telata>.

⁴⁹⁷ „V EÚ je každý rok usmrtených až 6 miliónov samčích teliatok z mliečného priemyslu a tretina teľacieho mäsa pochádza z mliečnych fariem.“ Vid' Živávlňa. (2024). *Čo sa skrýva v pohári kravského mlieka?* Dostupné na <https://www.zivavlna.sk/co-sa-skriva-v-salke-kravskeho-mlieka/>.

⁴⁹⁸ Ibid.

⁴⁹⁹ Ibid.

K chovu mladých teliatok sa viaže aj produkcia teľacieho mäsa, ktoré je obľúbeným druhom pokrmu. Teľacina pochádza z mladých teliat, ktoré majú 16 až 18 týždňov. Pre priblíženie toho ako vyzerá život teliat, ktoré sú chované na mäsovú produkciu uvediem popis Bekoffa, ktorý sa venuje americkým veľkochovom. Bekoff píše:

„Vzhľadom k tomu, že sa teliatka nemôžu prebehnúť a nemôžu sa hýbať, nevyvinie sa im pevné svalstvo, takže ich mäso je mäkké. Než sú teliatka porázané, obmedzuje sa ich príjem železa pod normálnu hladinu, aby sa u nich rozvinula chudokrvnosť, anémia – nedostatok červených krviniek. Vzniká tak svetlé či biele mäso, ktoré sa vysoko cení: čím bledšia mršina porazeného zvieratá, tým vyšší stupeň kvality mäsa, tým vyšší finančný zisk pre výrobcu.“⁵⁰⁰

Ďalším rozmerom je samotné dojenie mlieka. Krava, ktorá je vo veľkochove využitá na produkciu mlieka, musí pri dojení znášať kruté podmienky. Dojenie je tak intenzívne a kontinuálne, že napriek antibiotikám, ktoré sa kravám podávajú spolu so stravou, sa im vemená zapalujú a vznikajú tržné ranky, ktoré často hnisajú. Regule vo veľkochovoch sú z právneho hľadiska v tomto smere síce nastavené prísne, avšak realita sa častokrát nezhoduje s právnymi predpismi.⁵⁰¹

Na mnohé kravy majú praktiky opakovanej inseminácie a maximalizácie produkcie mlieka tak devastačné následky, že z dôvodu absolútneho vyčerpania sa nevedia sa udržať na nohách a kolabujú predčasne.⁵⁰² Takto vyčerpaná krava, ktorá je doslova využitá do poslednej štipky svojej energie, mieri rovno na bitúnok, pričom je násilím donútená postaviť za z bezvládneho ľahu na zemi na

⁵⁰⁰ Bekoff, M. (2009). *Na zvieratech záleží*, s. 133.

⁵⁰¹ Na túto skutočnosť aktívne poukazuje napr. česká nezisková organizácia *Zvířata nejíme*, ale taktiež to detailne vykresľujú zábery z celého sveta, vrátane Európskej únie. Vid' napr. dokument *Cowspiracy* (2014); dokument *Earthlings* (2005), dokument *Svědectví* (2021).

⁵⁰² *Zvířata nejíme*. (2024). *Kravy a mléko*. Dostupné na <https://zviratanejime.cz/utrpeni-zvirat/zvirata-zneuzivana-kvuli-konzumaci/kravy/kravy-a-mleko>.

vlastné nohy, a odkráčať do vagóna.⁵⁰³ Nakoľko prestala byť pre priemysel prínosom, nastal čas na využitie poslednej komodity, ktorú krava ešte má – jej mäsa.

V záujme toho, aby vysilené a vystrašené kravy donútili nastúpiť do vagónov, používajú zamestnanci veľkochovov elektrické paralyzéry, vriacu vodu, železné tyče, taktiež do kráv kopú, kričia atď. Tie kravy, ktoré nevládu nastúpiť do transportérov, pretože majú napr. „zlomeninu panvy po ťažkom pôrode či zlomeninu končatiny,“⁵⁰⁴ odtiahnu do vagónu pomocou navijaku, po zemi. Mnohé z vyčerpaných kráv sa bitúnku nedožijú, pretože ich čakajú extrémne náročné podmienky v transportoch, kde sa často udusia alebo definitívne stratia životnú silu a zomrú.⁵⁰⁵

Po príchode na miesto bitúnkov sa kravy „vzpríečia a nechcú z transportných vozov dobrovoľne vystúpiť. Ich mohutné telá zamestnanci surovo bijú elektrickými poháňačmi alebo tyčami.“⁵⁰⁶ V bitúnku je prvou zastávkou omračovací box. V tomto boxe sa telo kravy zafixuje a pracovník kravu omráči špeciálnou pištoľou. Tento proces však nemá zviera zabiť. Krava sa úmyselne necháva nažive, aby jej aj naďalej pumpovalo srdce. V ďalšom stupni zabíjania čaká kravu narezanie krku a tepny. Srdce kravy stále pumpuje,

⁵⁰³ Vid' dokument *Cowspiracy* (2014); dokument *Earthlings* (2005), dokument *Svědectví* (2021).

⁵⁰⁴ Zvířata nejíme. (2024). *Jatka*. Dostupné na <https://zviratanejime.cz/utrpeni-zvirat/zvirata-zneuzivana-kvuli-konzumaci/kravy/jatka>.

⁵⁰⁵ Zvířata nejíme. (2024). *Jatka*. Dostupné na <https://zviratanejime.cz/utrpeni-zvirat/zvirata-zneuzivana-kvuli-konzumaci/kravy/jatka>. V tomto ohľade taktiež upozorňujem na nedávnu reportáž, ktorá vyšla na RTVS. V reportáži sa približujú praktiky veľkochovov na Slovensku, konkrétne v tom, že do vagónov nakladajú často choré a nevládne kravy pomocou navijaku. Vid' Rozhlas a televízia Slovenska. (2024). *Čo ležalo, čo uhynulo, všetko sa nakladalo: Na niektoré bitúnky berú aj nevládne zvieratá, ich mäso posielajú do výroby*. Dostupné na <https://spravy.rtvs.sk/2024/05/chore-zvierata-prevazaju-v-neludskych-podmienkach-ich-maso-sa-vraj-napriek-tomu-dostane-do-slovenskych-vyrobkov/>.

⁵⁰⁶ Zvířata nejíme. (2024). *Jatka*. Dostupné na <https://zviratanejime.cz/utrpeni-zvirat/zvirata-zneuzivana-kvuli-konzumaci/kravy/jatka>.

a kvôli tomu krava vykŕváca rýchlejšie.⁵⁰⁷ Keďže je krava len omráčená, nie je vylúčené, že sa v procese narezania nezobudí.⁵⁰⁸ V roku 2020 bolo v Českej republike takýmto spôsobom zabitých na bitúnkoch 124 tisíc kráv.⁵⁰⁹

3.2.2. Ničenie celej zeme

Veľkochovy zásadne vplývajú na stav pôdy, vody, klímy, a taktiež na celosvetovú rezistenciu na antibiotiká a na ničenie ekosystémov. V záujme priblíženia širších environmentálnych dopadov, ktoré veľkochovy zvierat spôsobujú, sa v tejto podkapitole zameriam na predstavenie niekoľkých základných rozmerov plynúcich prevažne z chovu dobytku.⁵¹⁰ Zatiaľ čo pri individuálnom utrpení zvierat som sa snažil vychádzať primárne z Českého a Slovenského prostredia, v tejto podkapitole sa budem zaoberať globálnymi následkami industriálneho chovu zvierat.

Väčšina zvierat vo veľkochovoch sa nepasie na tráve. Keďže je prioritou veľkochovov, aby zvieratá vyrástli za krátky čas do čo najväčších rozmerov, kŕmia sa špeciálnymi zmesami. Kŕmne zmesi sa skladajú z kukurice, obilia, sóje,

⁵⁰⁷ Ibid.

⁵⁰⁸ Zábery sú dostupné napr. v dokumente *Cowspiracy* (2014).

⁵⁰⁹ Zvířata nejíme. (2024). *Krávy*. Dostupné na <https://zviratanejime.cz/utrpeni-zvirat/zvirata-zneuzivana-kvuli-konzumaci/krawy>.

⁵¹⁰ Mäsiarsky a mliekarenský priemysel, kožušinový priemysel, obchod s rybím mäsom atď. je komplikovaná a prepojená sieť, ktorá má hlavný a jasný cieľ – zisk. Pri hľadaní dát, ktoré súvisia s dopadom veľkochovov na životné prostredie, je tak dôležité narábať s informáciami opatrne, nakoľko sa jedná o popredných priemyselných gigantov, ktorých zisky sa šplhajú do neveriteľných čísel. Pre týchto gigantov je pomerne jednoduché sponzorovať štúdie, výskumy a odborníkov, ktorí budú hovoriť v ich prospech a vyvrátia akýkoľvek argument nezávislých aktivistov, ktorí sa snažia bojovať proti praktikám veľkých agrospoločností. Týmto rozmerom sa podrobne zaoberá dokumentárny film *Cowspiracy* (2014).

antibiotík, proteínu⁵¹¹, a zo zvyšku aditív a pesticídov, ktoré sú súčasťou použitých plodín.⁵¹²

Až 67 % toho, čo vypestuje kontinentálna časť Spojených štátov za rok, putuje do kŕmnych zmesí pre zvieratá vo veľkochovoch.⁵¹³ Napr. v prípade sóje je to až 90% tejto plodiny, ktorá ide ako krmivo pre dobytok.⁵¹⁴ Na účely uživenia miliónov kusov zvierat sú vyhradené enormné plochy monokultúr po celom svete.⁵¹⁵

Namiesto toho, aby vypestované plodiny nasýtili ľudí, sú používané ako kŕmna zmes pre zvieratá vo veľkochovoch, čo je veľmi neefektívny spôsob využívania plodín.⁵¹⁶ Ak by sme použili tieto plodiny na nakŕmenie ľudí, v prepočte by sme boli schopní nasýtiť každého človeka na Zemi a k tomu ďalšie 4 miliardy ľudí.⁵¹⁷ Redistribúciou plodín smerom k ľuďom by sa vyriešil hladomor viacerých rozvojových častí Zeme. Hlavnou prekážkou je však

⁵¹¹ Nie je ojedinelé, že proteín pochádza z odpadu a tiel iných uhynutých zvierat z veľkochovu, i keď je táto praktika oficiálne zakázaná. Známy prípad devastačných dopadov takéhoto prikrmovania bol napr. u kráv, kedy boli zaznamenané prípady bovinnej spongiformnej encefalopatie, tj. choroby šíalených kráv: „Časti kravy, ktoré ľudia nekonzumujú, sa uvaria, vysušia a pomelú na prášok. Tento prášok sa potom používa na rôzne účely, vrátane prísady do krmiva pre zvieratá. Krava dostane BSE tým, že skonzumuje krmivo, ktoré je kontaminované časťami pochádzajúcimi z inej kravy, ktorá bola chorá na BSE.“ Vid' U.S. Food & Drug Administration. (2020). *All About BSE (Mad Cow Disease)*. Dostupné na <https://www.fda.gov/animal-veterinary/animal-health-literacy/all-about-bse-mad-cow-disease>.

⁵¹² The Humane League. (2024). *What's in Animal Feed? The Animal Feed Industry*. Dostupné na <https://thehumaneleague.org/article/animal-feed>.

⁵¹³ Napr. veľkochov hydiny zodpovedá za spotrebu približne tretiny svetovej poľnohospodárskej pôdy, čo spôsobuje veľkú klimatickú záťaž. Vid' New Roots Institute. (2021). *The Massive Impact of Factory Farming on our Environment*. Dostupné na <https://www.newrootsinstitute.org/articles/massive-environmental-impacts>.

⁵¹⁴ Greenpeace. (2024). *Agribusiness & Deforestation*. Dostupné na <https://www.greenpeace.org/usa/forests/issues/agribusiness/>.

⁵¹⁵ The Humane League. (2024). *What's in Animal Feed? The Animal Feed Industry*. Dostupné na <https://thehumaneleague.org/article/animal-feed>.

⁵¹⁶ Dokument *Cowspiracy* (2014).

⁵¹⁷ The Humane League. (2024). *What's in Animal Feed? The Animal Feed Industry*. Dostupné na <https://thehumaneleague.org/article/animal-feed>.

finančný zisk veľkých agropoločností a z toho plynúce lobovanie, ale taktiež enormný konzumný dopyt bežného spotrebiteľa.⁵¹⁸

Za každým kúpeným kusom živočíšneho produktu, pochádzajúceho z veľkochovu, je dlhý proces živenia a obhospodarovania zvierat. Tento proces si vyžaduje alarmujúce množstvo vody. Veľké percento spotrebovanej vody spadá práve na vypestovanie kŕmnej zmesi, pričom napr. plodiny ako sú kukurica a sója spotrebujú až 43 krát viacej vody, ako je potrebné na udržiavanie trávnatého porastu pre dobytok v prirodzenom prostredí.⁵¹⁹ Ak by sme zohľadnili proces živenia zvierat na príklade dobytku, tak na vyprodukovanie jedného hovädzieho hamburgeru vo fastfoodoch je potrebných takmer 2500 litrov vody.⁵²⁰

Spotreba vody však nie je jediným faktorom, ktorý robí z veľkochovov zásadný ekologický problém. Veľkochovy vyprodukujú za jeden deň taktiež veľké množstvo odpadu, a to v podobe syntetických a toxických chemických látok, a taktiež v podobe odpadových plynov.

V Európskej únii spotrebuje industriálny chov až 60 % antibiotík. Jedným z druhov antibiotík, ktoré sa nadužívajú vo veľkochovoch, je napr. kolistín. Po konzumácii antibiotík vo veľkochovoch sú zvyšky látok zvieratami

⁵¹⁸ Dokument *Cowspiracy* (2014). O tejto problematike komplexne informuje taktiež film s názvom *Jedlo Inc. (Food, Inc.)* [dokumentárny film]. Réžia Robert Kenner. USA, 2008. V tomto dokumente sa podrobne rozoberá oblasť poľnohospodárskeho priemyslu v USA. Dokument ukazuje, že moderný potravinársky priemysel je nehumánny a environmentálne neudržateľný. Jednou z kľúčových oblastí tohto je kritický pohľad na veľké agropoločnosti a ich dopad na životné prostredie a na celkové zdravie ľudí. V dokumente sa taktiež odhaľujú neetické praktiky pri industriálnom chove zvierat, a kritizuje sa klamlivá a zavádzajúca reklama, ktorá spotrebiteľom cez marketing poskytuje často falošný a zavádzajúci obraz o pôvode potravín. Jedným z dôležitých oblastí, ktorým sa dokument venuje, je práve dopad bežného spotrebiteľa na trh s potravinami. Vid' *ReviseSociology*. (2017). *Food Inc – A Summary*. Dostupné na <https://revisesociology.com/2016/09/19/food-inc-a-summary/>.

⁵¹⁹ The Humane League. (2024). *What's in Animal Feed? The Animal Feed Industry*. Dostupné na <https://thehumaneleague.org/article/animal-feed>.

⁵²⁰ Dokument *Cowspiracy* (2014).

vyučované cez moč alebo výkaly, a vstrebávajú sa do pôdy a do podzemných vôd. Do človeka sa tak tieto antibiotiká dostávajú nielen cez konzumáciu mäsa, ale aj cez plodiny pestované na poliach, a cez vodu.⁵²¹

Takéto nadužívanie antibiotík spôsobuje následne rezistenciu na veľa druhov baktérií. Pokiaľ tento typ antibiotík spôsobí rezistenciu v populácií voči baktériam, neostanú nám už žiadne ďalšie možnosti na boj proti nim, čo predstavuje jednu z najväčších civilizačných hrozieb pre ľudstvo.⁵²²

Aby si živočíšny priemysel zaistil dostatočné množstvo plodín pre nakrmenie zvierat, musí minúť veľa pesticídov. Napr. Spojené štáty americké minú za jeden rok až 106 miliónov kíl pesticídov, ktorými sa striekajú polia.⁵²³ Zvyšky pesticídov sa následne vstrebávajú do pôdy a do podzemnej vody, a dostávajú sa tak do kolobehu prírody, čo má devastčné dopady na rozsiahle ekosystémy a na druhovú biodiverzitu.⁵²⁴

Odpadové látky sa dostávajú aj do morí, kde narúšajú citlivé podmienky kyslosti vody a následne aj životné procesy mikroorganizmov a iných živočíchov a rastlín (napr. planktónu, koralových útesov atď.). Sú to práve mikroorganizmy, ktoré významne prispievajú k spomaľovaniu hromadenia skleníkových plynov v atmosfére. Aj malá zmena v kyslosti vody v moriach narušuje životné cykly týchto organizmov, čo vedie k vymieraniu množstva ďalších živočíšnych druhov.⁵²⁵

⁵²¹ Živávlina. (2024). *Živočíšny priemysel v EÚ spotrebovávajú 60 % antibiotík*. Dostupné na <https://www.zivavlna.sk/zivocisny-priemysel-v-eu-spotrebovava-60-percent-antibiotik/>.

⁵²² Ibid.

⁵²³ The Humane League. (2024). *Industrial Agriculture is Far Worse than You Think*. Dostupné na <https://thehumaneleague.org/article/industrial-agriculture>.

⁵²⁴ Ibid.

⁵²⁵ The Humane League. (2024). *Factory Farming and the Environment: Impacts on the Planet*. Dostupné na <https://thehumaneleague.org/article/factory-farming-and-the-environment>.

V prípade industriálneho chovu dobytku sú ďalším príkladom zásadného znečistenia odpadové plyny. Kravský žalúdok je prispôbený na spracovávanie spásanej trávy. Počas rozkladania trávy prebieha v žalúdku kravy prirodzená fermentácia a dekompozícia potravy. Tieto procesy tvoria plyny, ktoré krava následne vypúšťa grganím von. Avšak zloženie a koncentrácia týchto plynov je priamo závislá od stravy, ktorú krava konzumuje. Keďže sa vo veľkochovoch konzumujú krmné zmesi, ktoré nie sú prirodzenou stravou pre kravy, dobytok produkuje svojim trávením oxid dusný. Celosvetový živočíšny priemysel tvorí až 65 % celkového oxidu dusného, ktorý má 296 krát vyšší dopad na globálne otepľovanie ako oxid uhličitý, a taktiež zodpovedá až za 15 % skleníkových emisií vo svete.⁵²⁶ Druhým najviac zastúpeným skleníkovým plynom je práve metán, ktorý taktiež vzniká ako vedľajší produkt trávenia zmesí, ktorými je dobytok vo veľkochovoch kŕmený. Metán zachytáva až 30 krát viac teploty v atmosfére ako oxid uhličitý.⁵²⁷

Všetky tieto plyny značne prispievajú k otepľovaniu planéty, čo má zásadný vplyv na náš ekosystém, ktorý je nesmierne citlivý aj na tie najmenšie zmeny. Ako príklad uvediem oceány, ktoré produkujú až polovicu všetkého kyslíka na Zemi.⁵²⁸ V dôsledku znečistenia morí a stúpajúcej teploty ubúda v oceánoch kyslík, čo ohrozuje morské ekosystémy a spôsobuje vymieranie mnohých vodných živočíchov.⁵²⁹

⁵²⁶ Dokument *Cowspiracy* (2014). Vid' tiež University of Colorado Boulder. (2022) *It may be uncomfortable, but we need to talk about it: the animal agriculture industry and zero waste*. Dostupné na <https://www.colorado.edu/center/2022/03/15/it-may-be-uncomfortable-we-need-talk-about-it-animal-agriculture-industry-and-zero-waste>.

⁵²⁷ Let's Talk Science. (2020). *Cows, Methane, and Climate Change*. Dostupné na <https://letstalkscience.ca/educational-resources/stem-explained/cows-methane-and-climate-change>.

⁵²⁸ National Oceanic and Atmospheric Administration. (2024). *How much oxygen comes from the ocean?* Dostupné na <https://oceanservice.noaa.gov/facts/ocean-oxygen.html>.

⁵²⁹ V roku 2019 trpelo nedostatkom kyslíka približne 700 lokalít v oceánoch, zatiaľ čo v 60. rokoch to bolo približne 45 lokalít. Vid' BBC. (2019). *Climate change: Oceans running out of*

Všetky spomínané znečistenia zo zvieracieho priemyslu sú spoluzodpovedné za topenie ľadovcov, čo vedie k zaplavovaniu doteraz obývaných oblastí Zeme. Taktiež sú kvôli pestovaniu plodín pre industriálny chov zvierat odlesňované veľké časti území, čo ničí ekosystémy a spôsobuje utrpenie mnohým druhom zvierat, ktoré majú na týchto územiach svoje prirodzené prostredie.⁵³⁰ Jedným z hlavných dôvodov, pre ktorý sa naša planéta otepľuje závravným spôsobom, je práve veľkochov zvierat za účelom zisku živočíšnych produktov, ako sú napr. mäso, mlieko a vajcia.

3.3. Etické implikácie v reflexii environmentálnej teológie

V predošlých podkapitolách som sa snažil predstaviť dopady, ktoré plynú z veľkochovov a majú za následok individuálne utrpenie zvierat, ako aj ničenie životného prostredia. V záujme priblíženia zásadného rozporu s teologickými a etickými dôrazmi, ktorým som sa venoval v predošlých kapitolách, uvediem vlastnú kritickú reflexiu veľkochovov zvierat.

V úvode pojednania sa vrátim k samotnému názvu tejto práce, ktorý vychádza z knihy Príslovia, 12,10: „Spravedlivý cíti i se svým dobytkem, kdežto nitro svévolníků je nelítostné.“⁵³¹ Biblický verš v kontexte Starého zákona

oxygen as temperatures rise. Dostupné na <https://www.bbc.com/news/science-environment-50690995>.

⁵³⁰ „Celosvetovo spôsobuje odlesňovanie v dôsledku chovu dobytky každoročné uvoľnenie až 340 miliónov ton uhlíka do atmosféry, čo predstavuje 3,4 percenta globálnych emisií skleníkových plynov.“ Vid' Greenpeace. (2024). *Agribusiness & Deforestation*. Dostupné na <https://www.greenpeace.org/usa/forests/issues/agribusiness/>.

⁵³¹ V názve práce i v biblickom verši vychádzam z Českého ekumenického prekladu Biblie. K biblickému veršu uvediem rozbor z biblického slovníka, ktorý verš interpretuje v kontexte Starého zákona: „Tento verš vyjadruje dôležitú perspektívu v biblickom pohľade na zvieratá. ... Šalamún spája spravodlivosť človeka s jeho zaobchádzaním so zvieratami. Zmysel tohto veršu nie je vyjadrený v tom, že tí ktorí milujú Boha musia byť vegetariáni, ani sa v tomto verši nejedná o zbožšťovanie hodnôt zvierat. Posolstvom je, že Boží pohľad na stvorenie prirodzene vedie k rešpektu voči všetkým tvorom. Človek, ktorý sa bojí Boha (Prís 1,7), bude so zvieratami zaobchádzať láskavo, dostatočne ich kŕmiť, a starať sa o ne, keď sú zranené. V starostlivosti o svoje zvieratá sa spravodlivý človek podobá dobrému Pastierovi, Ježišovi. Dobrý Pastier sa stará o základné potreby svojho stáda (Ž 23,2). Chráni ho (Jn 10,3–4, 11). V súvisiacej pasáži z Dt

odkazuje na hodnotu mimoludského tvorstva, ktorá spočíva v zdôraznení základného princípu – človek nemá spôsobovať zvieratám zbytočné utrpenie. Pretože pokiaľ tak činí, je v očiach biblických autov bezbožníkom. V súčasnosti trpia vo veľkochovoch miliardy zvierat, ktorým je na denno-dennej báze spôsobované nepredstaviteľné utrpenie, a to práve pod krutovládou človeka. Z tohto dôvodu vnímam ako jednu z kľúčových etických výziev súčasnej teológie práve vzťah človeka k mimoludskému tvorstvu.

V prvej kapitole som predstavil princíp pomenovania zvierat, ktorým v biblickom mýte o stvorení vstupovali ľudia do vzťahu so zvieratami. Tento princíp zrkadlí vzťah človeka s Bohom, nakoľko sa Boh ako prvý vzťahuje k človeku, ktorému dáva meno – *Adam*. Pomenovanie zvierat je dôležitým rozmerom, pretože zdôrazňuje osobitné spoločenstvo ľudí i zvierat. Avšak v reflexii industriálneho chovu zvierat vyvstáva základná otázka: Aký spôsob vzťahovania sa ku zvieratám je vyjadrovaný vo veľkochovoch?

Spotreba mäsa bola v biblickej dobe zásadne nižšia.⁵³² Taktiež v našej nedávnej minulosti bola spotreba mäsa oveľa striedmejšia, a vyžadovala si špecifický vzťah so zvierat'om, pretože ľudia často vyrastali spolu so zvieratami v úzkej blízkosti. Táto blízkosť neraz spôsobila, že majiteľom bolo nepríjemné zviera následne zarezať, pretože už s ním mali vybudovaný nejaký vzťah, ktorý bol mimo iné vyjadrený tým, že zviera malo svoje meno (Beluša, Malina atď.).

25,4 je hebrejským farmárom nariadené, aby nedávali volovi náhubok pri mlátení obilia. Krutý farmár by vola umlčal, aby mu zabránil jesť nejaké zrnó. Aj keď by náhubok mohol ušetriť nejaký čas a malé množstvo úrody, je to voči zvierat'u neľudské a pre zviera neprospešné.“ BibleRef.com. (2024). *What does Proverbs 12:10 mean?* Dostupné na <https://www.bibleref.com/Proverbs/12/Proverbs-12-10.html>.

⁵³² Kocian v tejto súvislosti píše: „Biblický človek bol hlavne pastierom a rybárom, choval zvieratá a potreboval ich k prežitiu. Pastier bol so svojimi zvieratami spätý, sprevádzal ich od narodenia ku smrti, a zdieľal s nimi všetko, vrátane nepriazne počasia. ... My nepoznáme zvieratá, ktorých mäso jeme, nestarali sme sa o ne, a nič sme s nimi neprežili. A predovšetkým v staroveku bola konzumácia mäsa skôr výnimkou a sviatkom, nie každodennou záležitosťou.“ Kocian, M., Senft, L. (2023). *Žehnám veškeré Boží havěti*, s. 220.

Z tohoto dôvodu sa ku zvieratám volali mäsiari, ktorí zvieratá nepoznali, a preto ich dokázali zabiť.

Zvieratá vo veľkochovoch nedostávajú žiadne mená, pretože ich život je od narodenia až po konečnú spotrebu striktno anonymný. Hodnota zvierat je vo veľkochovoch vyjadrená len v tom, aký účel spĺňajú v procese živočíšneho priemyslu. Zvieratá sú tak vnímané len ako súčasť anonymizovaného výrobného procesu, ponížené na úroveň neživých vecí, čím sú pozbavené vnútornej hodnoty, a tak je s nimi následne aj zaobchádzané.⁵³³ Ich anonymita zrkadlí označovanie ľudí v koncentračných táboroch v systéme masívneho vyhladzovania – žiadne osobné vzťahovanie sa, žiadne mená, iba čísla.⁵³⁴

V pulloch supermarketov sa následne kupuje anonymne zabalený kus mäsa, ktorý nemá žiadnu spojitosť s osobitosťou tohto zvieratá. Zvíra, ktoré dýchalo ten istý vzduch ako my, a vo svojom jadre malo tú istú túžbu po dôstojnom živote, je pri nakupovaní anonymne zabalených tovarov skryté za marketingovým logom, ktoré často vyobrazuje život zvieratá na lúkach a na pasienkoch. Prezentácia tejto ilúzie nemôže byť ďalej od pravdy, a je hlboko neúctivým legitimizovaním krutých praktík vo veľkochovoch. Taktiež slúži na kolektívne utvrdzovanie sa v klamstve, ktoré nám umožňuje potláčať výčitky svedomia pri pohľade na zúbožené tvory.

⁵³³ V tomto ohľade uvediem reflexiu Kociana, ktorý tvrdí: „Už len termín ‚živočíšna výroba‘ naznačuje, že sme urobili priemysel zo živých a cítiacich tvorov. Zachádzame s nimi ako s vecami, s materiálom, s neživými predmetmi. K životu by sme mali mať posvätnú úctu a namiesto toho vznikol tento prekvitajúci biznis. ... Všetko je nastavené tak, aby sa vyprodukovalo čo najviac a čo najlacnejšieho mäsa aj za cenu absolútne nedôstojného zachádzania so zvieratami.“ Kocian, M, Senft, L. (2023). *Žehnám veškeré Boží havěti*, s. 215.

⁵³⁴ V tomto smere upozorňujem na knihu s názvom *Večná Treblinka (Věčná Treblinka)*, v ktorej autor skúma postoje v modernej spoločnosti vo vzťahu ku zvieratám, a porovnáva ich s tým, ako sa ľudia vzťahovali k druhým ľuďom, najmä počas holokaustu. Patterson, Ch. (2003). *Věčná Treblinka: ve vztahu ke zvířatům jsme všichni nacisté*. Praha: Práh. ISBN 80-7252-084-9.

K princípu biblického pomenovania a vstupovania do spoločenstva so zvieratami sa viaže ďalší dôležitý rozmer „spoločenských“ a „hospodárskych“ zvierat. Zvieratá sú v Biblii predstavené vo vzťahovej rovine, a ich prvé vyjadrenie je spojené so spoločenstvom, ktoré majú tvoriť s človekom.

So „spoločenskými“ zvieratami tvoríme veľmi blízke vzťahy – často spolu dokonca žijeme v jednej domácnosti. Sledujeme bezbrehú oddanosť a vernosť napr. u psov, ktoré často milujú až sebaobetujúcou láskou.⁵³⁵ Schopnosť nadväzovať vzťahy s ľuďmi majú i ošípané, dobytok, či iné zvieratá v kategórii „hospodárskych“. Stačí si pozrieť zábery z azylových fariem, v ktorých sú často zvieratá, ktoré boli zachránené z veľkochovov.⁵³⁶ Tieto zvieratá šťastne pribehnú k človeku, vrtia chvostami – rovnako ako pes – a tvoria spoločenstvo vo vzťahu vzájomnej lásky. Je to ten istý princíp lásky, ktorý prežívame so zvieratami v kategórii „spoločenských“. Pokiaľ je v pomenovaní jedného druhu zvierat zdôraznené, že sú „spoločenské“, na akej báze sa cítime oprávnení k tomu, odoprieť „hospodárskemu“ zvieratú vo veľkochovoch možnosť tvoriť spoločenstvo s človekom? Kto určil toto neprekonateľné oddelenie, ktoré jednu kategóriu zvierat odsudzuje k týranu a ku krutej smrti vo veľkochovoch, zatiaľ čo druhú privilejuje v láske a až v ľudskom zaobchádzaní?

V modernej západnej spoločnosti by sme nedopustili, aby boli naše domáce zvieratá vystavené násilnému zaobchádzaniu. Ako príklad, na ktorom môžeme vidieť zásadný kultúrny nesúlاد, uvediem niektoré časti Ázie,

⁵³⁵ Známy príklad toho, ako spoločnosť dokáže oceniť spoločenstvo so zvieratú, je príbeh japonského psa Hachika. Hachiko sa stal symbolickým príkladom oddanosti. Keď jeho pán zomrel, Hachiko naďalej každý deň po dobu desiatich rokov čakal na železničnej stanici v Tokiu, kým sa jeho pán vráti z práce. Jeho oddanosť mu v Japonsku priniesla národnú slávu po tom, čo o Hachikovi v roku 1932 napísal článok japonský denník Tokyo Asahi Shimbun. BBC. (2023). *Hachiko: The world's most loyal dog turns 100*. Dostupné na <https://www.bbc.com/news/world-asia-65259426>.

⁵³⁶ Vid' napr. Zvířata nejíme. (2024). *Azylové farmy*. Dostupné na <https://zviratanejime.cz/veganstvi/azylove-farmy>.

v ktorých sa konzumujú „spoločenské“ zvieratá. Zábery z trhov⁵³⁷, na ktorých sú v malých klietkach zúbožené psy a mačky, ktoré sa tlačia v tesnej blízkosti svojich spolu-druhov a v očiach majú vydesený a zlomený pohľad, nám prídu kruté. Ako je potom možné, že v prípade „hospodárskych“ zvierat nám táto enormná krutosť nevadí?

Hodnota samotného života zvierat'a, ktorého produkty kupujeme vo veľkochovoch, je taktiež zásadne odlišná v porovnaní s tou, ktorú môžeme vidieť vyjadrenú v spojitosti s rituálnou praktikou a úctou ku krvi zvierat'a. V Biblii je opakovane spomínaný zákaz konzumácie krvi, ktorý je natoľko silným motívom, že pretrváva aj v Novom zákone. Posvätnosť života je v Biblii vyjadrená úctou ku krvi, nakoľko je krv zdrojom života, a ako taká patrí Bohu-Stvoriteľovi. V Starom zákone sú taktiež konkretizované viaceré spôsoby, akým sa má ku „spotrebe“ zvierat'a pristupovať, napr. tým, že nebudeme variť dieťa v mlieku jeho matky, pretože takéto prepojenie smrti a života je pre biblického človeka perverzným narušením stvoriteľského poriadku. Avšak vo veľkochovoch žiadny z týchto rozmerov neplatí. Pri pohľade na zábery z jatiek, kde sa prelejú milióny litrov krvi na betónovú dlažbu, je tento kontrast desivý. Prikázanie o krvi a k tomu pridružené legislatívne rozmery Biblie mali slúžiť na pripomenutie základnej paradigmy – že Boh je Stvoriteľom všetkých, ľudí i mimol'udského tvorstva, celého sveta, a preto má bezprostredný vzťah s celým stvorením. Akú paradigmu si pripomíname v súvislosti s masívnou konzumáciou zvierat z veľkochovov?

Pokiaľ sa pozrieme na domáci chov zvierat, v tomto prípade si je človek vedomý, čo všetko zahŕňa „obetovanie“ zvierat'a za účelom konzumácie. Je to

⁵³⁷ Vid' napr. Al Jazeera. (2023). *South Korean dog meat farmers face growing push to ban industry*. Dostupné na <https://www.aljazeera.com/gallery/2023/7/31/south-korean-dog-meat-farmers-face-growing-push-to-ban-industry>.

až natoľko zásadný počin, že nie každý dokáže zabiť zviera. Túžba po živote je najhlbším vyjadrením nášho bytia, a samotný proces zabitia tento úkon prestupuje. Avšak v rituálnej praktike Starého zákona bola konzumácia mäsa spojená s prinavrátением obetovaného života Bohu – teda zahŕňala posvätný dôraz. V akých dôrazoch sa ocitáme pri pohľade na industriálny pás veľkochovov, kde sú zvieratá v ukrutnom strachu, bolesti, a v „davovej psychóze“ hnané na jatky, pričom vo svojej inteligentnej a emočnej kapacite si veľmi dobre uvedomujú⁵³⁸, že všade okolo nich je cítiť pach smrti? Kde je v tomto celom vyjadrený rozmer vnútornej hodnoty zvieraťa, života, ktorý je odovzdaný Bohu? V prehlušujúcom kriku veľkochovov by sme sotva našli priestor pre tiché uvedomenie, že život je tajomstvom, a preto s ním treba zaobchádzať s maximálnou pokorou.

Obzvlášť cynicky v tomto kontexte vyznieva ďalší významný biblický dôraz na chválospev celého tvorstva. V Biblii vyjadrujú autori spoločnú chválu za život, a za všetky dary, ktoré plynú zo života. V chválospeve tvorstva sa zdôrazňuje a pripomína, že všetko čo žije, má chváliť Toho, kto život učinil – dobrého Hospodina-Stvoriteľa. Aký svet ale majú chváliť zvieratá vo veľkochovoch? V čom spočíva pre tieto zvieratá priestor, v ktorom by mohli vzdávať pomyselnú vďaku za život? Ako môžeme Božiemu dobrému stvoreniu takýmto násilným spôsobom odoprieť to, k čomu sú vo svojej podstate stvorení – chválu Hospodina?

Pokiaľ reflektujeme teologický význam, ktorý spočíva vo vtelení Ježiša Krista, a ktorý posväcuje celý tento svet Božou prítomnosťou, nastáva ďalšia

⁵³⁸ Na mnohých záberoch z bitúnkov je zaznamenané, ako sa zvieratá snažia v zúfalstve utiecť. Zvieratá sú často zabíjané v prítomnosti ďalších zvierat. V miestnosti vidia telá ich spoludruhov. Všade zemi je krv, po ktorej sú nútené chodiť. Vo vzduchu je zápach krvi, ktorú cítia. Na poslednom mieste, kde zvieratá zabijú tak často bojujú do poslednej chvíle o svoj život. Vid' napr. Kinder World. (2021). *Escaping Death - Animals Fight To Stay Alive*. Dostupné na <https://www.youtube.com/watch?v=4hYWvPbwSss>.

zásadná otázka: Ako je možné vnímať posvätenie sveta a života v prípade zvierat, ktoré od prvého momentu svojho života prechádzajú systematickým zneužívaním a týraním? Aké posvätenie života je možné nachádzať v teľatách, ktoré kričia za svojimi matkami krátko po tom, ako ich hneď po pôrode oddelia? Aké posvätenie je možné hľadať v malej kľetke matky-prasnice, ktorá sa následkom stiesnených podmienok nedokáže pohnúť, a zaľahne tak svoje novonarodené mláďatá? Aké posvätenie fyzického sveta môžeme nachádzať pri pohľade na vysilené sliepky, ktoré sa v dôsledku krutosti uchýlia ku kanibalizmu, vytrhajú si perie, a nakoniec umrú, lebo ich krehké životy vtákov neunesú krutosť, ktorej sme ich ako ľudia vystavili?

V Starom zákone dostáva človek poverenie ku vláde nad svetom, ktoré je úzko previazané s ontologickou podstatou, z ktorej toto poverenie vychádza – a síce, že človek je stvorený na obraz Boží. Súčasťou tohto panovania je napĺňanie „kozmickej zmluvy“, ktorá stojí v centre Starého zákona. Súčasťou Hospodinovej zmluvy je napĺňanie prikázaného sviatku šabat – dňa odpočinku, ktorý vyjadruje Božie zaslúbenie pokoja. Šabat má sláviť celé tvorstvo. Preto sa v Starom zákone v prikázaniach často explicitne spomína, že počas sviatku šabat nebude pracovať ani človek, ani jeho zvieratá. Taktiež je zohľadnený odpočinok pre pôdu. Akého odpočinku sa dostáva zvieratám, ktoré 24 hodín denne, 7 dní v týždni, žijú v neustále stresujúcich podmienkach? Navyše, pokiaľ zoberieme naozaj vážne zaslúbenie budúceho pokoja s celým svetom, ktoré reflektuje napr. prorocká kniha Izaiáš, ale tiež apoštol Pavel v liste Rimanom, ako potom môžeme obhajovať jednanie ku zvieratám, ktoré doslova prežívajú peklo?

Pokiaľ nám Biblia konzistentne predostiera obraz zodpovedného a dobrého pastiera, akú rolu nasledujeme v prípade týchto úbohých zvierat? Nad zvieratami si v prípade veľkochovov uplatňujeme tú najtvrdšiu a najkrutejšiu podobu vlády – krutovládu, ktorá zvieratá pozbavuje akejkol'vek vnútornej

hodnoty. Príklad vlády, s ktorou prichádza Ježiš Kristus, nie je vládou moci a zneužívania, ale vládou sebaobetujúcej sa lásky, a to až k smrti na kríži. V systematickom uchopení biblického príbehu a poverenia je tak neustále zdôrazňovaný motív služby núdzným a slabým. Pokiaľ máme naplňať Boží obraz, z ktorého podstaty vyvstáva pozvanie do tvorivej spolu-účasti na tomto svete, vyjadrenej vo vládnutí (tj. v spravovaní) sveta, ktorý nám nepatrí, tak je na mieste položiť ďalšiu otázku: Na základe čoho sa cítíme oprávnení k tomu, aby sme vládli nad zvieratami takýmto spôsobom?

Domnievam sa, že na téme veľkochovov sa dá veľmi dobre ukázať rozmer ľudského inštrumentálneho jednanía so svetom, ktoré nazýva pápež František „zvráteným antropocentrizmom“. To, že záujmy človeka sa kladú na prvé miesto, a tým sú zásadne ponížené záujmy ostatných „zmluvných strán“, ktoré sú súčasťou Hospodinovej „kozmickej zmluvy“, je tak zdôraznením zásadného rozporu. Veľkochovy sú príkladom zvráteného antropocentrizmu, kedy má všetko, celý život i celý svet, slúžiť len ľudskému účelu.

Nad konzumnými praktikami v oblasti našich stravovacích návykov máme priamy dosah. Denno-denne sa rozhodujeme, čo budeme jesť na raňajky, na obed a na večeru. Pokiaľ kupujeme živočíšne produkty, pochádzajúce z veľkochovov, podporujeme tak industriálny chov a vyberáme si možnosť cielene prehliadať enormné utrpenie, ktoré je páchané na „hospodárskych“ zvieratách.

V závere môjho pojednania uvediem výzvy od niekoľkých autorov. Začnem výzvou od autorov Bircha a Vischera. V súvislosti s dôrazmi apoštola Pavla v liste Rimanom, v ktorom spája Pavol vykúpenie tvorstva s vykúpením ľudí, píš, že „tento starý text veľmi výpovedne prehovára k našej dnešnej dobe a situácii. Zvieratá stonajú a my ich nepočujeme. Kiež by sme počuli, ako ku

nám volajú po milosrdenstve a po spravodlivosti.“⁵³⁹ K morálnej úlohe kresťanov sa vyjadrujú nasledovne:

„Kresťania majú zodpovednosť rozhodnúť sa, kam sa v týchto otázkach milosti a spravodlivosti postaví. Kresťania sú povolaní k tomu, aby s týmito ‚najposlednejšími z našich bratov a sestier‘ jednali s rešpektom a úctou. Nejde len o čin milosrdenstva, ale aj spravodlivosti.“⁵⁴⁰

V závere svojho pojednania uvádzajú Birch a Vischer slová americkej antropologičky Margaret Meadovej (1901–1978), ktorá sa v Svetovej rade cirkví angažovala v oblasti ochrany životného prostredia a ktorá povedala:

„Nikdy nepochybujte o tom, čo môže malá skupina premýšľavých a angažovaných občanov učiniť pre zmenu tohto sveta. Vlastne je to jediná vec, ktorá kedy fungovala.“

V kontexte názorových prúdov, ktoré zdôrazňujú, že jeden konzument nič nezmení, považujem za podstatné uviesť slová Schweitzera, ktorý sa vyjadruje k vnútornej motivácii etického jednania nasledovne:

„Pretože etika úcty k životu vzniká z vnútorného volania, ... chce predsa účinne jednať, a preto sa nemusí starať o to, či bude jej činnosť prospešná, alebo nie. Pre svet je dôležitý fakt, že v človeku, ktorý sa stal etickým, vstupuje do sveta vôľa naplnená úctou a oddanosťou k životu“⁵⁴¹

V etickom ponímaní Schweitzera pritom platí, že motivácia k etickému jednaniu a k zachovávaní života znamená, že sa etický človek nebojí jednať ani napriek tomu, že okolie tohto človeka eticky nejedná, alebo etické jednanie priamo spochybňuje. Motivácia k jednaniu je tak vnútorná, a odpovedá priamo

⁵³⁹ Birch, Ch, Vischer, L. (2007). *Život se zvířaty*, s. 100.

⁵⁴⁰ Cit podľa Birch, Ch, Vischer, L. (2007). *Život se zvířaty*, s. 100..

⁵⁴¹ Schweitzer, A. (1989). *Albert Schweitzer zastávce kritického myšlení a úcty k životu*, s. 287.

motivácii k zachovávaní života. Schweitzer k rozhodnutiu človeka jednať eticky píše:

„Nebojí sa, že sa mu budú posmievať pre sentimentalitu. To je predsa osud každej pravdy, že než dôjde k uznaniu, je predmetom posmechu. Kedysi sa považovalo za bláznovstvo predpokladať, že farební ľudia sú v skutočnosti ľuďmi a musí sa s nimi ľudsky zachádzať. To bláznovstvo sa stalo pravdou. Dnes sa považuje za prehnané proklamovať ako požiadavkou racionálnej etiky ustavičný ohľad na všetko živé ... Príde však doba, kedy sa budeme diviť, že ľudstvo potrebovalo tak dlhú dobu, než nahliadlo, že bezmyšlienkovité poškodzovanie života je nezlučiteľné s etikou.“⁵⁴²

Ku krutosti na zvieratách píše:

„Nikto nesmie zatvárať oči a myslieť si, že utrpenie, od ktorého sa odvrátil, vlastne neexistuje. Nech si nikto neľahčuje bremeno zodpovednosti! My všetci sme vinní, že sú živí tvorovia tak týraní, že nikto neberie ohľad na výkriky smädných zvierat, prepravovaných po železnici, že na našich jatkách vládne toľko surovosti, ... že všemožne trpia zaobchádzaním nemilosrdných ľudí.“⁵⁴³

A svoje pojednanie ukončuje slovami: „Pre univerzálnu etiku úcty k životu ... sa súcit so zvieratami stáva tým, čomu nemôže žiadny premýšľajúci človek uniknúť.“⁵⁴⁴

V každej dobe je nutné interpretovať kresťanstvo tak, aby odpovedalo aktuálnym spoločenským výzvam. V dnešnej dobe to je, okrem iných výziev, práve vzťah ku svetu a k mimoludskému tvorstvu. V závere tak odcitujem slová českého teológa Tomáša Halíka (1948), ktorý píše:

⁵⁴² Ibid, s. 286.

⁵⁴³ Ibid, s. 293.

⁵⁴⁴ Schweitzer, A. (1993). *Náuka úcty k životu*, s. 40.

„Na ceste ku konečnému cieľu dejín nesmieme nikdy zastať, nesmieme sa uspokojiť so žiadnym stavom sveta, so stavom cirkvi či nášho náboženského poznania. Sme len spoločenstvo pútnikov.“⁵⁴⁵

Ako spoločenstvo pútnikov kráčajme za láskou v Kristovi, ktorá sa prejavuje sebaobetujúcou a milujúcou oddanosťou k tomuto svetu, vrátane všetkých tých, ktorí ho obývajú.

3.4. Zhrnutie kapitoly

Mojim hlavným cieľom v tejto kapitole bolo priblíženie života zvierat v kontexte ich emočného a sociálneho cítenia, a tiež v spojitosti s krutosťou a utrpením, ktoré prežívajú vo veľkochovoch. Taktiež bolo mojou snahou kriticky zhodnotiť praktiky priemyselného chovu zvierat, a to aj v reflexii environmentálnej teológie a teologickej etiky.

V podkapitole 3.1. s názvom *Emočný a sociálny život zvierat* som rozoberal komplexné emočné, sociálne a fyziologické prežívanie u zvierat, najmä u vyspelejších druhov. Tiež som sa venoval mylným predstavám o tom, že zvieratá nedokážu pociťovať bolesť, a poukázal som na to, že poznatky o prežívaní u zvierat majú významné etické implikácie, ktoré vyžadujú prehodnotenie nášho zaobchádzania s nimi.

V podkapitole 3.2. s názvom *Zvieratá pod krutovládou človeka* som sa zameril na krutosť, ktorou zvieratá prechádzajú vo veľkochovoch. Tieto priemyselné farmy používajú intenzívne chovné metódy s cieľom minimalizovať náklady a maximalizovať produkciu mäsa, mlieka, vajec a iných živočíšnych produktov. Výsledkom je obrovské množstvo zvierat žijúcich v podmienkach, ktoré im spôsobujú nevysloviteľné utrpenie. Jednotlivé príklady

⁵⁴⁵ Halík, T. (2022). *Via crucis: setkání s Ježíšem na křížové cestě našich životů a našich dějin*. Praha: Paulínky. ISBN 978-80-7450-419-8, s. 52.

toho, ako sa so zvieratami zaobchádza vo veľkochovoch, som podrobne rozpísal v podkapitole 3.2.1. na vybraných druhoch zvierat – konkrétne na hydine, ošípaných a dobytku. Následne som sa v podkapitole 3.2.2. zameril na stručný pohľad do environmentálnych dopadov, ktoré vyplývajú z veľkochovu zvierat a ktoré zasahujú komplexnú sieť ekosystémov.

V záverečnej podkapitole 3.3. s názvom *Etické implikácie v reflexii environmentálnej teológie* som poukázal na rozpor medzi veľkochovom zvierat a environmentálnou teológiou. Kriticky som reflektoval anonymné utrpenie zvierat vo veľkochovoch, ktoré je v rozpore s princípmi starostlivosti a úcty k stvoreniu, zdôraznenými v Biblii. Poukázal na morálnu a teologickú zodpovednosť človeka. Taktiež som spomenul výzvy k prehodnoteniu a ku zmene týchto praktík, a to v súlade s teologickými hodnotami spravodlivosti a milosrdenstva.

Záver

Táto diplomová práca sa zaoberala kritickou reflexiou veľkochovov v rámci environmentálnej teológie a teologickej etiky. V práci som prezentoval základné koncepty environmentálnej teológie, teológie stvorenia a teológie zvierat. V prvej kapitole s názvom *Environmentálna teológia a teológia zvierat* som analyzoval biblické a teologické dôrazy týkajúce sa úcty k prírode a zvieratám, a to v reflexii židovskej a kresťanskej tradície. V druhej kapitole s názvom *Panovanie nad svetom* som kriticky reflektoval biblický koncept vlády nad svetom a mimoludským tvorstvom, pričom som zdôrazňoval christocentrický prístup k panovaniu ako vyjadrenie angažovanej a sebaobetujúcej sa lásky. V tretej kapitole s názvom *Veľkochovy: peklo na zemi* som aplikoval teologický rozbor na praktickú oblasť, ktorú som ohraničil konceptom veľkochovov, a v závere tejto kapitoly som uviedol kritickú reflexiu.

Mojou hlavnou snahou bolo priblížiť cez systematickú teologickú reflexiu, že medzi dôrazmi environmentálnej teológie a existenciou veľkochovov je zásadný nesúlad. Téma veľkochovov v mojej práci slúži ako praktický príklad antropocentrického a inštrumentálneho jednanie vo vzťahu k mimoludskému tvorstvu, ktoré deklaruje individualistický nárok na mocenskú nadvládu nad svetom. Toto jednanie je v príkrom rozpore s reflexiou biblického poverenia správy sveta, ktoré by človek mal v súlade s dôrazmi environmentálnej teológie uplatňovať.

Z mojej práce vyplýva, že je nevyhnutné zmeniť náš vzťah ku zvieratám. Kresťanstvo ponúka vnútornú motiváciu pre túto zmenu, ktorá je vyjadrovaná hlbokou úctou k Božiemu dobrému stvoreniu. Cez prehodnotenie vzťahu ku zvieratám vo veľkochovoch je možné reflexívne prehodnotiť vzťah k celému svetu. Vnútorná hodnota sveta, ktorý Boh prehlásil za dobrý, by mala byť pre

kresťanov zároveň základným etickým princípom, ktorý vyjadruje lásku, úctu a vieru v Boha-Stvoriteľa.

Možným rozvinutím tejto práce do budúca by mohlo byť napríklad pojednanie o právach zvierat, ktoré by zahŕňalo teologické rozvinutie vegetariánstva a vegánstva. Taktiež by mohla byť rozvinutá reflexívna kritika konzumnej paradigmy, a to v kontexte environmentálneho hriechu.⁵⁴⁶ V neposlednom rade je možné viaceré časti tejto práce aplikovať aj na ďalšie výzvy vo vzťahu k environmentálnej teológii.

⁵⁴⁶ V tejto súvislosti odkazujem na knihu americkej feministickej a environmentálnej teologičky Sally McFague (1933–2019). McFague sa vo svojej knihe zaoberá témou klimatickej zmeny a ekologickej krízy, a reflektuje, ako naše konzumné návyky prispievajú k environmentálnym problémom. V kontexte etického jednania zdôrazňuje napr. rozmer striedmosti a sebaobmedzenia, ktoré by mali byť kresťanmi aplikované ako protiklad ku konzumnému nastaveniu spoločnosti. McFague, S. (2013). *Blessed are the Consumers*. Minneapolis: Fortress Press. ISBN: 978-08-0069-960-4.

Zoznam literatúry

A. KNIHY

Andreopoulos, A. (2012). *This Is My Beloved Son: The Transfiguration of Christ*. Orleans: Paraclete Press. ISBN: 978-1557-25-656-0.

Balabán, M. (1996). *Hebrejské človekosloví*. Praha: Herrmann. ISBN: 80-238-0460-X.

Bekoff, M. (2009). *Na zvieratech záleží: biolog vysvětluje, proč zacházet se zvířaty s respektem a soucitem*. Praha: Triton. ISBN: 978-80-7387-322-6.

Birch, Ch., Vischer, L. (2007). *Život se zvířaty: Společenství božích tvorů*. Praha: Kalich. ISBN: 978-80-7017-068-7.

Clément, O. (2000). *On Human Being: A Spiritual Anthropology*. New York City: New City Press. ISBN: 978-0904-28-772-1.

Clément, O. (2004). *Tělo pro smrt a pro slávu: Malé uvedení do poetiky těla*. Olomouc: Refugium Velehrad-Roma. ISBN: 80-86715-17-5.

Drewermann, E. (1998). *O nesmrtelnosti zvířat: Naděje pro trpící stvoření*. Bratislava: Knižná dielňa Timotej. ISBN: 80-88849-13-6.

Fee, G. D., Stuart, D. K. (2012). *Jak číst Bibli s porozuměním*. 3. vyd. Praha: Návrat domů. ISBN: 978-80-7255-270-2.

Filipi, P. (2012). *Křesťanstvo: historie, statistika, charakteristika křesťanských církví*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury. ISBN: 978-8073-25-280-9.

Halík, T. (2022). *Via crucis: setkání s Ježíšem na křížové cestě našich životů a našich dějin*. Praha: Paulínky. ISBN 978-80-7450-419-8.

Hall, D. J. (1990). *The Steward: A Biblical Symbol Come of Age*. New York: Friendship Press. ISBN: 0-8028-0472-1.

Hošek, P. (2004). *C.S. Lewis: mýtus, imaginace a pravda*. Praha: Návrat domů. ISBN: 80-7255-099-3.

Heller, J. (2002). *Člověk – pastýř stvoření*. Praha: Pastorační středisko při Arcibiskupství pražském. ISBN: 80-239-0396-9.

Kocian, M., Senft, L. (2023). *Žehnám veškeré Boží havěti: Matuš Kocian v rozhovoru s Lukášem Senftem*. Praha: Karmelitánské nakladatelství. ISBN: 978-80-7566-451-8.

Küng, H. (1992). *Světový étos: projekt*. Zlín: Archa. ISBN: 80-900249-4-7.

Lewis, C. S. (2014). *Zázraky*. Praha: Návrat domů. ISBN: 978-80-7255-290-0.

Linzey, A. (2018). *Teologie zvířat*. Praha: Triton. ISBN: 978-80-7553-487-3.

Linzey, A., Yamamoto, D. (1998). *Animals on the Agenda: Questions About Animals for Theology and Ethics*. Illinois: University of Illinois Press. ISBN: 978-03-3402-732-4.

McFague, S. (2013). *Blessed are the Consumers*. Minneapolis: Fortress Press. ISBN: 978-08-0069-960-4.

Migliore, D. L. (2009). *Víra usilující rozumět: úvod do křesťanské teologie*. Jihlava: Mlýn. ISBN: 978-80-86498-33-1.

Moltmann, J. (1999). *Bůh ve stvoření: ekologická nauka o stvoření*. Praha: Vyšehrad. ISBN: 80-7021-233-0.

Morée, P., Trusina, T. (2001). *Člověk a příroda: bludný kruh?* Heršpice: EMAN. ISBN: 80-86211-18-5.

Murray, R. (1992). *The Cosmic Covenant: Biblical Themes of Justice, Peace, and the Integrity of Creation*. London: Sheed and Ward. ISBN: 978-07-2202-750-9.

Nash J. A. (1991). *Loving Nature: Ecological Integrity and Christian Responsibility*. Nashville: Abingdon Press. ISBN: 978-06-8722-824-9.

Niebuhr, H. R. (1960). *The Meaning of Revelation*. Louisville: Westminster John Knox Press. ISBN: 978-06-6422-998-6.

Northcott, M. (1996). *The Environment and Christian Ethics*. Cambridge: Cambridge University Press. ISBN: 978-05-2144-481-1.

Nové nebe a nová země: sborník příspěvků z kurzu pro kazatelky a kazatele ČCE, pořádaného Spolkem evangelických kazatelů v Praze 2023. (2024). Praha: Tomáš Trusina - EMAN. ISBN 978-80-88060-38-3.

Oeming M. (2016). *Úvod do biblické hermeneutiky*. 2. vyd. Praha: Nakladatelství Vyšehrad. ISBN: 978-8-074-29524-9.

Papež František. (2018). *Laudato Si' papeže Františka: encyklika: o péči o společný domov*. Praha: Paulinky. ISBN: 978-80-7450-280-4.

Patterson, Ch. (2003). *Věčná Treblinka: ve vztahu ke zvířatům jsme všichni nacisté*. Praha: Práh. ISBN 80-7252-084-9.

Pury, A. (1999). *Člověk a zvíře - stvoření Boží: Starý zákon o zvířatech*. Praha: Kalich. ISBN: 8070173130.

Ramsey P. (1950). *Basic Christian Ethics*. Louisville: Westminster John Knox Press. ISBN: 0-664-25324-5.

Römer, T., & Geuss, R. (2015). *The Invention of God*. Cambridge: Harvard University Press. ISBN: 978-0-674-50497-4.

Schweitzer, A. (1989). *Albert Schweitzer zastánce kritického myšlení a úcty k životu*. Praha: Nakladatelství Vyšehrad. ISBN: 80-7021-010-9.

Schweitzer, A. (1993). *Náuka úcty k životu*. Praha: Nakladatelství Sdružení Kontinenty. ISBN: 80-901225-7-4.

Schweitzer, A. (1974). *Z mého života a díla*. Praha: Nakladatelství Vyšehrad. ISBN: 33-403-74.

Singer, P. (2001). *Osvobození zvířat*. Praha: Nakladatelství Práh. ISBN: 80-7252-042-3.

Teilhard de Chardin, P. (1990). *Vesmír a lidstvo*. Praha: Nakladatelství Vyšehrad. ISBN: 80-7021-043-5.

Vácha, M. O. (2016). *Tváří v tvář Zemi*. Brno: Cesta. ISBN: 978-80-7295-212-0.

Veselovský, Z. (2000). *Člověk a zvíře*. Praha: Academia. ISBN: 80-200-0756-3.

Zizioulas, I. D. (1997). *Being As Communion: Studies in Personhood and the Church*. Crestwood: St Vladimir's Seminary Press. ISBN: 978-08-8141-029-7.

B. AKADEMICKÉ ČLÁNKY

Kolářová, L. (2023). *The Animal within Creation: Thoughts from Christian Theology*. *Auc Theologica*, 13(1), 43–66. <https://doi.org/10.14712/23363398.2023.14>.

Lintner, M. M. (2023). *Just Good Enough to Eat? Animals in Theological Ethics Approaches*. *Auc Theologica*, 13(1), 11–20. <https://doi.org/10.14712/23363398.2023.12>.

Noble, T. (2021). *Teologie osvobození v době politických a církevních proměn*. *Studia Theologica*, 23(3), 39–60. <https://doi.org/10.5507/sth.2021.001>.

White, L. (1967). *The Historical Roots of Our Ecological Crisis*. *Science*, 155(3767), 1203–1207. <https://doi.org/10.1126/science.155.3767.1203>.

Zámečník, J. (2023). *‘And When He Saw Him, He Had Compassion’: Following Jesus and Relationship to Non-Human Creatures*. *Auc Theologica*, 13(1), 21–41. <https://doi.org/10.14712/23363398.2023.13>.

C. ELEKTRONICKÉ ZDROJE

Academia. (2019). *In memoriam Karel A Deurloo (25. ledna 1936 — 1. června 2019)*. Navštívené 27. mája 2024 na https://www.academia.edu/41462266/In_memoriam_Karel_A_Deurloo_25_ledna_1936_1_%C4%8Dervna_2019_.

Akademická farnost Praha. (2024). *Marek Orko Vácha*. Navštívené 10. mája 2024 na <https://www.farnostsalvator.cz/marek-orko-vacha>.

Al Jazeera. (2023). *South Korean dog meat farmers face growing push to ban industry*. Navštívené 24. júna 2024 na

<https://www.aljazeera.com/gallery/2023/7/31/south-korean-dog-meat-farmers-face-growing-push-to-ban-industry>.

American Veterinary Medical Association. (2024). *Animal health and welfare*. Navštívené 24. júna 2024 na <https://www.avma.org/resources-tools/animal-health-and-welfare>.

Animals Australia. (2021). *Home*. Navštívené 24. júna 2024 na <https://www.youtube.com/@animalsaustralia>.

Australian Academy of Science. (2024). *Professor Charles Birch (1918–2009), ecologist*. Navštívené 24. júna 2024 na <https://www.science.org.au/learning/general-audience/history/interviews-australian-scientists/professor-charles-birch-1918-2009>.

BBC. (2024). *Home*. Navštívené 24. júna 2024 na <https://www.bbc.com/>.

BibleRef.com (2024). *Home*. Navštívené 23. mája 2024 na <https://www.bibleref.com/>.

Catholic Concern for Animals. (2023). *Saints Who Loved Animals*. Navštívené 23. mája 2024 na <https://catholic-animals.com/saints-who-loved-animals/>.

Catholic Culture. (2024). *The Philosophy of Woman of St. Thomas Aquinas*. Navštívené 7. mája 2024 na <https://www.catholicculture.org/culture/library/view.cfm?recnum=2793>.

Catholic Theological Ethics. (2024). *Martin M. Lintner*. Navštívené 23. mája 2024 na <https://catholicethics.com/ethicists/martin-m-lintner/>.

Cirkev bratská. (2016). *Vyznanie viery a Duchovné Zásady Cirkvi bratskej*. Navštívené 28. mája 2024 na <https://cb.sk/index.php/o-nas/vyznanie-viery-a-duchovne-zasady-cirkvi-bratskej>.

Cowspiracy. (2014). *Home*. Navštívené 24. júna 2024 na <https://www.cowspiracy.com>.

Denník N. (2021). *Zvieratá to cítia a bránia sa, hovorí šéf veterinárov o usmrtení 24-tisíc prasiat v Jesenskom*. Navštívené 24. júna 2024 na <https://e.dennikn.sk/2640452/zvierata-to-citia-a-brania-sa-hovori-sef-veterinarov-o-utracani-24-tisic-prasiat-v-jesenskom>.

Encyclopaedia Britannica. (2024). *History & Society*. Navštívené 7. júna 2024 na <https://www.britannica.com/>.

Encyklopedický biblický slovník. (2023). *Adam*. Navštívené 6. mája 2024 na <https://ebs.etf.cuni.cz/index.php/Adam>.

Evangelická teologická fakulta Univerzita Karlova. (2024). *Katedry a pracovišté*. Navštívené 24. mája 2024 na <https://web.etf.cuni.cz/ETFN-1.html>.

Filozofická fakulta Masarykovy Univerzity. (2024). *Slovník českých filosofů: Jan Heller*. Navštívené 29. mája 2024 na <https://www.phil.muni.cz/fil/scf/komplet/heller.html>.

Focolare Media. (2024). *Olivier Clément*. Navštívené 7. mája 2024 na <https://www.focolaremedia.com/author/olivier-clement>.

Forbes. (2024). *Home*. Navštívené 22. mája 2024 na <https://www.forbes.com/>.

Greenpeace. (2024). *Agribusiness & Deforestation*. Navštívené 23. júna 2024 na <https://www.greenpeace.org/usa/forests/issues/agribusiness/>.

Humánný pokrok. (2024). *O nás*. Navštívené 23. júna 2024 na <https://humannypokrok.sk/o-nas/>.

Christian Classics Ethereal Library. (1998). *St. Thomas Aquinas: The Summa Theologica*. Navštívené 23. mája 2024 na <https://ccel.org/a/aquinas/summa/home.html>.

Christianity Today. (2024). *Home*. Navštívené 23. mája 2024 na <https://www.christianitytoday.org/>.

Jane Goodall Institute. (2024). *About Jane*. Navštívené 24. júna 2024 <https://janegoodall.org/our-story/about-jane/>.

Jewish Encyclopedia. (2021). *PASSOVER* (; *Aramaic*, ; *hence the Greek Πάσχα*). Navštívené 23. mája 2024 na <https://jewishencyclopedia.com/articles/3343-bitter-herbs>.

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. (2024). *Mgr. Lucie Kolářová, Dr. theol.* Navštívené 23. mája 2024 na https://www.jcu.cz/cz/univerzita/lide/clovek?identita=Kolarova_Lucie_44954.

Katechizmus. (2024). *Nicejsko–carihradské vyznanie viery*. Navštívené 24. apríla 2024 na <https://katechizmus.sk/nicejsko-carihadske-vyznanie>.

Kinder World. (2021). *Escaping Death - Animals Fight To Stay Alive*. Navštívené 23. júna 2024 na <https://www.youtube.com/watch?v=4hYWvPbwSss>.

Konferencia biskupov Slovenska. (2024). *Štvrtá eucharistická modlitba*. Navštívené 22. mája 2024 na <https://liturgia.kbs.sk/sekcia/misal/stvrta-eucharisticka-modlitba>.

Let's Talk Science. (2020). *Cows, Methane, and Climate Change*. Navštívené 23. júna 2024 na <https://letstalkscience.ca/educational-resources/stem-explained/cows-methane-and-climate-change>.

LibreTexts.org. (2024). *4: Substance Dualism in Descartes — Introduction to Philosophy— Philosophy of Mind*. Navštívené 7. júna 2024 na [https://human.libretexts.org/Bookshelves/Philosophy/Introduction_to_Philosophy__Philosophy_of_Mind_\(Salazar_Ed.\)/04%3A_Substance_Dualism_in_Descartes_--_Introduction_to_Philosophy-_Philosophy_of_Mind](https://human.libretexts.org/Bookshelves/Philosophy/Introduction_to_Philosophy__Philosophy_of_Mind_(Salazar_Ed.)/04%3A_Substance_Dualism_in_Descartes_--_Introduction_to_Philosophy-_Philosophy_of_Mind).

Live Science. (2013). *Chimps Have Better Short-term Memory Than Humans*. Navštívené 24. júna 2024 na <https://www.livescience.com/27199-chimps-smarter-memory-humans.html>.

National Catholic Reporter. (2019). *Catechism will be updated to include ecological sins, pope says*. Navštívené 18. apríla 2024 na <https://www.ncronline.org/earthbeat/justice/catechism-will-be-updated-include-ecological-sins-pope-says>.

National Geographic. (2024). *Wolves of Yellowstone*. Navštívené 7. mája 2024 na <https://education.nationalgeographic.org/resource/wolves-yellowstone/>.

National Oceanic and Atmospheric Administration. (2024). *How much oxygen comes from the ocean?* Navštívené 23. júna 2024 na <https://oceanservice.noaa.gov/facts/ocean-oxygen.html>.

Nationearth.com. (2024). *Earthlings*. Navštívené 23. júna 2024 na <https://www.nationearth.com>.

Nature. (2014). *Human Evolutionary Tree*. Navštívené 21. júna 2024 na <https://www.nature.com/scitable/topicpage/human-evolutionary-tree-417/>.

New England Complex Systems Institute. (2022). *Similarities of Embryos*. Navštívené 7. mája 2024 na <https://necsi.edu/similarities-of-embryos>.

New Liturgical Movement. (2017). *St Jerome's Lion*. Navštívené 23. mája 2024 na <https://www.newliturgicalmovement.org/2017/09/st-jeromes-lion.html>.

New Roots Institute. (2022). *Learn*. Navštívené 24. júna 2024 na <https://www.newrootsinstitute.org/>.

OBRAZ obránci zvířat. (2024). *Šokující záběry odhalují hrozivé podmínky kuřat chovaných pro supermarket Albert*. Navštívené 24. júna 2024 na <https://obrancizvirat.cz/zabery-albert/>.

Our World in Data. (2023). *How many animals are factory-farmed?* Navštívené 23. júna 2024 na <https://ourworldindata.org/how-many-animals-are-factory-farmed>.

Oxford Centre for Animal Ethics. (2024). *Home*. Navštívené 11. júna 2024 na <https://www.oxfordanimaletics.com/home/>.

PETA. (2024). *Home*. Navštívené 24. júna 2024 na <https://www.peta.org/>.

Phys.org. (2005). *Animals and Human Experience the Same Emotions*. Navštívené 24. júna 2024 na <https://phys.org/news/2005-09-animals-human-emotions.html>.

Princeton Theological Seminary. (2024). *Karl Barth*. Navštívené 11. mája 2024 na <https://barth.ptsem.edu/biography/>.

Protestant Church in Switzerland. (2024). *Lukas Vischer*. Navštívené 10. mája 2024 na <https://www.evref.ch/en/topics/assembly-world-council-of-churches/disciples/lukas-vischer/>.

Psychology Today. (2016). *The Function of Emotions*. Navštívené 24. júna 2024 na <https://www.psychologytoday.com/us/blog/anger-in-the-age-entitlement/201612/the-function-emotions>.

ReviseSociology. (2017). *Food Inc – A Summary*. Navštívené 24. júna 2024 na <https://revisesociology.com/2016/09/19/food-inc-a-summary/>.

Rozhlas a televízia Slovenska. (2024). *Čo ležalo, čo uhynulo, všetko sa nakladalo: Na niektoré bitúcky berú aj nevládne zvieratá, ich mäso posielajú do výroby*. Navštívené 24. júna 2024 na <https://spravy.rtv.slovensko.sk/2024/05/chore-zvierata-prevazaju-v-neludskych-podmienkach-ich-maso-sa-vraj-napriek-tomu-dostane-do-slovenskych-vyrobkov/>.

Science Daily. (2010). *Mother birds know best -- even before birth*. Navštívené 24. júna 2024 na <https://www.sciencedaily.com/releases/2010/03/100311141209.htm>.

Sentience Institute. (2019). *Global Farmed & Factory Farmed Animals Estimates*. Navštívené 24. júna 2024 na <https://www.sentienceinstitute.org/global-animal-farming-estimates>.

Sentient Media. (2023). *Pigs Are Intelligent and Clean Animals, Actually*. Navštívené 24. júna 2024 na <https://sentientmedia.org/pig-intelligence/>.

Svědectví. (2024). *O filmu*. Navštívené 24. júna 2024 na <https://sledujsveductvi.cz/o-filmu>.

Sloboda zvierat. (2024). *O nás*. Navštívené 24. júna 2024 na <https://slobodazvierat.sk/o-nas/napl-n-prace/>.

Stanford Encyclopedia of Philosophy. (2024). *Augustine of Hippo: 7.6. Grace, Predestination and Original Sin*. Navštívené 20. mája 2024 na <https://plato.stanford.edu/entries/augustine/#GracPredOrigSin>.

Surgeactivism. (2024). *The disturbing link between slaughterhouse workers and PTSD*. Navštívené 24. júna 2024 na <https://www.surgeactivism.org/articles/slaughterhouse-workers-and-ptsd>.

The Boston Globe. (2008). *James A. Nash, 70; writer, theologian, environmentalist*. Navštívené 10. mája 2024 na http://archive.boston.com/bostonglobe/obituaries/articles/2008/11/09/james_a_nash_70_writer_theologian_environmentalist/.

The Center For Bioethics and Culture Network. (2024). *Meet Paul Ramsey*. Navštívené 10. mája 2024 na <https://cbc-network.org/meet-paul-ramsey/>.

The Gospel Coalition. (2024). *Richard Bauckham*. Navštívené 9. mája 2024 na <https://www.thegospelcoalition.org/profile/richard-bauckham/>.

The Guardian. (2024). *News*. Navštívené 24. júna 2024 na <https://www.theguardian.com>.

The Humane League. (2024). *Articles*. Navštívené 24. júna 2024 na <https://thehumaneleague.org/articles>.

The Nobel Prize. (1972). *Albert Schweitzer*. Navštívené 22. mája 2024 na <https://www.nobelprize.org/prizes/peace/1952/schweitzer/biographical/>.

The University of Edinburgh. (2024). *Professor Michael S Northcott*. Navštívené 11. mája 2024 na <https://www.ed.ac.uk/profile/professor-michael-s-northcott>.

Thinking Animals United. (2019). *Marc Bekoff, PhD*. Navštívené 24. júna 2024 na <https://www.thinkinganimalsunited.org/presenter/marc-bekoff/>.

Tyson Foods. (2024). *Default*. Navštívené 24. júna 2024 na <https://ir.tyson.com/about-tyson/facts/default.aspx>.

TIME. (2018). *How Christian Slaveholders Used the Bible to Justify Slavery*. Navštívené 24. mája 2024 na <https://time.com/5171819/christianity-slavery-book-excerpt/>.

Tvnoviny.sk. (2023). *Hádzanie ešte živých zvierat medzi mŕtve, na farme pri Trenčíne odhalili viaceré pochybenia*. Navštívené 24. júna 2024 na https://tvnoviny.sk/domace/clanok/649191-hadzanie-este-zivych-zvierat-medzi-m-tve-na-farme-pri-trencine-odhalili-viacere-pochybenia?campaignsrc=tn_clipboard.

Université de Geneve. (2024). *De Purty Albert*. Navštívené 8. mája 2024 na <https://www.unige.ch/theologie/faculte/collaborateurs/professeurs-honoraires/depury>.

University Center for Human Values. (2024). *Peter Singer*. Navštívené 28. mája 2024 na <https://uchv.princeton.edu/people/peter-singer>.

University of Colorado Boulder. (2022) *It may be uncomfortable, but we need to talk about it: the animal agriculture industry and zero waste*. Navštívené 24. júna 2024 na <https://www.colorado.edu/ecenter/2022/03/15/it-may-be-uncomfortable-we-need-talk-about-it-animal-agriculture-industry-and-zero-waste>.

U.S. Food & Drug Administration. (2020). *All About BSE (Mad Cow Disease)*. Navštívené 24. júna 2024 na <https://www.fda.gov/animal-veterinary/animal-health-literacy/all-about-bse-mad-cow-disease>.

Vegmania.cz. (2021). *Organizace spojené s ochranou zvířat jsou hybnou silou zásadních změn*. Navštívené 25. júna 2024 na <https://www.vegmania.cz/organizace-pro-ochranu-zvirat>.

WordsOfWesley.com. (2024). *Sermon 60 "The General Deliverance" in The Works of John Wesley*. Navštívené 22. mája 2024 na <https://www.wordsofwesley.com/libtext.cfm?srm=60>.

Živávlna. (2024). *Domov*. Navštívené 24. júna 2024 na <https://www.zivavlna.sk/>.

Zvířata nejíme. (2024). *Utrpení zvířat*. Navštívené 24. júna 2024 na <https://zviratanejime.cz/>.

D. DOKUMENTÁRNE FILMY

Cowspiracy: The Sustainability Secret [dokumentárny film]. Réžia Kip Andersen & Keegan Kuhn. USA, 2014.

Earthlings [dokumentárny film]. Réžia Shaun Monson. USA, 2005.

Food, Inc. [dokumentárny film]. Réžia Robert Kenner. USA, 2008.

Svědectví: pravda, která měla zůstat skryta [dokumentárny film]. Réžia Michaela Vincourová & Lukáš Vincour & Věra Mikušová. ČR, 2021.